

GORAN DOSTANIĆ

SAVRŠENA DRŽAVA

Dostanić, Goran

SAVRŠENA DRŽAVA (r.1.5)

ISBN 978-82-999323-1-8

2013 © Goran Dostanić

Izdavač:

Aelita Publishing

Oslo, Norveška

Lektor i korektor:

Vesna Tešić

Saradnik na grafici:

Markus Krautmacher

Naslovna strana i ilustracije:

Život je lep (detalj) — Batardi (Belgija)

© GINA Galerija svetske naivne umetnosti, Tel Aviv, Izrael

Svako preuzimanje i reprodukovanje slikovnog materijala je zabranjeno

Cover page and chapter illustrations:

Life is Beautiful (detail) - Batardy (Belgium)

© GINA Gallery of International Naive Art, Tel Aviv, Israel

Any extraction, reuse or reproduction of the artwork is
prohibited

SAVRŠENA DRŽAVA

Predgovor

Do sada se nije pojavilo društvo po meri čoveka.

Zašto?

Zato što se do sada nije pojavilo društveno uređenje koje bi pomirilo individualnu i kolektivnu ljudsku prirodu.

Ako bismo odrešili ruke ideoložima kapitalizma, oni bi izvesno kreirali društvo po meri ljudi izražene individualnosti.

Oni drugi bi osećali nesigurnost i nelagodu.

Ako bismo sada odrešili ruke ideoložima socijalizma, oni bi skrojili društvo po ukusu onih koji rado menjaju individualnost za osećaj sigurnosti u grupi.

Oni drugi bi se osećali sputano.

Budući da je ljudska priroda sazdana od promenljive mešavine individualizma i kolektivizma, organizaciona formula koja bi zadovoljila obe komponente izgleda kao nemoguć zadatak.

Na trenutak se može učiniti da se rešenje nalazi u višestranačkoj demokratiji, s obzirom na to da ona obećava društvo u kojem je postignut nekakav ideološki kompromis.

Nažalost, ovo je samo na trenutak.

Višestranačka demokratija ne donosi nov kvalitet, nego

mešavinu starih. Zahvaljujući dnevnim ustupcima čas jednoj, čas drugoj ideologiji, višestranačka demokratija je smeša u kojoj su svi sastojci suprostavljenih ideologija prisutni, zadržavajući sve svoje prvobitne osobine.

U takvoj smeši više niko se ne može osećati lagodno.

Cilj ovog izlaganja je da predstavi društveno uređenje u kojem se kompromis između individualizma i kolektivizma ne postiže prostim mešanjem, nego reakcijom duboko u nuklearnim vezama.

Samo od takve supstance je moguće izgraditi društvo po meri svih.

Analiza

Zašto plaćamo porez?

Stvarno, zašto plaćamo porez?

-Da bismo imali škole i bolnice! - reći ćete.

-Da bi policajci primili platu! - dopuniće vas.

Ali ne, nismo na to mislili. To je ono što **žele** da verujete. Ono što nas interesuje je zašto konkretno vi, poštovani čitaoče, plaćate porez? Sve se bojimo da mislite na škole i bolnice dok popunjavate poresku prijavu.

-Pa... valjda zato što bih nagrabusio ako ne platim! –

kažete.

Aha... sad smo dotakli nešto! A znate li, poštovani čitaoče, kako biste to "nagrabusili"?

Iskreno se nadamo da ne znate. Zato ćemo odgovoriti umesto vas. Prvo biste dobili surovu novčanu kaznu za kašnjenje. Jer poreske vlasti smatraju da se porez ne može "neplatiti". Može se samo kasniti, a platiti se svejedno mora. No, pokušajmo ovog puta da potpuno isteramo zeca na čistinu. Šta ako se oglušite i o porez, i o kaznu, i o poreske vlasti? Recimo da se rešite potpuno isključiti iz sveta oporezivanja, ignorijući sve što iz njega dolazi. Šta će se desiti?

U prvo vreme će vam dolaziti pismene opomene i pretnje, ali ovog puta na iznose koji daleko prevazilaze onaj vaš prvobitni "dug". Reč "dug" namerno stavljamo pod navodnike zato što se nešto ne sećate da ste se kod nekog zadužili, zar ne? A kad talas pismenih pretnji i opomena prođe, poreznici će vam jednog dana zakucati na vrata. Naposletku će doći u pratnji policije, sa namerom da vam provale u stan i da vam otimaju imovinu. Ukoliko se uzjogunite, dobićete batine. A zatim ćete i u zatvor, zato što ste ih jadnike primorali da vas tuku. Bez obzira na to da li su nakon premetačine našli dovoljno vrednosti da pokriju onaj "dug" ili ne, ići ćete u zatvor, ali ovog puta na malo duže. Zato da skratimo: porez plaćate zato što se bojite! Pustite škole i bolnice; one su samo paravan iza kojeg kriju batinu koja vas čeka ako se uzjogunite. Jer da nije nema, niko pametan ne bi plaćao porez.

Ma treba li ovo uopšte dokazivati?

Kako je jedini motiv za plaćanje poreza *strah*, vlasti svih zemalja sveta se trude da nam ga dobro uteraju u kosti. Zato je neplaćanje poreza svuda težak zločin. Za utaju manjih iznosa dobićete kaznu kao da ste nekog bezrazložno pretukli. Za veće iznose kazna je slična kazni za pljačku. Za basnoslovne iznose kazna je ista kao za ubistvo. Ovakvo morbidno zakonodavstvo ima za cilj da podigne letvicu straha, da je ne bi svako olako preskakao. Ali ovo je samo jednim delom. Drugim delom, zakonodavac štiti – samog sebe!

Objasnimo ovo... ako nekog pretučete, oštećeni je u trenutku donošenja zakona nekakav hipotetički jadnik. Ako utajite porez, oštećeni je onaj ko donosi zakon. Pa zakonodavac je prvi na listi onih koji žive od oporezivanja, zar ne?

Jedan od ciljeva ove knjige je da ukaže na to da je društvo zasnovano na strahu od batine *primitivno* i *prevaziđeno*. Poreska opresija je nesrečni zaostatak iz vremena u kojem je primena grube sile bila sasvim obična stvar. Država koja javne prihode zasniva na fizičkoj sili je prezira vredna država, a dostojanstvena može biti samo ona u kojoj je prisila zamjenjena dobrom voljom, gde ljudi čine to što čine ne zato što se boje, nego zato što tako hoće.

Kolateralna šteta

Kolateralna šteta je eufemizam koji su izmislili Amerikanci, tačnije američka vojska navikla da vodi ratove na tuđim teritorijama. Izraz je skovan za potrebe ratne propagande, u nadi da će jednim distancirajućim nazivom pokriti ubijanje civila. Izraz je besmislen, kao što to često kod ratovanja biva, i znači nešto kao namerno izazvana nemamerna šteta! Nešto kao... *šit hepenz!* *Pa mi smo samo nedužno poslali bombu!*

Međutim, ovaj izraz se zgodno može primeniti i na oporezivanje zato što podjednako uspešno ukazuje na njegovu besmislenost. Kad budemo naveli neke štetne posledice oporezivanja, biće jasno da zajednica, da bi sakupila dinar, baca pet na ime kolateralne štete. Kao da nije dovoljno to što se zasniva na opresiji i fizičkoj prisili, oporezivanje nas pride i ekonomski pustoši.

A zašto moram sve to da znam?

Počnimo sa jednim od bezazlenijih vidova kolateralne štete: obavezom poznavanja poreskih pravila. Ta obaveza važi za sve. Jer ako se o nju oglušite, rizikujete krivičnu odgovornost. Nepoznavanje poreskih pravila нико вам neće uzimati kao olakšavajuću okolnost. Naprotiv!

Praksa u kojoj rizikujete da upadnete u krupne nevolje zbog nepoznavanja propisa smišljenih u glavama birokrata uvek će biti problem, kako god to da okrenete. U nekom racionalnijem i manje histeričnom svetu, krivična odgovornost bi se primenjivala samo za prestupe koje svaki devetogodišnjak zna nabrojati. Ako kažemo ubistvo, krađa,

prevara, otmica ili nasilništvo, znaćete o čemu je reč. Zato odmah da utvrdimo da nema nikakvog moralnog opravdanja da ljudi krivično odgovaraju za dela koja nisu u ovoj grupi. Ne postoji nijedan valjan razlog da tamničite samo zato što se niste pretrgli da prijavite baš svaki dinar koji ste, na kraju krajeva, pošteno zaradili.

Zamršenost poreskih pravila je posebna priča. Ako spadate u nesrećnike koji vode sopstveni biznis, znaćete o čemu govorimo. Poreska pravila mogu biti toliko složena i nerazumljiva da vam je potrebna pomoć da ih savladate. Zbog toga svuda u svetu cveta **poreska industrija**. Ona se sastoji od armije knjigovođa, revizora, poreskih advokata i ostalih parazita koji žive od toga da nepoznavanje poreskih pravila može biti skupo.

Iako je teško staviti cenu na ovu vrstu kolateralne štete, na prvi pogled je jasno da je šteta velika. Prisiljavanje svakog člana društva da se odnosi prema nečemu za šta nema prirodan interes je šteta, kako god to okrenuli. Ali ne i najveća, kao što ćemo za trenutak videti.

Pojela maca

Kad platite frizeru i ne zatražite račun, zapitate li se da li će on taj iznos prijaviti za porez, ili će biti pojela maca? Na koji biste se od ova dva ishoda kladili?

U potpunosti vas razumemo: i mi bismo stavili novac na macu. Nema veze što je utaja poreza nedozvoljena radnja. Daleko preteže to što je u pitanju jedna prirodna ljudska

reakcija. Kad znate da napolju vreba neko ko želi da vam otme pare, koristite svaku priliku da ih sakrijete, zar ne?

Međutim, svaki ovakav neoporezovani dinar moramo knjižiti na račun kolateralne štete. To je novac na koji zajednica deklarativno računa, a koji se nekako izmigolji zahvaljujući nesavršenim tehnikama naplate. Zakonodavac će reći: upotrebom “nedozvoljenih” sredstava. Namerno stavljamo reč “nedozvoljenih” pod navodnike jer je greška u zakonodavstvu, a ne u ljudima. Naposletku, kakav je to zakon koji zabranjuje prirodno ljudsko ponašanje?

Circulus vitiosus

Iako je tačan obim *utaje poreza* po prirodi stvari nepoznat, jasno je da se radi o jednoj od najkrupnijih stavki kolateralne štete. Prirodna ljudska sklonost ka izbegavanju poreza čini porez niskokaloričnim izvorom prihoda za svaku državu. Ipak, i među državama postoje razlike. Premda postoje države u kojima oporezivanje funkcioniše u potreboj meri, daleko su brojnije one koje su zbog nedovoljnih poreskih prihoda toliko oštećene da ljudi nisu u stanju zadovoljiti ni elementarne kolektivne potrebe.

Porez se otežano naplaćuje tamo gde stanovništvo tradicionalno prezire vlast i gde je poreska disciplina niska. Vlasti takvih zemalja, neprekidno suočene sa teškoćama pri naplati poreza, često zaključe da je spas u povećanju poreskog pritiska. Međutim, takve mere dodatno opterećuju samo one koji poreski pritisak *de facto* podnose. Nakon svakog povećanja poreskog pritiska, društvo se dodatno

polarizuje na one koji su poreski preopterećeni jer im je otežano sakriti prihode, i na one kod kojih motiv za utaju poreza biva još veći, što njihov poreski doprinos čini još manjim. Ovakvo stanje dodatno osiromašuje često ionako siromašnu zemlju. Zato nije retko da ovakve mere donešu suprotan efekat: umesto da ih poveća, država uspeva jedino smanjiti poreske prihode, gušeći one koji im najviše doprinose.

Zemlje u kojima se dešava ovakav scenario su trajno zarobljene u klopci oporezivanja. Njima je svaki ekonomski prosperitet sistemski onemogućen zbog bezuspešnih pokušaja izgradnje društva po modelu koji zahteva daleko veću kaloričnost oporezivanja. Zbog bezizlaznog položaja u kojem se nalaze, takve zemlje su često primorane da pribegavaju indirektnim vidovima oporezivanja kao što su inflacija i/ili javno zaduživanje, što samo dodatno narušava zdravlje ionako slabašne privrede.

Uterivanje straha

Utaju poreza je moguće donekle suzbiti poreskim inspekcijama, ali samo donekle. Jasno je da inspekcije moraju biti strože što je poreski pritisak veći; setimo se da je krajnji cilj suzbijanje prirodnog ljudskog ponašanja. Međutim, upravo ovo ponašanje vodi u stanje u kojem više nije moguće naplaćivati porez. Ima zemalja u kojima je utaja poreza postala toliko obična stvar da vlasti prosto nemaju kapacitet da na nju odgovarajuće reaguju.

Ipak, treba reći da poreske inspekcije ne postoje zbog

onih koji bivaju uhvaćeni. Kada bi se zaista radilo samo o njima, poreska inspekcija bi bila potpuno neisplativa. Poreska inspekcija je tu da podigne nivo straha kod onih neuhvaćenih. Uklonite strah, i niko pametan više neće plaćati porez.

Međutim, poreska inspekcija je samo jedan sićušan deo **poreske kontrole**, skupog i neefikasnog instrumenta koji prožima i opterećuje celo društvo. U izvesnoj meri poreskom kontrolom se bavimo svi, kad proveravamo ispravnost računa koji smo platili, plate koju smo primili ili poreske prijave koju smo popunili. Međutim, broj ljudi koji profesionalno živi od poreske kontrole je ogroman. Količina ljudskih i materijalnih resursa koje društvo svake godine potroši na poreska pitanja je astronomска.

Teškoća leži u beznadežnosti prikupljanja saznanja o svakom upotrebljenom dinaru. Zbog toga je preduzećima nametnuta knjigovodstvena obaveza. U većim organizacijama time se bave čitave službe, a i u manjim se izdvaja značajan broj radnih sati na poreska pitanja. Poslodavcima je nametnuta uloga uterivača poreza svojih zaposlenih, što podrazumeva obavezu uplate poreza u njihovo ime, kao i obavezu izveštavanja o svakoj isplaćenoj plati ili nekoj drugoj doznaci. Bankama je nametnuta obaveza potkazivanja imovinskog stanja svojih klijenata. Prodavnicama je nametnuta obaveza dokumentovanja svake prodane sitnice ili usluge. U svakoj opštini, gradu i regionu postoji poreska služba koja zapošljava veliki broj službenika, a tu je i policijska služba specijalizovana za

poreska pitanja. Bavljenja porezom, naravno, nije pošteđeno ni pravosuđe. Setimo se da je utaja poreza krivično delo, što znači da se time bave brojni tužioci, branioci, sudije i izdašno plaćeni poslovni advokati. Dodajte tome i poreskim pravilima bespotrebno zakomplikovan poslovni softver, i zaključićete da se radi o jednoj čitavoj industriji kojoj je strah najvažnija sirovina.

Budući da produkt poreske industrije nema prirodnu tražnju, njen učinak je, kada je reč o zadovoljavanju prirodnih ljudskih potreba, jednak nuli. Zbog toga smo prinuđeni da gotovo celokupnu cenu koštanja poreske industrije knjižimo na račun kolateralne štete.

Ali ni to nije sve.

Iz ekonomije je poznat princip da, šta god radili, to uvek ide na uštrb nečeg drugog što bismo alternativno mogli raditi. Šteta nastala pukim postojanjem poreske industrije je zato dvostruka. Baveći se nečim što nema prirodnu tražnju, društvo propušta da se bavi onim što ima. Zbog viška revizora, poreskih službenika i advokata imamo manjak učitelja, električara i lekara. Zbog bavljenja u opštem slučaju poštenim ljudima, policija i pravosuđe propuštaju da gone prave lopove i kriminalce. Zbog razvoja softvera ugušenog zamršenim poreskim pravilima, softverska industrija propušta da razvija softver koji je istinski koristan.

Iako je na prvi pogled jasno da je ovaj vid kolateralne

štete ogroman, nažalost nije i najveći, kao što ćemo za trenutak videti.

Distorzija cena

Kapitalizam duguje rekord u ekonomskoj efikasnosti *tržištu*, ili tržišnim samoregulacionim mehanizmima za postizanje ekonomске ravnoteže. Ekonomski ravnoteža je idealizovano stanje u kojem su ponuda, potražnja i cene baš onakve kakve bi trebalo da budu. To je tačka u kojoj se nudi tačno onoliko koliko se traži po ceni koju je narod spreman da plati, ili tačka u kojoj je ekonomija pri datim resursima najefikasnija. Primetimo da je to ujedno i tačka u kojoj su postojeće cene optimalne. Optimalne cene su one cene koje donose najveću moguću zaradu. Budući da kod optimalnih cena zarada po definiciji dostiže maksimum, misaono je neophodno da svako odstupanje od optimalnih cena vodi do izvesnog gubitka zarade bez obzira na koju stranu se odstupanje desilo. Međutim, treba imati na umu da optimalne cene nisu isto što i isplative ili unosne cene. Čak i kad neka roba dostigne optimalnu cenu, to još ne znači da je zarada dovoljna da opravda njenu proizvodnju.

Svaki izlet u ekonomsku neravnotežu znači odstupanje od optimalnih cena, što ima za posledicu izvestan gubitak ekonomski efikasnosti. Tada se proizvodi premalo nečeg što se traži, ili previše nečeg što se ne traži, ili oboje istovremeno. Ako ekonomski razvoj shvatimo kao postepeno povećavanje kapaciteta za proizvodnju, svako veće odstupanje od ekonomski ravnoteže odlaže ekonomski

razvoj. Ovo je zato što ekonomija u tom slučaju sporije nalazi stabilne parametre od značaja za utvrđivanje potrebnog obima proizvodnje, što se doživljava kao nemogućnost zadovoljenja mnogih ljudskih potreba. Zato je ispravno smatrati da je ekomska ravnoteža ključna kada je o kvalitetu života ljudi reč.

Prošlost nas uči da je teško ako ne i nemoguće postići ekonomsku ravnotežu bez *slobode tržišta*. Svaki pokušaj suspendovanja slobode tržišta je nepogrešivo doveo do teških ekonomskih poremećaja koji su se veoma negativno odrazili na kvalitet života ljudi. Ovo je zato što se u samom centru tržišnih mehanizama nalaze **cene**. Za potrošače, cene su upitnik o tome koliko se šta traži, a novac glasački lističi kojima glasamo za sopstvene potrebe kad god kupujemo, pa čak i onda kad ne kupujemo. Za proizvođače, cene predstavljaju test tražnje. Postignuta cena je najprostija moguća numerička karakteristika odnosa ponude i potražnje, svakom razumljiva ocena isplativosti neke proizvodnje. U stvari, cene su te koje daju signale šta proizvoditi, a šta ne.

Da bi mehanizam cena funkcionišao kako treba, veoma je važno obezbediti njihovo slobodno formiranje. Ekonomije u kojima je stepen slobode formiranja cena nizak po pravilu su slabe i one ne uspevaju zadovoljiti ljudske potrebe u dovoljnoj meri. Zbog svega navedenog, sloboda tržišta i sloboda formiranja cena nemaju alternativu.

Cene trpe sve

Međutim, ovo do sada je bila samo teorija. Treba imati

na umu da potpuno slobodno tržište do sada nikada nije postojalo. Najbliže tome su se približile Sjedinjene Američke Države u drugoj polovini 19. veka, kada je američka privreda zabeležila privredni rast i opšti napredak koji od onda niko nije ponovio. Nećemo mnogo pogrešiti ako kažemo da su sloboda tržišta i sloboda formiranja cena lansirale SAD iz statusa regionalne sile u status globalne ekonomski supersile. Nažalost, ovaj period nije dugo trajao. I u Sjedinjenim Američkim Državama je naposletku došlo do perioda **dekretnih državnih intervencija** koje su narušile slobodu tržišta poremetivši ulogu novca, što je kulminiralo Velikom depresijom tridesetih.

Iako je tačno da svaka dekretna državna intervencija izmešta ekonomiju od tržišne ravnoteže, porez je najmasivnija takva intervencija koja postoji. Oporezivanje se tiče svih, što znači da su svi primorani ugraditi poreski pritisak u cene. Međutim, ovo se nikad ne dešava ravnomerno; zamršenost poreskih pravila i faktora od važnosti za formiranje cena je isuviše složena za to. Pri formiranju cena, potrebno je uzeti u obzir i porez na promet, i porez na dodatu vrednost, i porez na prihod, i činjenicu da se zaposlenima od plate odbija porez. U cene se ugrađuje i tuđi porez: kad neki proizvođač kupi materijal koji mu je potreban za proizvodnju, u nabavnu cenu je već ugrađen poreski pritisak onoga od kog je materijal kupljen, pa se i to mora nadoknaditi prodajnom cenom. U cene se ugrađuje i to da su neki artikli oslobođeni poreza, a neki ne. U cene se ugrađuje i činjenica da je zbog prisustva poreza ionako

sve skuplje, pa je zahtev za zaradom oštriji nego što bi inače bio.

Drugim rečima, spisak stavki koji utiču na cene je naizgled beskonačan, što ima za posledicu izobličenje koje ometa cene u reflektovanju prirodne tražnje. A cene su, videli smo, indikator tražnje koji zauzima centralno mesto u mehanizmima tržišta. Zato porez možemo videti kao masovan napad upravo na to najosetljivije mesto, napad koji drži ekonomiju trajno izmeštenu od ekonomske ravnoteže.

Ni za ovaj vid kolateralne štete nije moguće utvrditi tačnu cenu koštanja, ali je jasno da je šteta ogromna i svuda prisutna.

Kako došlo – tako otišlo!

Još jedan značajan vid kolateralne štete je što oporezivanje čini od države jedno obnevidelo i ekonomski nesuvislo biće.

Na prvi pogled, porez je nepresušan izvor lako stečenih para. Kako je porez u krajnjoj konsekvenци oružana pljačka, čini se da je od naroda uvek moguće oteti još, kad god zatreba. Ova razbojnička psihologija je veoma uočljiva u javnom sektoru svake poreske države, ali istovremeno je iznenađujuće dobro ukorenjena i u privatnom. Na primer, privatne banke tradicionalno drže državu za najsigurnijeg dužnika, što je posledica verovanja da država uvek može doći do novih para izmišljanjem novih poreza i dažbina.

Privid lakoće sticanja para čini da država lako troši i da se prelako zadužuje, što je tendencija koju manje-više pokazuju sve države.

Međutim, lakoća sticanja poreskog novca je iluzija koja vodi do teških ekonomskih poremećaja ako se sa njom pretera: niko ne može nekažnjeno oporezivati preko svake mere. U suprotnom, rizikuje se depresija, a ona će neizbežno umanjiti poreske prihode, kako god se dovijali. Iako je jasno da gornja granica održivog poreskog pritiska postoji, problem je u tome što niko ne zna tačno gde je. Zato je poreskom pritisku u malim pomacima moguće dostići bilo koju vrednost. Crvena linija preko koje ne bi trebalo preći nikad nije dovoljno oštra, što je u praksi isto kao da je nema. Za posledicu, poreski prihod je jedna difuzna kategorija koja u najboljem slučaju iznosi onoliko koliko država usvoji da će joj biti rashod.

Koliko se ovo samo razlikuje od ponašanja suvislih ekonomskih bića? Za obične smrtnike je normalno prvo steći prihod, pa onda prema njemu planirati rashod. Pružanje preko gubera je najčešće neizvodljivo, kao što bi to i trebalo biti. Kod države je obrnuto. Država prvo isplanira rashod, a onda prema njemu “usvoji” prihod. Ovo je uostalom i očekivano ponašanje za nekog kome je dozvoljeno da otima, pa ne mora svojom mukom da zaradi.

Prva žrtva ovakvog stanja je svaki domaćinski odnos prema svemu što ima veze sa sticanjem i trošenjem javnih para. Funkcionisanje poreske države je notorno neefikasno zato što se motiv za racionalizaciju javlja tek kad nastupe

teški problemi. Do tada je lakše rešavati probleme usvajanjem novih poreza i dažbina. Ovu tendenciju pokazuju gotovo sve poreske države.

Da bi izbegle raspravu o novim porezima sa opozicijom, vlade mnogih zemalja nalaze da je jednostavnije prvo se zadužiti, a potom potrebu za novim porezima argumentovati potrebom za vraćanjem dugova. Neke zemlje (poput Grčke) su toliko pritisnute dugovima koji su nastali na ovaj način da im u trenutku pisanja ovog teksta preti opasnost od socijalnih nemira i ozbiljne političke destabilizacije.

Kolateralna šteta nastala iracionalnošću države varira od države do države, ali je jasno da je astronomska.

Drumsko razbojništvo

Carina je jedan od najuvredljivijih oblika oporezivanja verovatno zato što je u tesnom srodstvu sa drumskim razbojništvom. Tehnika izvođenja je ista: ljudi se prisiljavaju da na preprekama ostave deo vrednosti koje sa sobom nose samo zato što ih prolaze. Ako tome dodamo bahatost carinske službe prisutne na svim granicama, sličnost sa hajdučijom je očigledna.

Sa stanovišta države, motiv za carinjenje je novac, pri čemu je naročito privlačna lakoća njegovog sticanja. Lakoća naplate je oduvek motivisala državu da daje prioritet ovom ili onom vidu oporezivanja. U ovom smislu carina je jedan od najomiljenijih vidova uprkos tome što je zvanično obrazloženje za carinu sve, samo ne novac.

Jedan od klasičnih izgovora za carinu je zaštita domaćih proizvođača od konkurenциje iz inostranstva. Međutim, ovo je samo izgovor. Dok vlasti prolivaju suze nad domaćim proizvođačima, istovremeno se carini roba koja se kod kuće uopšte ne proizvodi. Automobili se surovo carine u svim zemljama sveta, a proizvode samo u nekoliko; toliko o zaštiti domaćih proizvođača.

Carina je u ekonomskom smislu jedan od najštetnijih vidova oporezivanja koji direktno deluje protiv ekonomskih interesa svih nas. Još je ¹David Rikardo pre dvesta godina dokazao da slobodna trgovina između zemalja radi za dobrobit svih njihovih stanovnika, omogućavajući im uživanje u komparativnim prednostima robne proizvodnje drugih zemalja. Carina je sušta suprotnost takvoj trgovini, suprotnost koja nas lišava tih prednosti i koja nam svima nanosi štetu.

Kad bi želje proizvođača bile jedini činilac od važnosti za formiranje cena, potrošači bi, zbog skupoće, malo šta bili u stanju sebi priuštiti. Srećom, na drugom tasu vase nalazi se konkurenca, protivteg koji ima potencijal da obori cene na podnošljiv nivo. Jaka konkurenca je odlična vest za svako društvo, najbolji dokaz ekonomske razvijenosti i prosperiteta. Važi i obrnuto: slaba konkurenca je pouzdan dokaz da je društvo ekonomski slabo. Kad proizvođače možete na prste da nabrojite, oni će i bez međusobnog dogovaranja ostvarivati nepravedno visok profit, snižavajući

životni standard svima.

Zato je u opštem interesu da konkurenčija na tržištu bude što jača, pri čemu je ona iz inostranstva više nego dobrodošla. Na ovaj način dolaze do izražaja komparativne prednosti proizvodnje drugih zemalja. Carina deluje direktno protiv ovog interesa. Čak i da prihvatimo da je zaštita domaćih proizvođača iskren motiv, nameće se pitanje ko će zaštiti domaće potrošače? Ne postoji nikakav objektivan razlog da se jedna društvena grupa privileguje na račun druge, da se grupi proizvođača dodele povlastice za koje u krajnjoj konsekvensci plaća grupa potrošača!

Zablude reciprociteta

Jedna od velikih zabluda u vezi sa carinom je reciprocitet: ako zemlja A uvede carinu na robu iz zemlje B, zemlja B smatra da joj je u ekonomskom interesu učiniti isto. Ovo je velika zabluda. Carina čini štetu pre svega stanovnicima zemlje koja ju je uvela, tako da nije jasno kako šteta, makar i recipročna, može nekome doneti korist?

Odustajanje od recipročnih carinskih mera je jedini način da se ekonomski kazni zemlja koja se okružila carinskom barijerom, a da se pri tome samom sebi ne nanese šteta. Jedini koji bi u tom slučaju trpeli štetu koja izlazi iz okvira normalne konkurenčije bili bi proizvođači iz zemlje B, ali i to samo u slučaju da njihovi konkurenti iz zemlje A počnu zloupotrebljavati uvećani profit koji im donose carinske mere kod [kuće](#), izvozeći robu ispod cene. Međutim, čak i u tom slučaju ekonomski bi bolje prošla

zemlja B, ako unesemo u kalkulaciju interes svih društvenih grupa, a ne samo interes grupe proizvođača. Ovo je zato što bi se u tom slučaju vrednosti iz zemlje A prelivale u zemlju B, a ne obrnuto: ono što bi odustajanjem od recipročnih carinskih mera izgubili proizvođači, naplatili bi potrošači, pa čak i više od toga.

Poreska eutanazija

Kad neko malo preduzeće ode pod stečaj, statistika pokazuje da je najčešći neposredni uzrok za to poreski dug. Od svih kreditora, država je najbezobzirniji, često nevoljan da čeka "svoje" pare i jedan jedini dan. Osim agilnosti pri teranju dužnika u stečaj, država će uvek plasirati svoje naplatne zahteve ispred ostalih. Sa doboša se prvo isplaćuju poreska dugovanja, dok se ostala podmiruju tek ako nešto preostane. To što među kreditorima možda ima i onih koji zbog toga što ne mogu da dođu do svojih para i sami rizikuju doboš, to ne igra nikakvu ulogu. Poreska obaveza ima prioritet.

Porez podiže svima letvicu zahteva za isplativošću, a to najviše osećaju mala preduzeća koja od ranije posluju na njenim marginama. Na ovaj način porez uništava delatnosti koje bi inače imale pravo na život. Iako je ekomska šteta od ove ekomske eutanazije relativno mala, simbolična šteta nastala nestajanjem starih zanimanja uprkos tome što tražnja za njima nije u potpunosti nestala je velika.

Indirektni vidovi oporezivanja

Do sada smo se fokusirali na direktne (ili dekretne) vidove oporezivanja, vidove nastale državnim dekretima koji ih propisuju i nameću. Međutim, indirektni (nedekretni) vidovi oporezivanje su podjednako štetni. Najkrupniji indirektni vidovi oporezivanja su oporezivanje inflacijom i javnim zaduživanjem. Ipak, korisno je znati da su i ovi vidovi oporezivanja u krajnjoj liniji dekretni zato što se zasnivaju na konceptu dekretnog novca.

Meke valute i javno zaduživanje

U zemljama niske poreske discipline upražnjava se jedan veoma štetan indirektni način oporezivanja: oporezivanje prekomernim štampanjem novca! Valute takvih zemalja znaju gubiti vrednost po stopi od 10 - 15% godišnje, a često i više. Sa stanovišta države, ovaj gubitak je u stvari dobitak zato što je država ta koja prisvaja vrednosti politikom razvodnjavanja novca.

Mehanizam za ovo je krajnje jednostavan. Budući da se prethodno pobrinula da je jedina koja poseduje štampariju novca, država ni iz čega odštampa džak para i počne nemilice da ga troši. Pri tome se dobro zna da će povećana količina novca prouzrokovati inflaciju, ali za državu inflacija je u stvari dobitak. S obzirom na to da je prva u lancu potrošača viška novca, država uspeva da ga zameni za vrednosti pre nego što tržište uspe da odreaguje opštim skokom cena. Račun, naravno, plaćaju građani opštim padom kupovne moći. Ovaj vid oporezivanja se zove politika mekog novca.

Međutim, ni ovo nije bez posledica: poremećena uloga novca dovodi do niza drugih poremećaja koji nanose štete celoj ekonomiji. Kako se duže zadržavanje inflatornog novca nikom ne isplati, svi će osećati ekonomski pritisak da ga se što pre ratosiljaju. Nastaje opšta trka cena kojoj će naročito biti izloženi alternativni medijumi za čuvanje vrednosti kao što su plemeniti metali, nekretnine i tvrde valute; cene ovih dobara će postati veoma poremećene u odnosu na njihovu realnu vrednost. Za građane je naročito opasan visok kurs tvrdih valuta. Ma koliko se vlasti trudile da devalvaciju domaće valute pravdaju stimulacijom izvoza, ovakva politika vodi opštem siromašenju zemlje u celini. Tvrda valuta će uvek isisavati vrednosti iz zemlje u kojoj je valuta meka, a izvoz motivisan kursnim razlikama nikad neće učiniti neku zemlju bogatijom. Budući da tvrda valuta svoj visok kurs ionako duguje pomanjkanju poverenja u domaću, ukupna zarada od izvoza motivisanog kursnim razlikama biće daleko manja od stvarne vrednosti robe koja se u tu svrhu izvezla.

Od politike mekog novca ima koristi jedino država, ali kratkoročne. Dugoročne nema niko, uključujući tu i državu.

Još jedna strategija za popunjavanje budžeta zemalja koje su teško oštećene oporezivanjem je javno zaduživanje. Politika mekog novca se obično kombinuje sa javnim zaduživanjem, da štetne posledice ni jedne od ovih strategija ne bi dostigle maksimum. Javno zaduživanje je vremenom postalo veoma popularno zato što se odlično

uklapa u koncept kreditnog novca o kojem ćemo uskoro govoriti. Još jedna “prednost” javnog zaduživanja je što omogućava vlastima vođenje politike svršenog čina. Umesto mukotrpног preganjanja sa političkim protivnicima u vezi sa novim porezima i dažbinama, vlastima je često jednostavnije prvo da se zaduže, a potrebu za novim porezima kasnije pravdaju potrebom za vraćanjem dugova.

U novije vreme se izdvojila grupa evropskih zemalja koje su zbog članstva u monetarnoj uniji bile primorane da u nekoj meri odustanu od politike mekog novca. U tu grupu spadaju Grčka, Italija i Španija čije su drahme, lire i pezete uzimane za primer mekog novca pre njihovog prelaska na evro. Kako se tim prelaskom kapacitet naplate poreza u ovim zemljama nije nimalo promenio, ove zemlje su bile prisiljene da se više oslanjaju na javno zaduživanje kao način za krpljenje budžetskog deficit-a. Posledice su danas veoma vidljive. Javni dug koji je u tim zemljama u međuvremenu nastao preti da u trenutku pisanja ove knjige sruši celi monetarni sistem Evropske Unije.

Na duže staze, javno zaduživanje je opasnije od politike mekog novca, što ekonomski teškoće pomenutih zemalja nedvosmisleno potvrđuju.

Umesto zaključka

Današnji poreski sistemi su ustupak imućnjem delu stanovništva budući da su izgrađeni na principu da se oporezuje prihod, a ne imovina. Zanemarljivo mali porez na imovinu omogućava onima koji je imaju da je zadrže čak i

onda kad im prihod iz nekih razloga izostane. Ovakvi poreski sistemi su u suštini prebacivanje poreskog pritiska sa imućnog dela stanovništva na manje imućno, sa bogatih na siromašne, sa privilegovanih na obične ljude. Ako se zna da je nekad osnova za porez bila imovina, nećemo mnogo pogrešiti ako kažemo da je poreski sistem evoluirao u današnji oblik pod političkim uticajem imućnih.

Međutim, i ovo ima svoju cenu: dok je država primorana da bude bezgranično gramziva i na najsitnije iznose koji mirišu na prihod, istovremeno propušta da oporezuje ogromna bogatstva u potrebnoj meri. S obzirom na to da oporezivanje prihoda zahteva sveobuhvatnu kontrolu tokova robe i novca, ovakvi poreski sistemi traže zahtevni aparat za naplatu poreza kojem je država primorana da daje najveći mogući prioritet. Od svih funkcija države, obračun i naplata poreza po pravilu spadaju u najrazvijenije i tehnološki najnaprednije. Iako je logika ove činjenice sa stanovišta države razumljiva, ostaje absurd da ona najviše pažnje posvećuje aparatu za činjenje kolateralne štete.

Funkcionalna poreska država je moguća samo u zemljama visoke poreske discipline. Tamo gde discipline nema, ovaj model se sam od sebe raspada, držeći stanovništvo u trajnoj klopci ekonomskih nedraća. Međutim, u narednom poglavljju naučićemo da je funkcionalna država moguća čak i tamo gde je stanovništvo poreski nedisciplinovano. Naučićemo da je ljude uvek moguće izložiti pravičnom poreskom pritisku, ali da je za to potrebno postaviti ekonomiju na sasvim druge osnove od

postojećih.

Zašto nastaju ekonomske krize?

Budući da slobodno tržište poseduje jake samoregulacione mehanizme koji deluju protiv nastanka ekonomskih kriza, ovo je jako zanimljivo pitanje. Činjenica je da ekonomske krize nastaju i u zemljama koje se uzimaju za ikone slobodnog tržišta. Ipak, pre nego što o ovome nešto određeno kažemo, recimo prvo šta podrazumevamo pod ekonomskom krizom.

Ekonomska kriza je stanje u kome velika količina imovine i dobara naglo izgubi tržišnu vrednost. Da bi se ovaj pad vrednosti zvao krizom, a ne korekcijom cena, potrebno je da on bude toliki da čitavi sektori privrede dožive kolaps. Posledica ovog kolapsa je recesija (ili depresija), što je stanje koje često poistovećujemo sa samom krizom.

Sve novije ekonomske krize imaju istu uzročno-posledičnu mustru nastanka. Prvo im prethodi period "lažnih vrednosti", period u kojem izvesna grupa dobara zbog nečeg dostiže neprirodno visoku tržišnu vrednost u odnosu na druga dobra i sopstvenu cenu koštanja. Tada kažemo da su se na tržištu pojavili mehuri cena. S obzirom na to da mehuri cena donose visok profit onima koji u njih ulažu, taj profit privlači nova ulaganja koja stvaraju mehure na tržištu kapitala. Rast vrednosti preduzeća koja proizvode za mehur će privući nova ulaganja, što će prouzrokovati

novi rast, i tako u nedogled. Drugim rečima, stvorice se jedan pojačivački sistem kojem je izlazni signal vraćen na ulaz, nanovo ga pojačavajući. Takav sistem se jednog dana mora sam od sebe raspasti, i kad se to desi, flora privrednih subjekata koji žive od viška vrednosti proizvedenih u mehuru doživeće kolaps, što će dovesti do stanja koje doživljavamo kao ekonomsku krizu.

Zašto nastaju mehuri cena?

Iako znamo da se mehuri cena nalaze u središtu ekonomskih kriza, možemo se zapitati šta prouzrokuje mehure cena? Videli smo da su cene numerička ocena odnosa ponude i potražnje, faktor koji čini da proizvodnja konvergira onom što se traži u količinama koje se traže. Dinamika cena je u stvari dinamika njihovog neprestanog prilagođavanja jedne drugoj beskonačnim nizom sitnih korekcija. Zato su gigantski padovi vrednosti karakteristični za ekonomске krize potpuno nekarakteristični za slobodno tržište. Osim ako se ne radi o prirodnim katastrofama ili ratnim razaranjima, slobodno tržište u stvari isključuje pojavu ekonomskih kriza.

Osnovni razlog za pojavu mehura cena je što slobodno tržište, nažalost, ne postoji. Umesto njega, postoje samo tržišta koja su delimično slobodna. Glavni krivci za to su država i njene dekretne intervencije. Dekretne državne intervencije su pravila sračunata da uz pomoć sredstava prinude prisile ekonomski subjekte na izmenu prirodnog ekonomskog ponašanja primoravajući ih da se prilagode

dekretu, a ne sopstvenim shvatanjima o korisnosti svojih preduzeća. Dekretne državne intervencije remete prirodne ekonomski tokove, gurajući ekonomiju u pravcu koji ona u uslovima potpune slobode nikada ne bi odabrala.

Ako bacite kamičak u potok, on će izazvati nekakvu perturbaciju prirodnog toka vode ma kako mali on bio. Ako krenete bacati veće kamenice, zbirna perturbacija će se postepeno povećavati zavisno od njihovog broja i mesta na koje su pale. Ako u jednom trenutku počnete bacati poveće kamenje, rizikovaćete da zbirna perturbacija postane tolika da se potok naprsto izlije. Čak i da se potok u posmatranom trenutku ne izlije, to ne znači da se to u budućnosti neće desiti, naročito ako se imaju u vidu varijacije u količini vode koja protiče kroz korito. Kad se potok jednom izlije, poželete da nastavite sa bacanjem kamenja da bi novim perturbacijama kompenzovali efekte starih, ne bi li potok vratili u ono što vam se tog trenutka čini da je bilo prirodno korito.

Dekretne državne intervencije neodoljivo podsećaju na nabacano kamenje koje stoji na putu prirodnim ekonomskim tokovima. U zavisnosti od ukupne količine takvih poremećaja, ekonomija s vremena na vreme napušta svoje prirodno korito, nanoseći nam velike štete. Ovo stanje doživljavamo kao ekonomsku krizu. Nažalost, ove štete moderna država koristi kao izgovor za nove dekretne državne intervencije koje čine nove štete... i tako u nedogled.

Osnovni uzrok svih ekonomskih kriza su manjkavosti u

slobodi tržišta koje su prouzrokovane dekretnim državnim intervencijama. Moderne države su u poslednjih sto godina napravile odlučan iskorak u pravcu dekretnog državnog intervencionizma, što ima za posledicu periodičan nastanak ekonomskih kriza. Iako svaka dekretna državna intervencija predstavlja nekaku prepreku prirodnim ekonomskim tokovima, svakako najkrupnije su porez i novac. U stvari, savremene ekonomске krize i jesu poresko-monetarni fenomeni, o čemu ćemo uskoro nešto opširnije govoriti.

Najezda lala

Koliko dekretne državne intervencije imaju uticaja na stvaranje mehura cena, o tome svedoči prvi zabeleženi mehur cena u istoriji: mehur cena lukovica lala u Holandiji 1637. godine.

Jedan od velikih problema sa mehurima cena je to što ih je jako teško razlikovati od visokih cena. Ovo je zato što su visoke cene najčešće normalna pojava. Najveći značaj cena je u tome što one daju ocenu odnosa između ponude i potražnje. Ako je ponuda nekog dobra mnogo manja od potražnje, cene tog dobra će biti visoke ma koliko se to nama ne svidalo i ma koliko smatrali da su nerealne. Međutim, ovo još ne znači da se radi o mehuru cena: najčešće je ovaj odnos prosto takav. Potreban uslov da nešto bude mehur cena je da cene budu više od stvarne vrednosti stvari o kojima se radi, ali ovde se nameće pitanje šta je to stvarna vrednost i ko je kompetentan da je utvrdi? Na primer, čest uzrok mehura cena je preterano verovanje da će neko dobro u budućnosti doneti zaradu. Međutim, vera u zaradu je skopčana sa svakim investiranjem, tako da granica između mehura cena i neuspešnog investiranja nikada nije dovoljno oštra.

Zato nešto možemo sa sigurnošću okvalifikovati kao mehur cena tek onda kad to nešto prsne. Upravo ovo se desilo u Holandiji daleke 1637 godine. Početkom 30-tih godina 17. veka, lukovice holandskih lala su iz nekog razloga postale veoma tražene u Evropi. Zbog lepote cveta, izrazito

upadljivih boja i viskoih cena, holandske lale su postale simbol luksuza i imovinskog stanja, a to se naročito odnosilo na varijante koje su pod dejstvom jednog naročitog virusa dobijale ukusne šare. Najlepše varijante su bile brendirane kao ³admiral katolajn, general liskens, admiral van der ajk, general van der ajk i slično. Ipak, ovde se nije radilo o pravim admiralima i generalima, nego o rangu varijante cveća kombinovane sa imenom užgajivača.

Na ruku visokim cenama išlo je i to što tražnju za lukovicama nije bilo moguće preko noći podmiriti. Da bi biljka lale iz semena počela da daje lukovice, potrebno je najmanje 7 - 8 godina brižljive nege, a i tada bi biljka davala lukovice svega dve sezone. Iako je biljku moguće klonirati presađivanjem, potrebno je do dve godine da bi mladice dale sopstvenu lukovicu, a i tada bi ovakvi klonovi iz generacije u generaciju propadali pod dejstvom istog onog virusa zbog kojeg je ta varijanta i nastala. Sve u svemu, stvorili su se savršeni uslovi za visoke cene: tražnja za robom je neprestano rasla, a ponudu za njom nije bilo moguće za kratko vreme povećati. Ipak, ovo još ne znači da se radilo o mehuru cena, nego o robi koja je bila prosto skupa.

Na scenu su stupili špekulanati: budući da su lale davale lukovice svega par meseci u godini, javili su se ljudi koji su hteli da zarade na kupovini velike količine lukovica unapred, na osnovu ugovora sa užgajivačima, špekulišući da će cena lukovica u trenutku isporuke biti veća nego što je bila u trenutku sklapanja ugovora. Ovaj vid ugovora se u savremenoj poslovnoj terminologiji zove ⁴fjučersi. S obzirom na to da su zbog neprekidnog rasta tražnje fjučersi bili većinom isplativi, ponude špekulanata su ubrzo počele da nadvisuju jedna drugu, i cene lala su počele da podsećaju na mehur. Međutim, čak ni ovo nije dovoljno da te cene zaista okvalifikujemo kao mehur. Svejedno i da svi špekulanati trpe gubitke, ovu pojavu i dalje možemo zvati neuspešnim investiranjem, a ne mehurom cena.

Pravi mehur cena nastaje tek kada se u stvar umeša država. I zaista: dekret koji je usvojen 24. februara 1637. godine oslobođio je jednu stranu (kupce) obaveze da ispoštiju postignute ugovore. Tehnički, dekret je promenio prirodu važećih ugovora. Umesto fjučersa, što je bio dotadašnji model, dekret je već sklopljenim ugovorima i ugovorima koji će se tek

sklopiti nametnuo obavezni opcioni karakter. Kupac je sada mogao da bira: bez obzira na utvrđenu količinu i cenu, kupcu je zakon omogućavao da uz minimalnu naknadu odustane od ugovorene kupovine ukoliko mu se nije dopadala cena po kojoj su lukovice trenutno isle. U višemesečnom isčekivanju ovog zakona (za koji je, uzgred, bilo izvesno da će biti usvojen), kupci su, znajući da će ih zakon oslobođiti poslovnog rizika, počeli da pokazuju nehajan odnos prema ugovaranju cena nadvisujući jedni drugima ponude kao nikad pre. Osim toga, postignuti ugovori su se počeli preprodavati na nečemu nalik tržištu hartija od vrednosti, i to po neverovatnim cenama. Kada je ovaj mehur bio na vrhuncu, jedan jedini admiral van der ajk mogao je da košta kao nečija jednogodišnja plata, što je absurd. I zaista, kada je došlo vreme otkupa, postalo je jasno da prodaja lukovica nije mogla ići po ovim neverovatnim cenama. Ono što se u stvari desilo je da se većina kupaca povukla, a oni koji nisu trpeli su velike gubitke. Mnogim uzgajivačima su u rukama ostale lukovice koje su se morale prodati na neki drugi način. U stvari, zahvaljujući alternativnim prodajnim kanalima, istinska prodaja lukovica nikada nije ni stala. Lukovice su se prodavale po manje-više istim cenama kao i pre, tako da se mehur cena odnosio na cene iz postignutih ugovora, a ne na samo cveće.

Slučaj holandskih lala iz 17. veka podseća nas na činjenicu da pravi mehuri cena nastaju pod uticajem državnih dekreta, i samo tako.

Nisu svi propisi dekretne državne intervencije!

Nećemo smatrati dekretnim državnim intervencijama one dekrete koji nisu motivisani ekonomskim razlozima čak i u slučajevima kad imaju direktni uticaj na ekonomsko ponašanje onih na koje se odnose. Na primer, građevinski propisi, dekreti koji ograničavaju količinu štetnih materija u hrani ili zabranjuju ispuštanje otrovnih gasova u atmosferu ne spadaju u dekretne državne intervencije bez obzira na to što imaju za posledicu izmenu ekonomskog ponašanja mnogih ekonomskih subjekata. Ovo je zato što su takvi dekreti motivisani bezbednosnim, zdravstvenim i ekološkim razlozima, a ne ekonomskim.

Porez je najveća dekretna državna intervencija!

Iako je jasno da je porez po sveobuhvatnosti dekreta i uticaju na ekonomске tokove najveća dekretna državna intervencija, ovog puta se nećemo na tome previše zadržavati. O kolateralnim štetama nastalim oporezivanjem već smo dovoljno govorili. Ponovimo samo to da najveći uticaj na nastanak ekonomskih kriza ima distorzija cena. Izobličavajući cene, porez drži mehanizme tržišta pod narkozom, što doprinosi pojavi ekonomskih kriza.

Nisu sve distorzije cena jednako opasne!

Ali nisu sve distorzije cena podjednako opasne. Najopasnije su one koje prouzrokuju **disparitet** cena.

Da bi cene funkcionalisale kako treba, nije odlučujuće koliko šta košta, nego koliko košta u odnosu na nešto drugo. Ako bi sve cene odjednom udvostručili, sa stanovišta njihovog formiranja ne bismo mnogo promenili. Novčane kalkulacije su linearne računske radnje, što znači da bi svaki ranije izveden zaključak o odnosima cena i dalje važio. To što bi nam za istu količinu robe i usluga bilo potrebno dvostruko više novca kompenzovalo bi se time što bi i cena rada srazmerno skočila, te bi plate bile dvostruko veće. Izobličenja cena koja čuvaju njihov međusobni odnos nisu toliko opasna kao ona izobličenja koja dovode cene u neprirodan odnos. To je pojava koju zovemo disparitetom cena. U stvari, na ekonomске krize možemo gledati kao na džinovske disparitete cena.

Na ovom mestu smo dužni da delimično rehabilitujemo porez kada je o disparitetu cena reč. Iako je tačno da porez

stojiiza najvećeg dela distorzije cene, isto tako je tačno da porez izobličava cene ravnomernije od drugih dekretnih državnih intervencija. Porez svoju štetnost duguje većim delom svojoj voluminoznosti i teškoćama organizacione prirode skopčanim sa njegovim uterivanjem, a samo manjim delom samom disparitetu cena.

Novac je najopasnija dekretna državna intervencija!

Na disparitet cena daleko više od poreza utiče jedna druga dekretna državna intervencija: novac! Objasnimo prvo zašto je novac dekretna državna intervencija. Ovo nije trivijalno pitanje. Ako se slažemo da je dobro da privreda bude robno-novčana, zašto onda ubrajamo novac u dekretne državne intervencije? Pa, neko mora obezbediti novac, zar ne?

Novac nametnut dekretima kao sredstvo plaćanja je po prirodi stvari dekretna državna intervencija. Državni monopol na proizvodnju novca je takođe dekretna državna intervencija. Nametanje određene vrste novca podrazumeva niz dekreta koji jednoj vrsti novca daju legitimitet, disfavorizujući ili zabranjujući druge. Osim toga, novčani sistem centralnih banaka koji je u upotrebi danas podrazumeva kartelizaciju banaka, što nas dovodi do jedne absurdne situacije u kojoj se na jednoj strani na stvaranje privatnih kartela gleda kao na nešto negativno, dok na drugoj država vlastitim dekretima nameće kartelizaciju jedne tako važne delatnosti kao što je bankarstvo. Distorzija i disparitet cena dobijeni na ovaj način su najveći od svih

poznatih, što čini novac najopasnijom od svih dekretnih državnih intervencija.

Slobodni 5novac

Pre nego što kažemo nešto više o novcu, recimo prvo da je državni monopol na izdavanje novca koji se praktikuje u većini zemalja opresija. Sistem u kojem nema mesta za dobrovoljni novac nije slobodan, nego je bahat i inferioran sistem. U takvom sistemu slobodno tržište nije moguće budući da je sloboda tržišta teško oštećena na samom početku kod jedne toliko važne stvari kao novac. Primetimo još da su dekreti o novcu suvišna stvar: izdavanje privatnog novca nije zločin, naročito ukoliko takav novac ljudi dobrovoljno prihvataju kao sredstvo plaćanja.

Nasuprot konceptu dekretnog novca nalazi se koncept slobodnog novca koji svoje postojanje ne duguje dekretima, nego slobodnoj inicijativi izdavača. Za opstanak slobodnog novca potrebna je strategija kojom izdavač stiče poverenje kod korisnika. Slobodni novac je neobavezno sredstvo plaćanja koje koristimo dok u njega imamo poverenje. Ukoliko poverenja nema, takav novac će vremenom biti istisnut iz upotrebe, kao što bi trebalo biti.

Slobodni novac može biti državni novac, ali ne mora. Slobodni novac je jedini koncept novca koji omogućava da se i novac ravnopravno sa drugim robama i uslugama nađe na slobodnom tržištu. Slobodni novac jeste novac slobodnog tržišta, nedekretni novac koji u istom ekonomskom prostoru mora računati sa prisustvom

konkurenције на poslovima izdavanja novca. Zbog ove osobine, slobodni novac je jedini istinski održiv koncept novca.

Međutim, poput Platonovih idea, slobodni novac u svetu kakav je danas ne postoji. Umesto njega, u upotrebi je najgora moguća varijanta neslobodnog: novac koji nameće država, a koji kreiraju – privatnici!

Novac = dug!

U svetu se danas najviše upotrebljava novčani sistem koji ćemo zbog načina na koji se novac kreira i pušta u opticaj zvati dužničkim. Recimo za sada to da su vremena u kojima je Centralna banka kreirala sav novac prošla, kao što je prošlo i vreme novca sa zlatnim pokrićem.

Većinu novca koji je danas u opticaju kreiraju privatne komercijalne banke, dok se uloga države svodi na nametanje takvog novca za sredstvo plaćanja.⁶ Centralna banka kreira isključivo vidljiv novac, ili novac za male iznose kao što su novčanice i kovanice. Međutim, takav novac čini mali deo ukupne količine novca u opticaju. U modernim državama, ideo vidljivog novca retko prelazi 5%, dok je ostatak nevidljiv i nalazi se u obliku zapisa na računima klijenata privatnih banaka.

U stvari, privatne banke su te koje su nevidljivi novac tu i kreirale. Da, dobro ste pročitali: kreirale! Iako natpisi na novčanicama sugerišu da novac kreira država, novčanice obično čine mali deo ukupne količine novca u opticaju.

Najveći deo su brojevi koji u zatvorenom sistemu bankovnih računa cirkulišu kao novac. Da maskarada bude uverljivija, takav novac je moguće zameniti za gotov novac, ali banke svesno kalkulišu sa tim da će takvih zamena biti što je moguće manje.

Ovde se nećemo baviti detaljnim opisom postojećih bankarskih sistema zato što bi u tom slučaju priča bila opterećena detaljima koji kriju suštinu. Zato ćemo ovde opisati bankarski sistem oslobođen nevažnih detalja, zbog jasnoće, ali istovremeno sistem kojem su svi postojeći bankarski sistemi manje-više izomorfni.

Kad neka privatna banka (ili neka druga finansijska institucija sa kapacitetom kreiranja kredita) odobri klijentu kredit, ona *de facto* "dopiše" novo stanje na klijentov račun. Tehnički, radi se o bančinoj dozvoli da se klijent posluži gotovim novcem iz trezora banke u visini dodeljenog kredita, ali se celokupni bankarski sistem nada da klijent tu dozvolu neće iskoristiti, i da će svoja plaćanja obavljati korišćenjem same dozvole kao novac. Iz bančinog ugla, poželjno je da klijent svoja plaćanja vrši, ne gotovim novcem, nego prenošenjem te dozvole na druge. Ovo se izvodi tako što banka umanji stanje na računu onog koji plaća, a stanje na računu onog kome se plaća istovremeno poveća za isti iznos, pri čemu nije prepreka čak i kad se računi nalaze u različitim bankama. Saradnja između banaka na tom poslu se dešava u organizaciji Centralne banke koja je osnovana da primora banke da jedna drugoj priznaju dugove svojih klijenata kao novac.

Ideja se sastoji u tome da, ako bi se plaćanja vršila isključivo ažuriranjem bankovnih računa učesnika u plaćanju, plaćanja bi bila moguća i bez prisustva fizičkog novca. Ako bi nekoj banci hipotetički pošlo za rukom da "kidnapuje" celokupni platni promet izvršavajući plaćanja isključivo pomeranjem brojeva, a ne pomeranjem fizičkog novca, ta banka bi bila u stanju da daje kredite u novcu koji u stvari ne postoji: ko bi bio u stanju u tom slučaju da primeti razliku? Jedina teškoća je što je pojedinačnim bankama teško da zarobe platni promet u potreboj meri. Međutim, ukoliko bi banke delovale organizovano, kao privatni kartel, to više ne bi bio slučaj. U tom slučaju banke bi bile u stanju da emituju sopstveni novac, ali novac koji bi bio u stanju da izvrši jednak pritisak na tražnju kao pravi.

Na ovaj način je bankarskom kartelu omogućeno da daje kredite i ubira kamate na novac koji ne postoji. Pojava da banke nemaju pokriće za novac kojim kreditiraju svoje klijente zove se multiplikacija novca. Na primer, ako zbir stanja na računima svih klijenata u svim bankama prevazilazi ukupnu količinu fizičkog novca četiri puta, tada kažemo da je bankarski sistem upetostručio raspoloživi novac: na jedan deo pravog novca dolazi 4 dela kreditnog. Koliko će puta banke multiplikovati novac? - to najviše zavisi od tražnje za kreditima, ali i od straha banaka od sopstvene nesolventnosti. Ovo je zato što su banke dužne trenutno da odgovore na zahteve klijenata za podizanjem gotovog novca, zbog čega im je u svakom trenutku

potrebno dovoljno gotovine da takve zahteve podmire. Ova količina se u bankarstvu zove rezerva i izražena je u procentima od ukupnog novca. U prethodnom primeru rezerva je iznosila 20%.

Kreditni novac zovemo kreditnim zato što nastaje nastankom duga, a nestaje (poništava se) u taktu sa otplatom duga. Iza kreditnog novca ne стоји ništa drugo osim obećanja dužnika da će pozajmljene pare vratiti. Bez dugova, novca u sistemu kreditnog novca ne bi ni bilo.

Bankarska aksiomatika

Kad deponujete 1000 dinara na vaš bankovni račun, zapitate li se da li ste time banchi poverili vaš novac na čuvanje, ili ste joj pozajmili 1000 dinara na neodređeni rok? Iako naizgled slična, ova dva izbora su veoma različita i protivrečna. Suštinska razlika nastaje u slučaju da banka nije u stanju da vam na vaš zahtev isplati novac. Ako prihvativamo da je novac predat banchi na čuvanje, bilo bi dosledno da banka u tom slučaju bude kriva za prevaru, a odgovorna lica pozvana na krivičnu odgovornost. Međutim, ako prihvativamo da smo banchi pozajmili novac, banka bi u svakom slučaju bila oslobođena krivice za prevaru. Činjenica da smo banchi dobrovoljno pozajmili novac znači naše svesno prihvatanje rizika da banka, i sama izložena poslovnim rizicima, može pročerdati taj novac. U tom slučaju banka bi otisla pod stečaj, a prema nama bi se u stečajnom postupku postupalo kao prema svakom drugom poveriocu.

U zavisnosti od toga koji od ova dva izbora prihvativimo za bankarsku aksiomu, dobili bismo dva veoma različita vida bankarstva. Prihvatanjem prve, dobili bismo bankarstvo sa 100% rezervi: naša štednja bi bila sigurna zato što se banke pod pretnjom krivičnog gonjenja ne bi usudile da rizikuju naš novac. Banke bi u tom slučaju funkcionalisale kao skladište za novac, i sasvim bi sigurno naplaćivale tu uslugu jer nekog dugog izvora prihoda banke ne bi imale. Međutim, prihvatanjem druge aksiome, na naše depozite bi se gledalo kao na pozajmice, a banke bi funkcionalisale kao investicioni fondovi. Budući da investiranje podrazumeva poslovni

rizik, banke bi u slučaju nesolventnosti bile oslobođene krivice jer je neuspšno investiranje dozvoljeno.

Međutim, ono što logički nije moguće je istovremeno prihvatanje obe aksiome, budući da ova dva izbora jedan drugog isključuju. Zato je absurdno da se moderno bankarstvo zasniva upravo na tome, na prividu istovremenog prihvatanja oba izbora. Ustoličena bankarska aksiomatika je protivrečna: danas nije moguće predati novac na čuvanje tako da u slučaju nesolventnosti neko za to krivično odgovara. Hteli ili ne, banke se prema našim depozitima odnose kao prema pozajmicama bez obzira na napore koje ulažu da nas uvere u suprotno. Ono što se iza scene dešava je da banke, s obzirom na to da su organizovane u kartel, pod dirigentskom palicom Centralne banke jedna drugoj priskaču u pomoć ukoliko neka od njih dođe u opasnost da joj na videlo izade manjak gotovog novca. Na ovaj način su banke u mogućnosti da prikriju taj manjak uspešnije nego što bi mogle da deluju samostalno, što ima za posledicu da su u stanju da emituju daleko više kreditnog novca nego inače.

Pošteno i nepošteno bankarstvo

Količina kreditnog novca je ono što razdvaja pošteno od nepoštenog bankarstva. U doba štednih knjižica, bankarstvo je bilo daleko poštenije od današnjeg. Kad god bi banchi predali izvesnu količinu novca na čuvanje, promena stanja na našem računu bi bila uredno zapisana u štednu knjižicu. Na ovaj način smo imali pregled celokupne istorije stanja, što je zgodno. Međutim, u praksi, ovom novom stanju smo se mogli jedino diviti. Ako bismo poželeti da potrošimo nešto novca sa računa, bili smo prinuđeni da opet posetimo banku i podignemo ga. Zato smo u tim vremenima po džepovima nosali izvesnu količinu gotovog novca za svakodnevna plaćanja, dok se u bankama nalazio novac koji nam u stvari nije bio potreban svaki dan.

Na ovom mestu nailazimo na suštinu kreditiranja: ako nam novac trenutno ne treba, zašto da ga onda ne pozajmimo nekom kome treba, i da još na tome zaradimo? Ovo je jedan od razloga da smo novac držali u bankama koje su služile kao posrednik između onih koji su želeli da svoj novac pozajme drugima, i onih kojima su takvi zajmovi bili potrebni. Iako su se krediti i tada davali tako što bi banka prosto upisala novo stanje u visini dodeljenog kredita na račun dužnika, bankarstvo je ipak bilo daleko

poštenije od današnjeg. Ovo je zato što ti krediti nisu uticali na ukupnu ponudu novca u istoj meri kao danas. Kad god bi dužnik poželeo nešto od pozajmljenog novca da potroši, on je poput svih drugih štediša bio primoran da poseti banku i da ga podigne. Novac koji je de facto vršio pritisak na tražnju se u to vreme nalazio u našim džepovima, a ne u bankama, što znači da je količina aktivnog novca bila ograničena ukupnom količinom gotovine u opticaju. Iako je i tada zbir stanja na našim računima daleko prevazilazio količinu gotovine u trezorima banaka, ova stanja su sa stanovišta tražnje bila mrtav novac.

Šta se u međuvremenu promenilo?

Bezgotovinska plaćanja

Ono što se u međuvremenu dogodilo je eksplozija bezgotovinskih plaćanja: danas su stanja na našim računima isto što i novac. Zahvaljujući napretku telekomunikacija i informacionih tehnologija, danas se plaćanja uglavnom vrše ažuriranjem stanja na našim računima, a ne pomeranjem fizičkog novca. Budući da su bezgotovinska plaćanja praktična, svaka veća količina gotovog novca vremenom je trajno završila u trezoru neke banke. Na ovaj način multiplikaciji novca idu na ruku tržišna pomeranja i u brojiocu, i u imeniocu, što čini da banke multiplikuju novac kao nikada pre.

Danas kad god neka banka dodeli klijentu kredit, ona time promeni ukupnu količinu novca u opticaju s obzirom na to da je novo stanje na klijentovom računu isto što i novac! Kad god poverimo banci izvesnu količinu gotovog novca na čuvanje, time kao da smo pustili jednaku količinu svežeg novca u opticaj budući da je plaćanja moguće vršiti i novcem koji smo doneli, i zapisom koji svedoči o tome da smo ga doneli. Ovu činjenicu će bankarski sistem neminovno iskoristiti.

Današnje bankarstvo sve više napušta klasičan model frakcionalnih rezervi prelazeći sve više na modernizovanu varijantu u kojoj banke de facto kreiraju novac. Da li ste se nekad zapitali zašto su kamate na štednju postale toliko male da više ne predstavljaju nešto što uzimamo u obzir kada biramo banku u kojoj ćemo držati novac? Nekada su nas banke nagradivale da kod njih držimo novac, a danas su se već pojavile banke koje uslugu čuvanja novca naplaćuju. Bankama kao da je sve manje potreban naš novac. Uostalom, šta će im, kad imaju privilegiju da ga

izmisle?

Ovakvo bankarstvo je nepošteno jer utiče na ukupnu ponudu novca, omogućivši bankama da profitiraju na kamatama na novac koji ne postoji.

Rascep cena

Krediti u kreditnom novcu su u suštini krađa od svih nas, budući da se kreditni novac *de facto* ponaša kao falsifikovani novac. Pošto je takvim novcem moguće kupovati prave vrednosti, intersantno je pitanje koje implikacije kreditni novac ima na ekonomiju u celini.

Od ranije je poznato da ilegalno falsifikovanje novca retko ostavlja krupne posledice na ekonomiju, osim u iznimnim slučajevima rata kada novac falsifikuju neprijateljske države. U normalnim okolnostima, proizvodnja novca u ilegalnim uslovima je nedovoljna da bi se vidno odrazila na cene. Međutim, kreditni novac je nešto drugo. Količina kreditnog novca u modernim državama višestruko nadmašuje količinu pravog. Disparitet cena koji prouzrokuje kreditni novac je gigantski, toliko veliki da teško remeti prirodne ekonomske tokove čineći nam svima ogromne štete.

Ako bismo nekoj grupi dozvolili da falsificuje novac, ekonomija bi neminovno krenula u pravcu podmirivanja potreba te grupe, favorizirajući proizvodnju roba i usluga koje ta, a ne neka druga grupa, preferira. Ako bismo grupi uličnih gangstera dozvolili da falsificuju novac, višak novca kod ove grupe bi doprineo da proizvodnja napravi pomjeraj u pravcu zadovoljavanja tražnje za robom kao što su luksuzni automobili, nakit i skupoceno oružje, što bi u

određenoj meri išlo na uštrb proizvodnje dobara koja bi zadovoljavala potrebe drugih društvenih grupa. Cena te i takve robe bi rasla, dajući tržištu pogrešne signale koji bi remetili ukupnu alokaciju resursa za proizvodnju.

U slučaju uličnih gangstera, ovi poremećaji bili bi neznatni s obzirom na to da njih i nema baš toliko mnogo. Međutim, bankarski sektor je nešto sasvim drugo. Ako falsifikovanje novca dozvolimo jednoj tako velikoj i teškoj grupi kao što je bankarski sektor, falsifikovani novac će ubrzo dominirati ukupnom ponudom novca. I zaista, to je upravo ono što se danas dešava: kreditni novac čini da disparitet cena između robe koju preferira bankarski sektor i sve druge robe bude gigantski, a pogrešna alokacija resursa za proizvodnju jednako velika.

“Roba” koju preferira bankarski sektor su nekretnine, zbog potrebe za hipotekama. Da li ste se nekad zapitali zašto se sa nekretninama neprestano dešavaju mehuri cena? Cene nekretnina rastu višestruko brže od inflacije, da bi odjednom iznenada doživele kolaps na kraju nekakvog [7](#) nejasnog ciklusa. Nekretnine kao da nisu u stanju da idu u korak sa drugim cenama. Na to ukazuje sledeći podatak: pre nekih 40 godina referentni stambeni objekat u Evropi koštao je oko 7 000 €, dok je danas cena takvog objekta 280 000 €. Ovoliku razliku prosta inflacija nije u stanju da objasni. Da je na primer hrana imala sličan rast, danas bi Evropljani kupovali pile za 60 €, a litar mleka bi koštao 15 €. Za ovu situaciju smo jednim delom sami krivi, zbog naše nezasite želje za poboljšanjem uslova stanovanja. Ipak,

neuporedivo veći krivac je bankarski sistem koji čini sve da naše želje dovede u neravnotežu sa našim mogućnostima.

Budući da banke *de facto* falsifikuju novac, one preskaču sav trud i teškoće koje obični smrtnici trpe u vezi sa njegovim zarađivanjem. Iz bančinog ugla, novca ima u izobilju; jedina je teškoća što kartelska pravila nalažu da ga banka ne može direktno upisati sebi na račun. Banka je primorana da novac pozajmi drugima, a da svoju zaradu zasniva na kamati. Međutim, zbog ove činjenice banke su u stanju da ponude klijentima daleko niže kamatne stope nego što bi mogle da njihov novac potiče isključivo od štednje. Ako na primer banke multiplikuju novac 10 puta, onda čak i tako mala kamata od 4% donosi bankama 40% interesa na "pravi" novac, što je jako dobar investicioni povraćaj. Ova ekonomska računica vodi ka gigantskom poremećaju cene novca, toliko velikom da kamatne stope prestaju da reflektuju očekivani povraćaj investicija u posmatranom ekonomskom prostoru. Umesto toga, one u sve većoj meri reflektuju želje banaka za kreiranjem novih dugova. Primetimo da kod ove računice banke rizikuju novac koji ionako nemaju. Jedini koji na svoja pleća preuzima istinski rizik je dužnik: on je nesrećnik koji zauvek gubi kuću ili neku drugu vrednost ukoliko zapadne u teškoće.

Nećemo ulaziti u moralne aspekte transakcija u kojoj jedna strana rizikuje sve, dok druga profitira dajući na zajam vazduh. Nećemo se zadržavati ni na klasnim razlikama koje ovakav sistem proizvodi, oslobađajući veliki deo

finansijskog sektora teškoća istinskog zarađivanja novca. Nećemo ulaziti ni u pravičnost toga da je svaka pozajmica u kreditnom novcu pozajmica od budućeg stvaranja vrednosti svih nas: koliko je onda pravedno da profit od toga zadržavaju privatnici? Ovde jedino želimo argumentovati da je ovaj nakaradni sistem matematički neodrživ. I to iz više razloga, između ostalih i ekoloških.

Budući da banke izmišljaju novac, novac će logikom maksimiziranja profita vremenom biti dostupan sve širim krugovima ljudi. Kamatne stope će u tu svrhu postati neprirodno male, što je prvi poremećaj u komplikovanoj mreži cena, pukotina koje ne bi bilo da su banke prisiljene da raspolažu isključivo nemultiplikovanom štednjom. Kako hipotekarni krediti iz bančinog ugla spadaju u najsigurnije, ovaj poremećaj u ponudi novca će se najviše preseliti u cene nekretnina. Cene nekretnina će posledično otici u nebo, kao i cene svega što je sa njima u vezi, stvarajući nove i šireći stare pukotine u komplikovanoj mreži cena. Drugim rečima, pojaviće se mehuri cena u kojima će višak vrednosti zadržavati oni koji ulažu u mehur, a kamatu na to - bankari. Ovo stanje nosi klicu jedne buduće dužničke krize. Ovo stanje je i dovelo do krize koju u trenutku pisanja ovog teksta svi preživljavamo.

Piramidalne igre

Ni u ekonomiji, kao ni u fizici, ne možete dobiti nešto ni iz čega. Međutim, u ekonomiji, za razliku od fizike, možete kreirati toga privremenu iluziju. Kad bi skup svih

ljudi bio beskonačan, bilo bi lako postići da svako ni iz čega zaradi dinar. Poređajte sve ljude u niz i dodelite svakom redni broj, od jedan pa nadalje. Sada ih zamolite da svak svom prethodniku isplati onoliko dinara koliki je prethodnikov redni broj. Budući da bi svak od svog sledbenika primio za dinar više nego što bi dao prethodniku, ispada da bi svak bio u dobitku za dinar. Primetimo da ista dosetka nije moguća na konačnom skupu zato što bi se kola neminovno prelomila na onom poslednjem.

Skup ljudi, naravno, nije beskonačan, ali je dovoljno veliki da se neko vreme može održavati iluzija da jeste. Na ovoj činjenici počivaju sve piramidalne igre i njihovi mnogobrojni derivati. Piramidalne igre su novčane igre u kojima profit igrača najviše zavisi od vrbovanja novih učesnika. Ovo je ujedno i njihova najveća slabost: zbog nepopravljive konačnosti skupa potencijalnih novih učesnika, mogućnosti vrbovanja će jednom biti iscrpljene, a igra doživeti kolaps, pri čemu će igrači koji su među poslednjima uskočili u nju biti na gubitku. Ipak, piramidalne igre se rado lansiraju zato što mogu obilato nagraditi igrače koji su ih započeli.

Dužnički monetarni sistem je u suštini jedna piramidalna igra eksponencijalnog rasta. Najveća razlika između dužničkog sistema i klasičnih piramida je u tome što se dužnička nešto sporije zahuktava. Osnova karakteristične eksponencijalne funkcije dužničke piramide je tek nešto veća od 1, za razliku od klasičnih kod kojih ona

obično počinje od broja 2. Ipak, jednom zahuktana, dužnička piramida je osuđena na kolaps kao i svaka druga, što nedavni finansijski zemljotresi zlokobno najavljuju.

Odakle novac za kamate?

Rekli smo da novac u dužničkom sistemu nastaje davanjem zajmova, a nestaje u taktu sa otplatom tih zajmova; količina novca u opticaju je u stvari količina [8](#)neotplaćenih dugova. Međutim, kako se svaki dužnik obavezao da će na ime kamata vratiti značajno više novca nego što je pozajmio, ispada da se u svakom trenutku u opticaju nalazi manje novca nego što je potrebno da se otplate svi dugovi i plati za sve kamate. Pri niskim stepenima multiplikacije novca, potreba za dodatnim novcem bi se još mogla pokriti ubrzavanjem [9](#)postojećeg. Međutim, kod gigantskih stepena multiplikacije novca kakvi su na snazi danas, sistemu permanentno nedostaje novac za otplatu kamata. Nameće se pitanje: ko stvara novac za kamate? Primetimo da se ovde radi o огромним parama s obzirom na to da je kod hipotekarnih kredita uobičajeno da dužnik na kraju vrati dvostruko više od iznosa koji je pozajmio.

Na ovom mestu dužnički monetarni sistem pokazuje svoju piramidalnu stranu: taj novac kreiraju komercijalne banke – kreiranjem novih dugova! Zatrpan lavinom inflatornog novca koji duguje “sam sebi” odmah po nastanku, sistem bira put najmanjeg otpora: novac za kamate nastaje tako što se zaduži neko drugi kome otplata

duga pada kasnije. Novim dugom stvara se nova količina kreditnog novca kojim se plaćaju stare kamate, ali istovremeno nastaje zahtev za kreiranjem novog novca za nove kamate. Poput svake piramidalne igre koja mora obezbediti priliv novih učesnika da bi opstala, dužnički monetarni sistem je dužan da obezbedi priliv novih dugova da ne bi doživeo kolaps. I kao da to nije dovoljno: ovo se mora dešavati – eksponencijalno u vremenu!

Misterija malog rasta

Da li vas je ikad zbumjivala opšta zabrinutost ekonomskih stručnjaka kad ekonomski rast neke godine podbaci i bude, recimo, manji od 1%? Zdrav razum nam govori da ni ekonomski pad od 1% ne bi trebao biti neka tragedija, a o rastu da i ne govorimo. Rast je rast koliki god da je, i to bi trebala biti stvar za radovanje, a ne za brigu. Otkuda ovolika zabrinutost zbog malog rasta? Zašto ekonomija baš svake godine mora prikazati veliki rast?

Stvar je u prirodi dužničkog monetarnog sistema koji svake godine “kapariše” budući rast. S obzirom na to da je ponuda novca u dužničkom sistemu osuđena na neprestano širenje, kreditni novac je osuđen na veliki gubitak vrednosti ukoliko nije pokriven odgovarajućim rastom proizvodnje roba i usluga. Drugim rečima, od ekonomije se zahteva ne bilo kakav rast, nego rast koji bi dužničku inflaciju pokrio u potrebnoj meri. Ovo u praksi znači da se od ekonomije svake godine očekuje veliki rast.

Ekonomski stručnjaci se slažu da se minimalni

prihvatljivi ekonomski rast nalazi negde oko 3% godišnje, pa i više. Iako 3% godišnje na prvi pogled izgleda kao ravnomeran rast, on je daleko veći nego što izgleda. Ovo je zato što se stopa od 3% godišnje primenjuje na obim proizvodnje koji je uvećan za 3% u odnosu na prethodnu godinu, koji je opet uvećan za 3% u odnosu na predprethodnu, i tako dalje. Ako sa P_0 označimo početni obim proizvodnje, najmanji prihvatljivi ekonomski rast će nakon n godina biti

$$P_0 \cdot \left(1 + \frac{3}{100}\right)^n$$

Drugim rečima, od ekonomije se zahteva eksponencijalni rast samo zato da dužnička piramida ne bi doživela kolaps.

10 Maltusova mudrovanja

Tomas Maltus je svojevremeno predložio zanimljivu teoriju o nastanku ratova. Po ovoj teoriji, stanovništvo raste eksponencijalno, dok proizvodnja hrane može rasti najviše linearно. Iz toga proizilazi da je oskudica u budućnosti neminovna, a pojava masovnog istrebljenja ljudi, kao što je na primer rat, neizbežna. Maltusova teorija je u svoje vreme stekla iznenađujuće mnogo pristalica, iako nije sasvim tačna.

Maltus se iz nekih razloga ogrešio o proizvodnju hrane.

Ako broj gladnih usta zaista raste eksponencijalno, kao što Maltus predlaže, onda to važi i za broj ruku sposobnih za rad, što je valjda moguće pretvoriti u količinu obrađenih površina, a time i u količinu hrane. Nema razloga da proizvodnja hrane ne raste istom brzinom kao i stanovništvo, pa čak i brže ako se opšti napredak tehnologije uzme u obzir. Ovaj rast, naravno, ograničen je kapacitetom same prirode, ali je Maltus očigledno loše procenio taj kapacitet kada je formulisao svoju teoriju.

Međutim, Maltus je na jedan način ipak bio u pravu, pod uslovom da njegov rezon primenimo na dužničku ekonomiju. Od ekonomije se zahteva eksponencijalni rast samo zato da bi opstao koncept kreditnog novca. Ovo znači da čak i da postignemo idealno ponašanje ekonomije u projektovanom dužničko-monetarnom smislu, ostaće nam jedna neodrživa ekološka situacija u kojoj se u ime opstanka jedne misaone konstrukcije kao što je kreditni novac očekuje rast fizičkog pritiska na prirodu i njene resurse – eksponencijalno u vremenu!

Investiranje po svaku cenu

Osim ekoloških, kreditni novac nam nanosi i ekonomski štete nastale nedoborovoljnim prebacivanjem vrednosti koju je stvorila jedna grupa ljudi drugoj.

Koliko god ekspanzija kreditnog novca bila pokrivena ekonomskim rastom, jedna od poznatih pojava kod dužničke ekonomije je inflacija. Novac nastao u sistemu centralnih banaka neprestano gubi vrednost, što svi koji se

sećaju cena od pre nekoliko decenija dobro znaju. Zbog ove osobine, oni koji poseduju veći novac trudiće se da iz njega izvuku kakvu-takvu rentu da bi time amortizovali inflatorni efekat. Zbog ove potrebe neminovno će se pojaviti investiciona industrija koja će "pomagati" ljudima da plasiraju novac. Primetimo da je tražnja za uslugama investicione industrije samo delimično prirodna, dok je njen nezanemarljiv deo posledica prirode novca i manipulacija novcem od strane države.

11 Mejnstrim-ekonomisti će ovakvo stanje olako proglašiti poželjnim: po njima, blaga inflacija stimuliše rast. Međutim, rast po svaku cenu nije dobar rast. Nikad odsutna presija za rentom mora na kraju dovesti do stanja u kojem se investira samo zato da bi se investiralo, samo zato da ljudima ne propada novac. Kada se mogućnosti za uspešno investiranje jednog dana iscrpe, to ima za posledicu veliki broj investicionih promašaja koji u stvari inhibiraju rast.

Prepostavimo da se na tržištu istovremeno pojave dva nova preduzeća približno iste veličine, A i B. Prepostavimo da preduzeće A opstane, a da preduzeće B zbog nedovoljne isplativosti nakon nekog vremena ode pod stečaj. Sa stanovišta alokacije resursa za proizvodnju, za društvo bi bilo bolje da se na tržištu pojavilo samo preduzeće A, a da se preduzeće B nikada nije ni pojavilo iako bi to značilo da bi društvo time ostalo uskraćeno za izvestan deo društvenog proizvoda: nesporno je da je preduzeće B dok je postojalo moralno generisati nekakvu

tražnju. Međutim, izostankom preduzeća B izostala bi i jednaka količina praznog hoda u ekonomskom razvoju. Izostao bi pritisak na prirodne, ljudske i materijalne resurse od strane preduzeća koje ionako nije imalo pravo na život, što bi ubrzalo osnivanje nekog trećeg preduzeća, recimo C, koje bi ovog puta imalo veću šansu za isplativost s obzirom na to da je preduzeće B po pretpostavci neisplativo. Na ovaj način društvu je daleko isplativiji nešto sporiji, ali održiv rast.

Rast pomoću inflatornog novca neodoljivo podseća na prekomerno pritiskanje papučice za gas automobila koji se nalazi na poleđici. Ako se usredsredimo isključivo na ono što pokazuje brzinomer, steći ćemo iluziju da letimo, ali će se u stvarnosti točkovi okretati naprazno, a kretanje automobila u odnosu na tlo biće neznatno. Jedino što će biti znatno je potrošnja goriva u odnosu na pređeni put. Zato je daleko efikasnije pažljivo dozirati gas tako da se izbegne prazan hod: istinsko ubrzanje i pređeni put će biti veći, a potrošnja goriva neuporedivo manja.

Preduzeća koja nastaju iz puke potrebe da se plasira novac po pravilu su preduzeća umanjene održivosti. Rast koji je posledica inflatorne prirode novca je, sa stanovišta društva, gubljenje vremena i rasipanje resursa. Podsticaji za održiv rast moraju doći iznutra, iz prirodne ljudske želje za preživljavanjem, pa i bogaćenjem, a ne spolja, iz prirode novca i potrebe za kreiranjem rente po svaku cenu.

Prirodna protiv veštačke tražnje

Kažemo da neka roba ili usluga ima prirodnu tražnju ukoliko za nju

postoji prirodan interes zbog koga su ljudi spremni da za to dobrovoljno plate. Na primer, osnovne ljudske potrebe kao što su hrana i odeća uvek će imati prirodnu tražnju, dok tražnja svega drugog zavisi od kulture, vremena i prostora o kojem razgovaramo. Ipak, spisak roba i usluga koje imaju prirodnu tražnju je veoma širok. Na primer, na ovom spisku se nalaze čak i suštinski nepotrebni artikli poput koka-kole, iako se zna da je tražnja za takvom robom uglavnom rezultat obimne ekonomske propagande.

Veštačka tražnja je tražnja iza koje ne стоји prirodan interes. Takva tražnja je posledica državnih dekreta ili samog ustrojstva ekonomskog sistema. Iako je nešto teže naći robu ili usluge čija je tražnja isključivo veštačka, ni to nije potpuno nemoguće. Na primer, tražnja za knjigama sa poreskim savetima je veštačka s obzirom na to da bez poreskih dekreta ova tema ne bi ni postojala. Ipak, veštačka tražnja se po pravilu nalazi na istim mestima gde i prirodna, i pomešana je sa njom u različitom odnosu.

Tipičan primer za ovo je kad poreska politika neke države favorizuje (ili diskriminiše) neku robu ili uslugu. Bez obzira na prirodnu tražnju koju bi takva roba ili usluga imale, one će izvestan deo svoje tražnje dugovati poreskoj politici, zbog čega će deo koji se odnosi na nju biti veštački. Na primer, mnoge zemlje daju poreske olakšice na novac utrošen na plaćanje kamata. Takve zemlje na ovaj način pomažu kreditnu industriju, zbog čega će interes za kreditima biti veći nego što bi prirodno bio. Ili drugi primer: iako je tražnja za fiskalnim kasama delom prirodna (interes za kasama u opštem slučaju postoji, zbog kontrole poslovanja), najveći deo te tražnje je nastao zahvaljujući poreskoj obavezi koja je veštačka! Tražnja za knjigovodama je delom prirodna, zato što interes za vodenjem knjiga kod poslovnih ljudi postoji, ali je delom i veštačka zato što je poreska obaveza uvećala tu potrebu do stepena koji više nije prirodan. Tražnja za advokatskim uslugama je delom prirodna zato što će uvek postojati ljudi kojima je potreban pravni savet, ali je delom i veštačka zbog nepotrebno obimnog zakonodavstva. Ovakvih primera ima svuda oko nas.

Vredi spomenuti da je prirodnu tražnju moguće podeliti na individualnu i kolektivnu. U kolektivnu tražnju spadaju dobra od opštег interesa kao što je sposobnost za odbranu zemlje, sprovodenje reda i zakona, socijalna sigurnost i slično. Međutim, kolektivna tražnja pojedincu

ponekad može izgledati kao veštačka, iako nije. Na primer, ako država donese dekret o obaveznoj nabavci gas-maski za slučaj rata ili terorističkih napada, pojedincu se može učiniti da je novonastala tražnja za gas-maskama veštačka, nesvestan da iza takvog dekreta može stajati procena opasnosti koja je istinska. Ili drugi primer: u kolektivnu tražnju spadaju aktivnosti koje se tiču obračuna i naplate poreza. U stvari, tražnja sa takvim aktivnostima je bar jednim delom prirodna, budući da ćemo u narednom poglavlju pokazati da zajednica kolektivne prihode mora imati.

Ako ekonomiju shvatimo kao proces zadovoljavanja tražnje, jedino zadovoljavanje prirodne tražnje, kako individualne tako i kolektivne, vodi ka boljem kvalitetu života ljudi, dok zadovoljavanje veštačke tražnje vodi ka zadovoljavanju dekreta na kojima se ona zasniva, a ne istinskih ljudskih potreba. Najefikasniji političko-ekonomski sistem je onaj u kojem je odnos između prirodne i veštačke tražnje najpovoljniji u korist prirodne. Napori društva uloženi na zadovoljavanje veštačke tražnje čine prazan hod koji vodi nepravilnoj alokaciji resursa za proizvodnju, na štetu svih.

Cena novca

Svaka zarada koja proističe isključivo iz koncepta novca je štetna zarada, a onaj ko profitira na tome je u suštini parazit. Jedan od najvećih problema savremenog novca je parazitiranje onih koji kreiraju novac, što se u prvom redu odnosi na bankarski sektor. Bankarski sektor u današnjem obliku je balast na leđima istinskih proizvođača vrednosti. Prosto je neverovatan absurd da se toliko ljudi koji proizvode istinske vrednosti nalazi u večnom dugu prema onima koji ih niti stvaraju, niti ih imaju, a koji ipak najviše profitiraju nudeći društvu zauzvrat – jednu piramidalnu igru!

Međutim, vredno je pomena da je teško, ako ne i nemoguće naterati one koji kreiraju novac da odustanu od zarade na samom novcu. U stvari, to čak nije ni poželjno.

Prirodno je da onaj ko radi na tome i zaradi, što valjda mora vredeti i za izdavače novca. Jedino što je pri tome upitno je kolika bi ta zarada trebala biti a da novac time ne postane loš novac. Drugim rečima, kolika je optimalna cena postojanja novca?

Iako se većina ekonomskih škola slaže da je najbolji arbitar za formiranje cena slobodno tržište, cenu novca danas određuju pravila bankarskog kartela, a ne slobodno tržište. Budući da je cena koju društvo plaća za postojanje novca ekonomsko ropsstvo velikog broja ljudi, ta cena daleko prevazilazi objektivnu vrednost te usluge. Kao rezultat, dobija se distorzija cena koja uvlači društvo u sve dublje i dublje ekonomске krize.

Ono što je pri tome absurdno je da ne postoji suštinska potreba za lupanjem glave oko cene novca. Za cenu svega, pa i novca, najkomponentije je slobodno tržište, kao što to u ekonomiji obično biva. Sve što je potrebno učiniti je osigurati da se i novac poput svake druge robe ili usluge napokon nađe na slobodnom tržištu, nezavisno od dekretnih državnih intervencija i privatnih kartela.

U sledećem poglavljju naučićemo da je jedino slobodni novac održiv novac, kao i da je takav novac potreban uslov za postojanje slobodnog tržišta. Naučićemo i to da je normalno da država kreira novac, ali da je štetno da ga nameće kao obavezno sredstvo plaćanja. Umesto toga, neophodno je i drugim akterima ostaviti mogućnost da kreiraju novac koji bi na ravnopravnoj osnovi konkurisao državnom. Na taj način kreatorima novca bi se prepustilo da

sami odluče koliku će zaradu iz njega izvlačiti, kao i da osmisle strategiju kojom će svom novcu osigurati neophodno poverenje.

12 *Cui bono?*

Ako se malo udubimo, ne možemo izbeći zaključak da je dužnički sistem jedini način da se ozakoni privatno izdavanje praznog novca, ali tako da publika dobrovoljno prihvati takav novac za sredstvo plaćanja.

Izdavanje "nepraznog" novca nikada nije predstavljalo teškoću. S obzirom na to da je takav novac zamenljiv za neku drugu vrednost, kao zlato, takav novac bez teškoća mogu izdavati i privatnici pod uslovom da su spremni da trenutno odgovore na zahteve za takve zamene. Međutim, stvari se komplikuju ako je cilj da novac bude prazan. Suština je u mogućnostima puštanja praznog novca u opticaj. Ilustrujmo ovo: pretpostavimo da je privatnik u jednom trenutku kreirao novu količinu praznog novca. Kako sada predati tu količinu korisnicima na upotrebu, a istovremeno zadovoljiti sopstveni poslovni interes?

Ovo nije trivijalno pitanje. Privatni izdavač nema interes da finansira budžetsku potrošnju kao na primer javne rade. Za razliku od države, njemu ovaj kanal distribucije novca nije interesantan. Ako bi privatni izdavači odabrali da distribuiraju prazan novac tako što bi ga lično trošili, to bi brzo izazvalo nezadovoljstvo publike ukoliko bi im takav novac bio nametnut. Poklanjanje novca takođe ne dolazi u obzir zato što time ne bi bio zadovoljen poslovni interes izdavača. Otkup zlata i plemenitih metala, prirodna opcija za izdavače novca sa pokrićem u takvim metalima, nije moguć zato što po našoj pretpostavci novac treba da bude prazan. Uostalom, publika bi nepovoljno reagovala na volju izdavača da zameni takav novac za plemenite metale, ali samo u jednom smeru. Kako god to okrenuli, ne možemo izbeći zaključak da je kreditni novac jedini način da se privatan i prazan novac predstavi publici na upotrebu na način prihvatljiv za obe strane, podmirujući tražnju za kreditima.

Kreditni novac je pobeda interesa jednog privatnog kartela nad opštim, pobeda privilegovanih nad manje privilegovanim. Ako kapacitet za plasiranje kreditnog novca shvatimo kao resurs koji pripada svima nama, a ne isključivo bankarskom kartelu, svaka pozajmica u kreditnom

novcu je pozajmica od ukupnog stvaranja vrednosti svih nas, a ne od vrednosti u privatnom vlasništvu zajmodavca. Kreditni novac je u suštini krađa zajedničke imovine, presipanje vrednosti koje pripadaju svima nama u džepove privatnika.

U rezultanti, kreditni novac se ponaša kao privatni porez na ekonomski rast.

Dekretne i nedekretne državne intervencije

Iako su porez i novac najkrupnije dekretne državne intervencije, one nisu i jedine. Daleko su brojnije manje intervencije koje u zbiru ipak imaju veliki uticaj na distorziju i disparitet cena. U savremenim državama, mnogobrojni su motivi za dekretne državne intervencije. Radnička prava, podsticaji trgovine na tržištu hartija od vrednosti, delovanje protiv privatnih monopolja, etabliranje državnih monopolja, zaštita patentnih prava i slično su samo neki primeri motiva za dekretne državne intervencije. Ako tome dodamo mnoštvo lokalnih propisa donesenih od strane nižih nivoa vlasti, spisak dekreta u postojećim državama je nepregledno dugačak.

Međutim, dekretne državne intervencije su bez razlike zloupotreba sudske i izvršne vlasti. Sprovodenje dekreta je u najboljem slučaju polovično, zato što za to ne postoji prirodni interes, pa je ukupan rezultat ovakvih napora upitan. Postoji ugao gledanja iz kojeg obim dekretnih državnih intervencija oslikava nespremnost vlasti da se aktivno uhvati u koštac sa uzrocima problema. Umesto toga, lakše je baviti se posledicama, pasivno usvajajući sopstvene želje i prebacujući teret njihovog sprovodenja na

druge.

Dekretne državne intervencije su *a priori* štetne zato što ometaju prirodne ekonomске tokove, terajući ekonomski subjekte da se prilagode dekretu, a ne sopstvenim uverenjima o korisnosti svojih preduzeća. Dekretne državne intervencije su odraz birokratske volje za regulisanjem koja stoji na putu istinskom napretku. Međutim, za razliku od dekretnih, **nedekretne** državne intervencije mogu biti jednako korisne kao i svaka privatna inicijativa, kao što ćemo sada videti.

Nedekretne državne intervencije

Pitanje legitimnosti državnih intervencija u ekonomskim tokovima čini jednu od prirodnih granica između različitih ekonomskih škola mišljenja. Na jednoj od ekstremnih pozicija nalaze se marksisti po kojima je ispravno da država direktno upravlja celokupnom ekonomijom, dok se na suprotnoj strani nalaze libertarijanci-fundamentalisti po kojima i najmanje mešanje države u ekonomski tokove nije legitimno. Međutim, od Velike depresije naovamo sa nekakvih srednjih pozicija dominiraju mejnstrim-ekonomisti, pripadnici škole mišljenja pod uticajem ¹³Džona Mejnarda Kejnza, oca “naučnog” pristupa dekretnom intervencionizmu. Ovde reč “naučnog” namerno stavljamo pod navodnike zato što je naučnost ovog pristupa lako moguće dovesti u sumnju. Ipak, ovo učenje se danas predaje na većini univerziteta u svetu, po čemu je ova škola dobila ime i zbog čega je ovo učenje danas

dominantno.

Prema mejnstrim-ekonomistima, za ekonomiju je dobro da joj impulse daju privatni preduzetnici, što ih razlikuje od marksista, ali istovremeno smatraju da su državne intervencije koje popravljaju statističke ekonomske pokazatelje opravdane, po čemu se razlikuju od libertarianaca-fundamentalista. Mejnstrim-ekonomisti idu i korak dalje: za njih su dekreti koji utiču na ekonomske tokove ne samo legitimni, nego i neophodni, zato što ekonomija po njima nije u stanju da funkcioniše bez državnih dekreta. Mejnstrim-ekonomisti traže potvrdu ispravnosti svog viđenja u samoproklamovanom naučnom legitimitetu, zbog čega je po njima najvažniji zadatak ekonomske nauke da državnom intervencionizmu dà naučnu podlogu.

Međutim, ova ubedjenja imaju religijski karakter, s obzirom na to da ispravnost kejnzijskih shvatanja nije moguće formalno ni dokazati, ni do kraja opovrgnuti. Ono što može dati privid neophodnosti dekretnih državnih intervencija je to što stari dekreti traže nove u cilju kompenzovanja njihovih štetnih efekata; jednom započeta, trka dekreta se teško može zaustaviti. Međutim, ovo ne znači da su nam dekretne državne intervencije *a priori* neophodne. Mejnstrim-ekonomisti suštinski greše: bez obzira na samoproklamovani naučni pristup, ekonomska nauka nikad neće biti dovoljno egzaktna da bi mogla služiti kao solidan osnov za bilo šta, a ponajmanje za dekretni državni intervencionizam. Na ovom mestu mejnstrim-

ekonomija podseća na astrologiju koja je takođe zavisna od još preciznijih merenja i komplikovanih izračunavanja, ali čiji krajnji rezultat nema objektivnu upotrebnu vrednost.

Interesantno je da ispravan stav o državnim intervencijama imaju ekstremi, tačnije oba ekstrema istovremeno! Ovo je moguće zato što ćemo razlikovati dekretne od nedekretnih državnih intervencija, što daje osnovu za ispravno razmišljanje o njima. Videli smo da su dekretne državne intervencije propisi koji instrumentima prisile primoravaju ekonomski subjekte na izmenu svog prirodnog ekonomskog ponašanja. Takve intervencije su *a priori* štetne, s obzirom na to da narušavaju prirodno stanje stvari. Nasuprot njima, nedekretne državne intervencije podrazumevaju aktivno učešće države u ekonomskim tokovima, što spada u prirodno stanje stvari. Budući da nedekretne državne intervencije isključuju instrumente prisile, pitanje njihove legitimnosti se ne postavlja: nedekretne intervencije su *a priori* legitimne. Pitanje je samo koliko su korisne, i to varira od slučaja do slučaja. U stvari, nedekretne državne intervencije mogu biti onoliko korisne koliko to može biti i svako privatno preduzeće.

Nedekretne državne intervencije su državna preduzeća koja nemaju snagu propisa ili zakona, ili ako ih imaju, onda takvi propisi ne obavezuju nikog osim države. Zajedničko za nedekretne državne intervencije je da one nikome ne ograničavaju ekonomski slobode u meri koja izlazi iz okvira normalne konkurenčije. Suštinska razlika između dekretnih i nedekretnih državnih intervencija je u

upotrebi sredstava prisile. Dekretne državne intervencije zahtevaju pretnju fizičkom silom u cilju njihovog sprovođenja, a nedekretne ne.

Međutim, uprkos razlikama, motiv za nedekretne državne intervencije najčešće je sličan motivu za dekretne: postizanje proklamovanih ciljeva i suzbijanje neželjenih pojava. Ono što je suštinski različito je metod. Da bi pojasnili pojmove, daćemo jedan primer. Uredba o minimalnoj zaradi je dekretna državna intervencija koja ograničava ekonomске slobode kako poslodavcima tako i zaposlenima, što je prema definicijama koje smo usvojili nelegitimno. Međutim, državna pomoć u novcu onima koji premalo zarađuju je nedekretna državna intervencija koja je *a priori* legitimna, s obzirom na to da ne obavezuje nikog osim države. Ovde nećemo ulaziti u analizu učinkovitosti tih dveju intervencija u odnosu na proklamovani cilj, nego ćemo se samo zadovoljiti zaključkom da je nedekretna varijanta ove intervencije legitimna, dok dekretna nije. Država crpi legitimitet za nedekretne intervencije iz prava na preduzimanje svega što je dozvoljeno privatnicima, što važi kako za pomoć siromašnima tako i za mnoge druge nedekretne poduhvate. Primetimo da je ovakvo shvatanje dijametralno suprotno shvatanju libertanjanaca koji bi državi oduzeli pravo na bilo kakav ekonomski subjektivitet.

14 Kriza iz 2008: spasavanje finansijskog sistema SAD

Ako se uzmu u obzir interesi celokupnog američkog stanovništva, a ne samo interesi američkih bogataša, spasavanje finansijskog sektora u Sjedinjenim Američkim Državama 2008. godine je bila jedna od najštetnijih nedekretnih državnih intervencija, iako je prema definicijama

koje smo ovde usvojili sasvim legitimna. Američka javnost je pre ove odluke nedeljama "obradjivana" zastrašujućim pričama o ekonomskim nedaćama koje bi ih zadesile ukoliko bankarski sektor ne bi bio spasen. Ovo je bila priprema javnog mnjenja za odluku koja je došla nešto kasnije, a kojom je na spasavanje banaka potrošeno 700 milijardi dolara budžetskog novca, što je verovatno najveći primer potrošnje zajedničkih para u cilju zaštite privatnih interesa u istoriji.

Ono što je pri tom interesantno je da bi alternativni sled događaja pokazao da je krajnji cilj ove intervencije bio spasavanje starih dužničkih i vlasničkih struktura, ili starih garnitura američkih bogataša, a ne američke ekonomije; ovo poslednje je služilo samo kao izgovor. Primer Islanda ilustruje alternativni sled događaja koji bi nastupio da su banke u Americi puštene da propadnu. Istina, stečaj velikih banaka na Islandu je doveo do stečaja velikog broja preduzeća, zbog čega je veliki broj ljudi ostao bez posla, ali te nevolje su trajale mnogo kraće nego što je to Amerikancima predstavljen. Ovo je zato što stečaj bez obzira koliko velikog broja preduzeća ne napada fizički kapacitet zemlje za proizvodnju. Stečaji nisu isto što i razarajući požari i velike poplave. Jedino što stečaji uništavaju su stari, ionako truli organizacioni odnosi, dakle misaoni odnosi uspostavljeni među ljudima, dok sredstva za proizvodnju kao njive, fabrike, mašine i prevozna sredstva ostaju tamo gde jesu.

Preduzeća za koja se veruje da imaju perspektivu kupuju se u stečajnom postupku za mali novac, i novi vlasnici iznenadjuće brzo uspevaju da obnove proizvodnju. Međutim, stečajem banaka nestaju i dugovi: ekonomski oporavak je zaista mukotrpan posao ukoliko je cilj da se sačuvaju stare vlasničke strukture i stari poverilačko-dužnički odnosi. Ali ukoliko je resetovanje tih odnosa dozvoljeno, proizvodnja se za kratko vreme vraća na stari nivo, a ekonomija rasterećena dugova dobija novi polet. Najveći gubitnici u takvom sledu događaja su poverioci, ali oni su za to najvećim delom sami krivi pošto su dopustili količinu dugova koju ekonomija nije u stanju da izdrži.

Spasavanjem finansijskog sektora američke vlasti su nedvosmisleno potvrdile univerzalnu istinu da je osnovna svrha vlasti zaštita bogatih od siromašnih, a ne vođenje računa o interesu svih slojeva društva.

Korisnost nedekretnih državnih intervencija

Nedekretne državne intervencije mogu biti jednakor korisne ili nekorisne kao i svaka privatna inicijativa! Na primer, najpoznatija nedekretna državna intervencija u istoriji, ¹⁵Nju Dil, Amerikancima je bila veoma korisna jer je obuzdala deflacionu spiralu štampanjem novca i njegovim puštanjem u opticaj finansiranjem javnih radova na inicijativu predsednika ¹⁶Frenklina Delano Ruzvelta. Ipak, na ovom mestu smo dužni reći da je ova intervencija bila samo uslovno nedekretna s obzirom na to da je zavisila od dekreta o novcu, dekreta koji je primorao Amerikance da ogromne količine svežeg novca prihvate kao sredstvo plaćanja.

Postoje mnogi primeri veoma opravdanih nedekretnih državnih intervencija. Izdvajanja za nauku, kulturu i sport su sve primeri korisnih nedekretnih državnih intervencija. Isto važi i za školstvo, zdravstvo i javni prevoz, budući da ovakve usluge mogu da ustanove standard ispod kojeg se privatnim akterima ne isplati ići.

Međutim, na ovom mestu treba reći da korisnost javnih preduzeća biva veoma umanjena ako vlasti odluče da ih dekretima nameću ili favorizuju. Javne škole i zdravstvene ustanove maksimalno su korisne jedino ukoliko nema nikakvih zakonskih prepreka za privatne. Ovo se može generalizovati i na sve druge javne usluge: njihova korisnost je maksimalna samo u atmosferi pravičnog nadmetanja sa privatnim, nadmetanja pri kojem korisnici

imaju pravo samostalnog odlučivanja koje od ponuđenih usluga će koristiti.

Iako je dekretni državni intervencionizam inferioran način za bavljenje problemima sa kojima se društvo suočava, videli smo da je motiv za dekretne državne intervencije, izolovano, često legitiman. Većina nas će se složiti da su radnička prava, pronalazački i naučno-istraživački rad i tržišna konkurenca legitimni ciljevi kojima svako društvo ima pravo da teži. Međutim, za postizanje ovih ciljeva nisu potrebni državni dekreti: umesto njih je daleko svrsishodnija primena nedekretnih zamena za dekretne državne intervencije. Zajedničko za nedekretnе zamene je aktivno bavljenje suštinom problema umesto pasivnog usvajanja dekreta. U narednom poglavlju govorićemo o nedekretnim zamenama za dve najveće dekretne državne intervencije, porez i novac. U ovom poglavlju zadovoljićemo se nedekretnim zamenama za nekoliko manjih.

Radnička prava

Bez obzira koliko radnička prava smatrali važnim, dekreti koji regulišu zapošljavanje, otpuštanje, minimalnu zaradu, radno vreme, dužinu godišnjih odmora, pravo na štrajk i slično štetni su dekreti. Oni izobličuju cenu ljudskog rada, cenu koja ima veliki uticaj na sve druge cene. Osim toga, pitanje je koliko ovakvi dekreti zaista štite radnike, ako se usredsredimo na interes svih koji žele da

rade, a ne samo onih koji su trenutno u radnom odnosu. Svaljivanje troškova dekreta na poslodavce smanjuje njihov kapacitet za zapošljavanje, što znači da prisustvo takvih dekreta uvećava grupu ljudi koja zbog nezaposlenosti ni ne dobija priliku da ostvaruje radnička prava. Dekreti ove vrste idu najviše na ruku kvalifikovanim, najčešće sindikalno organizovanim radnicima, štiteći ih ne toliko od poslodavaca koliko od slabijih kolega koji su u stanju izložiti njihove zarade određenom pritisku. Ovo je razlog da su najvatreniji zagovornici dekretima regulisanih radničkih prava upravo sindikati.

Međutim, težnja za poboljšanjem položaja svih društvenih slojeva, uključujući i radnike, je legitimna težnja svakog društva, ali je dekretni intervencionizam inferioran način za postizanje tog cilja. Daleko je bolje da radnička prava oblikuje tržište rada, a na ovo tržište država može imati jak uticaj. Jedino snažan **javni sektor** sposoban da ozbiljno konkuriše privatnom kada je o ljudskim resursima reč, ima potencijal da efikasno zaštiti radnička prava. U ulozi poslodavca, država bi mogla postavljati standarde zapošljavanja ispod kojih privatnom sektoru ne bi bilo isplativovo ići. Državi bi išla na ruku očigledna zakonitost da, što je lošiji položaj radnika u privatnom sektoru, to će biti lakše obezbediti alternativu u javnom. Zadovoljavajući položaj radnika biće postignut u tački ravnoteže, ili tački u kojoj je ljudima manje-više svejedno u kojem će od ova dva sektora raditi.

Državu bi radnička prava trebalo da zanimaju kao

poslodavca, a ne kao zakonodavca, s obzirom na to da je zapošljavanje dobrovoljna stvar obeju strana.

Patentiranje

Od idilične ideje o zaštiti usamljenog pronalazača patentiranje se razvilo u zloupotrebu pravosudne i izvršne vlasti. Danas se patentira zbog privatnih interesa krupnog kapitala u kojima je sve manje mesta za pronalazače. Podnošenje patentnih zahteva košta, tako da dekret o patentima retko štiti pronalazače. U stvari, u prošlosti je ovaj dekret mnogim pronalazačima naneo direktnu štetu. Na primer, zakon o patentima je sprečio pronalazače poput ¹⁷Antonija Meućija da uživaju u rezultatima sopstvenog rada čak i ako dopustimo mogućnost da je ¹⁸Aleksander Bel nezavisno od njega izumeo telefon.

Dekret o patentima ima još jednu slabu stranu koja se najbolje vidi kod patentnih sporova. S obzirom na to da konačne odluke donose sudije, veliki je problem što patentni sporovi često zahtevaju stepen razumevanja koji izlazi iz okvira pravne struke. Nerazumevanje tehničkih pitanja od strane pravnika čini patentne sporove dugim i teškim, a ishod neizvesnim, što ide na ruku onima koji imaju dovoljno kapitala da podnesu poslovni rizik ove vrste. Rekord verovatno drži patentni spor ¹⁹Nikole Tesle protiv ²⁰Markonijeve korporacije oko pronalaska radija koji je trajao punih 28 godina. Kad je presuda doneta, nijedan od učesnika spora više nije bio živ.

Međutim, motiv dekreta o patentiranju je, izolovano gledano, legitiman. Od pronalazačkog i naročito naučno-istraživačkog rada društvo ima velike koristi, ali je dekret o patentima inferioran način za postizanje tog cilja. Dekret deluje protiv jedne prirodne mustre ljudskog ponašanja. Ugledanje na snalažljive pojedince, od pronalaska vatre na ovam bila je ona strana ljudske prirode koja je najzaslužnija za napredak i razvoj civilizacije uopšte, a ne patentno zakonodavstvo.

Nedekretni način za davanje podsticaja pronalazačkom i naučno-istraživačkom radu je pronalazački i naučno-istraživački rad u državnoj režiji. Činjenica je da se mnogi naučnici i pronalazači bave istraživačkim radom ne samo zbog zarade, nego zbog zadovoljstva pri otkrivanju novog, a često i zbog ambicije da jednog dana postanu slavni. Bez obzira na motiv, naučno-istraživački rad je moguće podržavati direktnim finansiranjem naučno-istraživačkih institucija od strane države. Naučni rezultati takvih institucija postali bi javna svojina, na dobrobit svih. Pronalazaštvo je isto tako moguće podsticati otkupom i promocijom pronalazaka koje društvo smatra vrednim, čime bi i oni postali javna svojina na dobrobit svih.

Antitrust-intervencionizam

Mnogobrojni pokušaji nekih država da dekretima zaštite tržišnu utakmicu štetne su dekretne intervencije. Ovakve zakone je teško sprovoditi zato što ih je teško formalizovati, čak i da nekako opravdamo mešanje države u

legitimne poslove privatnika. Antimonopolski zakoni su zato puni proizvoljnosti, teško su sprovodljivi i nadasve štetni.

Međutim, izolovano gledano, jačanje konkurencije na tržištu jeste legitiman cilj svakog društva. Ovo je naročito na snazi ako znamo da tržište nikada ne funkcioniše baš onako kako želimo. Činjenica je da postojeći akteri imaju veliku početnu prednost na tržištu u odnosu na nove, zbog čega je konkurenciji teže da se uspešno etablira. Osim toga, kupovanjem konkurentskih preduzeća kapital teži da se ukrupnjava, stvarajući monopole i oligopole prirodnim putem. Ovakvi monopolii su podjednako štetni kao i monopolii nastali dekretima države, ako ne i štetniji.

Iako društvo ima legitimno pravo da se zaštiti od nesavršenosti slobodnog tržišta, posezanje za dekretima je inferioran način za postizanje tog cilja. Za državu je daleko svršishodnije da ovaj problem rešava nedekretno, osnivanjem javnih preduzeća koja bi konkurisala privatnim ukoliko je procena da je postojeća tržišna konkurenca u nekom segmentu nedovoljna.

Carina i strateška proizvodnja

Videli smo da je uredba o carinjenju jedna naročito štetna dekretna državna intervencija. Carina direktno sprečava slobodnu trgovinu između zemalja, ometajući tržišnu utakmicu između njih. Za postojanje carine ne postoji legitimno opravdanje, nego samo nekoliko zvaničnih izgovora od kojih je najčešći zaštita domaćih

proizvođača od konkurencije iz inostranstva.

Međutim, među brojnim izgovorima za postojanje carine ipak je moguće pronaći i jedan legitiman: očuvanje kapaciteta za proizvodnju strateških dobara! Društvo ima legitimno pravo da obezbedi potrebnu proizvodnju esencijalnih dobara, kao što su hrana ili energija, bilo za slučaj rata, prirodnih katastrofa ili nečeg trećeg. Čak i u mirnodopsko vreme, društvo ima pravo da osigura snabdevanje koje ga čini manje zavisnim od interesa iz inostranstva.

Međutim, uprkos opravdanosti motiva, carina je inferioran način za postizanje tog cilja. Za tako nešto, kolateralna šteta koju carina prouzrokuje je prevelika. Zato je za društvo najbolje da ovaj problem rešava nedekretno, dopunskom proizvodnjom strateških dobara u režiji države! Ukoliko je procena da je postojeći kapacitet za proizvodnju hrane strateški nedovoljan, za društvo je najbolje da u proizvodnju uključi javni sektor osnivajući u tu svrhu javna poljoprivredna dobra. Proizvedenom hranom moglo bi se snabdevati javne bolnice, obdaništa, škole, vojska, kaznene i druge ustanove u kojima se konzumira ili skladišti hrana, ali ta hrana bi isto tako mogla biti prodavana i na slobodnom tržištu. Čak i da društvo na ovaj način bude na izvesnom gubitku, gubitak bi bio cena koju bi društvo plaćalo za održavanje potrebnog kapaciteta za proizvodnju strateških dobara, što je ukupno dobitak.

Na ovaj način društvo bi direktno uticalo na kapacitet za proizvodnju strateških dobara jačanjem tržišne utakmice, a

ne njenim slabljenjem.

Kolektivna tražnja

Zajednički imenilac za nedekretne zamene za dekretne državne intervencije iz navedenih primera je aktivno učešće države u ekonomskim tokovima, ali i odustajanje od ograničavanja ekonomskih sloboda drugima. Ako ekonomiju shvatimo kao proces zadovoljavanja tražnje, država ima potencijal da bude najvažniji činilac zadovoljavanja tražnje za koju pojedinac nema direktni interes, nego samo kao član grupe. Pogrešno je shvatanje tržišnih fundamentalista da je privatna tražnja jedina legitimna tražnja: tražnja koja nastaje u ime svih nas je najmanje podjednako legitimna. Na primeru strateške proizvodnje videli smo da je korisno da država organizuje dopunsku proizvodnju ukoliko se postojeća zbog nečeg smatra nedovoljnom. U ovom slučaju država ne bi zadovoljavala tražnju za strateškim dobrima *per se*, nego kolektivnu tražnju za potrebnim domaćim kapacetetom za proizvodnju takvih dobara, što nije isto. Ovu vrstu tražnje nije moguće generisati pojedinačno, nego isključivo kao grupa.

Ekonomski nauka kao osnov dekretnog državnog intervencionizma

Budući da je dobila legitimitet od strane velikog broja stručnjaka, ekonomski nauka se ustoličila kao naučna

osnova za dekretni državni intervencionizam. Čak je ustanovljeno i nešto nalik [21](#) Nobelovoj nagradi za ekonomiju, doduše 70 godina posle Nobelove smrti i to od strane jedne Centralne banke, institucije koja svoje puko postojanje duguje dekretnom intervencionizmu. S obzirom na to da u praksi ekonomске teorije imaju veliki uticaj na donošenje odluka koje se tiču velikog broja ljudi, nameće se pitanje u kojoj su meri rezultati ekonomskih nauka tačni i, što je podjednako važno, koliko su oni primenljivi na "živim" ljudima?

Ekonomski nauki spadaju u grupu mekih empirijskih nauka, s obzirom na to da njena saznanja dobrim delom potiču iz (statističkih) analiza postojećih sistema. Zbog ove činjenice, ekonomski nauki pati od svih slabosti svojstvenih naukama kojima je statistika najvažniji metod. Ovo se naročito odnosi na makroekonomiju, jednu od najvažnijih alatki dekretnog državnog intervencionizma. Najslabija strana makroekonomije su makroekonomski merenja. Definicije merenih veličina su često funkcija načina merenja, što je sa stanovišta egzaktnih nauka nedopustivo. Na primer, merenje jednog tako osnovnog makroekonomskog pojma kao što je inflacija zavisi od roba i količine tih roba u posmatranoj korpi, zbog čega izmerena inflacija nikad ne reflektuje stvarnu promenu kupovne moći novca. Uostalom, šta je kupovna moć novca? Ako cena neke tehničke robe pada, što je prirodan trend, ekonomski nauki ovo tumači kao rast kupovne moći novca, što nije isto. Ono što se u stvari dešava je da zbog nižih cena

tehničke robe menjamo naše navike pri kupovini te i svakojake druge robe, što trajno menja mustru naših potreba. Merenje inflacije ovo nikada neće moći da uhvati. Da bude gore, sakupljanje uzoraka cena je veoma otežano zbog činjenice da roba ume da bude veoma raznovrsna, izmičući se svakoj statistici. Na primer, koliko košta nov automobil? Činjenica da se u ime merenja inflacije izračunava nekakva hipotetična cena novog automobila je samo po sebi absurd.

Izvlačenje zaključaka iz ovako sakupljenih podataka je sa stanovišta formalne logike neprihvatljivo. Uočavanje pravila praćenjem ekonomskih trendova uveliko podseća na zurenje u oblake kad nam se svaki čas učini da smo videli neku poznatu figuru: takav privid ne može služiti ničemu osim pukom posmatranju. Međutim, čak i da ove probleme za trenutak ostavimo po strani, uočavanje pravilnosti na postojećim ekonomskim sistemima je veoma otežano zbog dugačkog lanca dekretnih državnih intervencija kojima su oni podvrgnuti. Zaista, da li bi medicini bilo moguće doći do validnih rezultata ako ne bi postojali zdravi ljudi?

Da bi se oslobođila teškoća skopčanih sa posmatranjem postojećih sistema, ekomska nauka se u velikoj meri oslanja na metodu proučavanja apstraktnih modela, misaonih konstrukcija očišćenih od faktora za koje se smatra da imaju zanemarljiv uticaj na ekonomiju. Ovom metodom se na osnovu početnih uslova i prepostavki o ponašanju ekonomskih subjekata pokušavaju "izračunati"

dešavanja u ekonomiji, čime ekonomija dobija osobine solidno zasnovane (mada stohastički orjentisane) deduktivne nauke.

Međutim, s obzirom da je ekonomija iznad svega *primenjena* nauka, ni ovaj metod nije bez mana. Metod primenjuje matematički aparat razvijen za slučajne događaje, dok dešavanja u ekonomiji nikada nisu slučajna budući da sve odluke donose svesna bića. Čak i u slučajevima kad je validnost dobijenih rezultata u formalno-logičkom smislu neupitna, postavlja se pitanje njihove primenljivosti. Nijedan rezultat ekonomске nauke iz praktičnih razloga ne može biti eksperimentalno potvrđen; koliko je onda umesno primenjivati takve rezultate na sve nas? Osim toga, proučavani modeli su po pravilu dobijeni zanemarivanjem, a često i preuvečavanjem faktora od uticaja na ekonomski kretanja, ili polaženjem od prepostavki za koje se u budućnosti može pokazati da nisu tačne. Ispravnost tako dobijenih rezultata se odnosi jedino na posmatrani model, a ne na svet koji taj model pokušava da modelira. Ne jednom se desilo da je masovna primena nekog formalno-logički ispravnog rezultata dovela do teških ekonomskih poremećaja zato što se prepostavke modela nisu slagale sa stvarnošću.

Ekonomija je previše komplikovana da bi se mogla uspešno modelirati. Za toliki broj promenljivih veličina, perturbacija i drugih faktora od uticaja na ekonomski kretanja nije razvijen matematički aparat koji bi doveo do uspešnih modela, a sve su prilike da takav aparat nikada

neće ni biti razvijen. Ljudi se mogu praviti da to nije tako, čak kreirati modele koji se donekle slažu sa ekonomskim kretanjima neko vreme. Ono što nije moguće je kreirati modele koji funkcionišu sve vreme. S obzirom na to da modeli predstavljaju više našu želju da nešto razumemo, a manje naše mogućnosti da to zaista razumemo, prvi put kada se pretpostavke modela ne budu slagale sa stvarnošću nesuglasice će se brzo akumulirati i model će iskočiti iz šina. Za novonastalu situaciju će nam biti potreban neki drugi model koji će takođe biti unapred osuđen na to da čini grešku, ali na neki drugi način.

Jedan od najvažnijih zahteva koji se postavlja primjenjenim naukama je sposobnost predviđanja pojava. Ovaj zahtev podrazumeva da je moguće predskazati šta će se pod određenim uslovima desiti, čime bi osigurali saznanje o tome šta primenom neke nauke želimo postići, a šta izbeći. Učinak ekonomske nauke u ovom pogledu spada među najslabije, zbog čega se ona više koristi za traženje uzroka pojava koje su se već desile nego za predviđanje pojava koje će se tek desiti. Pošto su ekonomski subjekti svesna bića, svako dato ekonomsko predskazanje krije opasnost od promene mustre ponašanja ekonomskih subjekata kojih se ono tiče, što zna učiniti pretpostavke na osnovu kojih je predskazanje dato nevažećim. Potreban uslov za primenljivost mnogih ekonomskih rezultata je držanje takvih rezultata u tajnosti, što protivreči principima nauke kojoj je zahtev da rezultati budu javni.

Još jedan veliki problem ekonomске nauke su ekonomski dogme. Lišena rigidnog dokaznog aparata, ekonomski nauka je puna neutemeljenih tvrđenja koja se moraju neprestano ponavljati da bi bila prihvaćena kao univerzalne istine. Na primer, jedna od klasičnih dogmi je da je inflacija bolja od deflacija: prema kejnjizijanskim shvatanjima koja se predaju na većini ekonomskih fakulteta u svetu, "mala" inflacija je nešto čemu treba težiti, a deflacija je nešto čega se treba po svaku cenu kloniti budući da ona sprečava ekonomski rast. Zaista, u uslovima deflacija, zašto bi neko trošio novac kada će mu isti novac vredeti više koliko sutra? Ovakvo razmišljanje se na prvi pogled čini razumnim.

Ekonomski nauka je puna primera usredsređivanja na neke posledice posmatranih pojava za određene društvene grupe istovremenim zanemarivanjem svih drugih posledica po sve druge grupe. Dogma o deflaciji je samo jedan primer takve prakse. Ona je u potpunosti neutemeljena i dobijena je usredsređivanjem na neke deflatorne efekte kod nekih društvenih grupa, istovremenim zanemarivanjem svih drugih efekata kod svih drugih grupa. Zaista, ako je već tačno da deflacija stimuliše potrošače da štede, isto tako moramo prihvati da ona istovremeno primorava proizvođače da se tome prilagode dodatnim spuštanjem cena koje bi odobrovoljilo potrošače da ipak kupuju. Uostalom, nema razloga da proizvođači to ne učine ako je već tačno da će zaradu koju zbog sniženih cena propuste danas moći zahvaljujući rastu kupovne moći novca nadoknaditi već

sutra.

Pri stabilnoj ponudi novca, inflacija i deflacija su prirodni fenomeni izazvani varijacijama u obimu proizvodnje, i podjednako su dobri ili loši kao i svaki drugi prirodni fenomen. Apsolutna stagnacija kupovne moći novca je idealno stanje, ali je podjednako moguće kao i to da se ²² u Atlanskom okeanu nikada ne pojavi ni jedan jedini talas. Preferirati inflaciju na račun deflacijske je kao preferirati sunčano vreme na račun kišovitog iako nam bez kiše podjednako nema života kao ni bez sunca. Uostalom, kada bi dogma o deflacijskoj zaista bila tačna, rekord ekonomskog rasta koji do sada niko u svetu nije ponovio ne bi se dogodio upravo u periodu deflatorskog novca, u Sjedinjenim Američkim Državama u drugoj polovini 19. veka.

Da su saznajne mogućnosti ekonomске nauke skučene ukazuje i brojnost različitih ekonomskih škola. Budući da je isključivo proizvod naše volje, ekonomска nauka je oduvek bila pod jakim uticajem ove ili one ideologije, što znači da su uzročno-posledične veze u njoj klimave. Zato nije retko da različite ekonomski škole imaju dijametralno suprotna objašnjenja za isti fenomen: za pojavu Velike depresije iz 30-tih godina prošlog veka ima onoliko različitih objašnjenja koliko ima i različitih ekonomskih škola. Budući da se njene dogme ne mogu do kraja dokazati ni potpuno opovrgnuti, absurdno je da makroekonomsko

bajanje spada u najkrupnije primene neke nauke uopšte.

Na sreću, kao što evoluciji nisu potrebna naša saznanja o njoj da bi se odvijala, tako je i ekonomija u stanju da se odvija nezavisno od naših saznanja. Potpuno slobodan ekonomski sistem mora funkciosati budući da bi u takvom sistemu svi procesi bili spontani i prirodni. Potpun uvid u uzročno-posledične veze u ekonomiji ionako nikad nećemo imati. Tržište nije nekakva mašina ili organ u telu za koji je moguće konstatovati devijacije od normalnog. Ono za šta možemo biti sigurni da su devijacije jesu dekretne državne intervencije kojima je odstupanje od normalnog smisao postojanja, jer u suprotnom motiv za takve intervencije bio bi odsutan.

Zato je daleko najbolje prepustiti sistem sa toliko nepoznatih i toliko perturbacija samom sebi i mehanizmima sopstvene samoregulacije. Samo potpuno slobodni ekonomski sistemi mogu biti *a priori* održivi, za razliku od sistema kojima je stepen slobode narušen i koji se zbog toga neprestano moraju novim dekretima krpiti.

Jedino potpuno slobodno tržište oslobođeno svih oblika dekretnih državnih intervencija poseduje samoregulacione mehanizme sposobne da ekonomska kretanja usmere u potrebnom pravcu.

Nepokretnosti kao roba

Do sada smo se uglavnom fokusirali na štete koje nam nanose dekretne državne intervencije. Međutim, priča o državnim intervencijama se ovde ne završava. Moderna poreska država kao da sve čini obrnuto: rado zabada nos tamo gde ne treba, a istovremeno odbija da interveniše тамо где je то neophodno. Ako uopšte postoji "roba" за коју се потребе могу precizno izračunati, a "proizvodnja" uspešno planirati, onda су то nepokretnosti. Ako ništa, država може да prebroji koliko nas има, нарочито ако се зна да је сваки градитељ дужан претходно од ње да тражи грађевинску dozvolu. Најзлост, država ostavlja nepokretnости на милост и nemilost kreditnom novcu i delimično slobodном tržištu. Ukupni rezultat може бити katastrofalан: u trenutku писања ovog teksta, u Španiji има више од milion stambenih jedinica u којима zbog dužničке krize нико не stanuje, dok se истовремено zbog aktiviranja hipoteka svakodневно на улицу izbacuje dvadesetak porodica. Ovoliki promašaj u alokaciji ljudskih, материјалних i finansijskih resursa је sam по себи толика katastrofa да Španiji нека друга i ne treba.

Ćudi slobodnog tržišta

Kad tržišni fundamentalisti кличу да tržište функционише, time hoće да kažu да tržište radi у корист свих нас. При tome се misli на то да tržišni mehanizmi i konkurencija чине robu i usluge dostupnim sve ширем kruga ljudi. I zaista, primera za ово има bezbroj. Ne tako давно televizor у боји bio је san miliona, dok ga danas nema само онaj ко не жељи да га има. Nedavno su putovanja avionom bila privilegija уског kruga ljudi sa dovoljno novca, dok су danas takva

putovanja obična stvar. Donedavno su mobilni telefoni bili viđani isključivo kao rekvizit u skupocenim automobilima, dok ih danas nosaju po džepovima i školska deca. Primera koji svedoče o tome da nam slobodno tržište podiže standard življenja ima mnogo, što zagovornici tržišnog liberalizma neumorno ponavlaju.

Međutim, zajedničko za sva dobra iz ovakvih pričica je da njihovi proizvođači imaju jednog opasnog konkurenta koji se čak među njima ni ne nalazi: **odustajanje!** Bez televizije u boji se živelo milionima godina, što je dokaz da se bez nje može sasvim lepo i dalje živeti. Niko od naših predaka nije putovao avionom, što znači da to nije neophodno ni nama činiti. I na kraju: većina nas je odrasla bez mobilnih telefona, što ne znači da nam zbog toga nešto nedostaje. Pričice o uspešnosti slobodnog tržišta kao da se iscrpljuju dobrima do kojih nam u stvari i nije naročito stalo. Ovo nije sasvim slučajno. Proizvođači ne-esencijalnih dobara su primorani da ulože dodatne napore da bi nas cenom i kvalitetom ubedili da takva dobra ipak kupujemo. Ovo je jedini način da dođu do šireg kruga potrošača, maksimizirajući profit.

Međutim, kada se radi o esencijalnim dobrima, ili dobrima do kojih nam je veoma stalo, stvar stoji naglavce. Kod takvih dobara slobodno tržište menja čud i okreće se svom snagom protiv nas. Ima pričica koje i ovo ilustruju, ali ih zagovornici tržišnog liberalizma najradije prečutkuju. Električna energija, na primer. Prepuštanje ovog dobra slobodnom tržištu je na kraju nepogrešivo rezultiralo

nepodnošljivo visokim cenama koje daleko premašuju cenu koštanja. Ili drugi primer: lekovi od važnosti za održavanje u životu. Cene takvih lekova imaju malo veze sa troškovima sinteze i njihovom tražnjom, a mnogo sa našom spremnošću da ih platimo. Citostatici će uvek koštati bar stotinu puta više od aspirina čak i onda kad im je sinteza jeftinija, a ukupna tražnja za njima manja.

Dobra koja prosto moramo imati i za koja smo spremni platiti bilo koju cenu zvaćemo **singularitetima** tražnje. Na sreću, singulariteti tražnje nisu toliko brojni kao ne-singulariteti, što znači da "neuspelih" tržišnih pričica nema toliko mnogo. Ipak, vredno je pomena da je libertarijanska idila slobodnog tržišta teško oštećena činjenicom da slobodno tržište ne funkcioniše u našu korist upravo onda kad nam je do nečega veoma stalo.

Jedan od najvažnijih zadataka svakog društva je da ne dozvoli da ga slobodno tržište ovako kažnjava. Međutim, iako je jasno da je za narod politička cena bolja od tržišne kada su singulariteti tražnje u pitanju, državni dekreti su inferioran način za postizanje političkih cena. U sledećem poglavlju naučićemo da je na slobodno tržište moguće uticati i kada je o singularitetima tražnje reč, ali bez posezanja za dekretnim intervencionizmom. U ovom poglavlju ćemo se zadovoljiti pričom o najvećem singularitetu tražnje koji postoji: nepokretnostima!

Nepokretnosti kao singularitet tražnje

Mereno ukupnom tržišnom vrednošću, nepokretnosti su

bez premca najveći singularitet tražnje. Ima nekoliko razloga zbog kojih se nepokretnosti toliko traže. Kao prvo, prisutna je osnovna ljudska potreba za stanovanjem. Osim ako ne želimo živeti u šumi, svi moramo doći u kontakt sa nekom nepokretnošću, bilo kao vlasnici ili kao podstanari. Drugo, posedovanje sopstvenog doma je za mnoge neophodan uslov za osećaj sigurnosti i sreće, što je takođe važan motiv za sticanje nepokretnosti. I na kraju: ima nešto u našoj prirodi što nas tera da i poslednji dinar damo na poboljšanje uslova stanovanja. Ako u jednom trenutku steknemo stan, u sledećem ćemo poželeti veći ili na boljem mestu, dok će mnogi od nas poželeti zasebnu kuću sa prostranim dvorištem. Čak i kad smo potpuno zadovoljni stanovanjem, mnogi će poželeti kuću za odmor na moru ili bar kolibu na planini. Drugi će poželeti da štede stičući nepokretnosti koje im nisu neophodne, ali koje bi mogli izdavati u zakup. Do kog mesta ćemo u ovom nizu doći? - to najviše zavisi od količine raspoloživih para. Nepokretnosti trpe tržišni pritisak i onih koji žele da stanuju, i onih koji žele da provode slobodno vreme, i onih koji žele da štede, i onih koji žele da ubiru kiriju, i onih koji prosti imaju višak para, pa čak i onih koji uživaju u tome da se razmeću. U stvari, bilo bi čudno da cene nepokretnosti ne rastu na način na koji rastu.

Nepokretnosti će se tražiti dok god ima raspoloživih para, što vrtoglavi rast cena prouzrokovani pojmom prvih hipotekarnih kredita krajem 19. veka nedvosmisleno potvrđuje. Kreditiranje će uvek uvećavati cene nepokretnosti

zato što ono znači upravo to, višak raspoloživih para. Međutim, u dužničkom novčanom sistemu cene nepokretnosti su osuđene na dodatni rast za koji nije moguće naći objašnjenje u okvirima prirodne tražnje. U ovom sistemu, banke su u stanju da daju daleko više kredita po nižim kamatnim stopama nego što bi inače mogle da njihov novac potiče isključivo od štednje. Budući da su prve na udaru izmišljenih para, nepokretnosti su osuđene na prekomerni rast, ali isto tako i na prekomerni pad kad mogućnosti za plasiranje kreditnog novca jednom budu iscrpljene. U modernim ekonomskim sistemima, na cene nepokretnosti odlučujući uticaj imaju banke u tom smislu da su cene najviše upravo onda kad su banke najpredusretljivije, a najniže za vreme dužničkih kriza, kad izvori kreditiranja presuše.

Ono što je pri tome absurdno je da kejnzijski ekonomisti rast cena nepokretnosti smatraju prednošću. Dok se na prekomerni rast cena drugih dobara gleda negativno jer umanjuje kupovnu moć i životni standard ljudi, na veliki rast cena nepokretnosti se gleda pozitivno jer je to navodno dobar ekonomski pokazatelj. Zato mnoge države dodatno narušavaju cene nepokretnosti poreskom politikom. Na primer, u nekim državama se primenjuje poresko pravilo po kojem se dužnicima novac potrošen na kamate odbija od poreske osnovice, što industriji zajmova daje dodatne podsticaje koje ona prirodno ne bi imala. Ova politika samo dodatno uveličava efekat kamatnih stopa koje se ponašaju kao izvrnuto uveličavajuće staklo. Svaki pad kamatnih

stopa munjevito će se preseliti u cene nepokretnosti, naduvavajući ih, baš kao što će ih svaki rast proporcionalno izdruvati. Ova obrnuta proporcionalnost je očigledan dokaz da cene nepokretnosti zavise isključivo od količine raspoloživih para, što je u dužničkom sistemu isto što i količina raspoloživog kredita.

Zbog neprirodno niske cene kreditiranja u odnosu na druge cene, kamatne stope u dužničkom sistemu prestaju da reflektuju očekivani profit po uloženoj jedinici novca, što bi bilo prirodno, a počinju u sve većoj meri da oslikavaju želje banaka za kreiranjem dugova. Ova činjenica ima ogroman uticaj ne samo na cene nepokretnosti, nego i na sve druge cene. Distorzija i disparitet cena koje dužnički sistem na ovaj način prouzrokuje su astronomski, a poremećaji u alokaciji resursa za proizvodnju jednako veliki.

Krutost cena

Još jedan faktor divljeg rasta cena nepokretnosti je njihova krutost. Krutost cena je otpor koji cene pružaju sopstvenom padu. Na primer, cene obuće nisu krute, o čemu svedoče brojna vansezonska sniženja koja se dešavaju svake godine. Na suprotnom kraju skale nalazi se cena ljudskog rada. Bez obzira na to koliko potražnja za radnom snagom opala, malo ko od nas bi dobrovoljno pristao da radi za manju platu. Svesni krutosti cene rada, poslodavci u lošim vremenima retko predlažu masovno smanjenje zarada, znajući da bi to ljutitilo radnike i smanjilo im produktivnost. Umesto toga, poslodavci najčešće biraju

talas otpuštanja kao rešenje. Na kraju cena rada ipak padne, ali tek kad se dovoljno ljudi nađe na ulici, bez posla.

Cene nepokretnosti spadaju u najkruće cene koje uopšte postoje. Razlog tome je što je svako od nas pristrasan pri vrednovanju sopstvene imovine. Kad neko negde proda kuću po visokoj ceni, u celom kraju će se upravo ta, a ne neka druga cena uzimati za standard po kome se treba ravnati. Zbog krutosti cena nepokretnosti, u situacijama kad bi one trebalo da padnu, tržište jednostavno zamre. Cene nepokretnosti dostižu realnu vrednost jedino u vreme dužničkih kriza, kad izvori kreditiranja presuše, a padaju daleko ispod nje tek kad ih u velikom broju na doboš prodaju banke.

Dužnički ciklus

Nepokretnosti su temelj dužničke piramide o kojoj smo govorili onda kad smo govorili o kreditnom novcu. Nepokretnosti predstavljaju način da bankarski kartel osigura profit bez obzira na kreditnu sposobnost dužnika. Međutim, kao i kod svih novčanih piramida, i u dužničkoj će pobednici biti oni koji prvi uskoče u nju, a gubitnici oni koji to učine poslednji. Ako dužnički ciklus shvatimo kao vreme koje protekne između dve uzastopne dužničke krize, pobednici u ovoj igri će biti oni koji do hipotekarnog kredita dođu na početku ciklusa, kada su cene nepokretnosti niske, a kamatne stope visoke, a gubitnici oni koji u to uđu na kraju, kad su cene nepokretnosti visoke, a kamatne stope niske. Kad dužnička piramida doživi kolaps, gubitnicima će

u rukama ostati dug koga više neće moći pokriti vrednošću hipoteke. Aktiviranjem hipoteka bankarski kartel dolazi u posed nepokretne imovine u zamenu za novac koji ionako nema.

Zbog vremenske dimenzije dužničkog ciklusa, uočljiva je generacijska neravnopravnost u pogledu mogućnosti sticanja nepokretne imovine. Cena prosečne stambene jedinice u Evropi je u poslednjih 40 godina 10 puta više porasla u odnosu na cenu hrane. Ovo znači da je novijim generacijama teže da reše stambeno pitanje od starijih, zbog čega su novije generacije još upućenije na kreditiranje. Dok neke generacije dolaze do krova nad glavom relativno lako, jeftino se zadužujući, neke druge kojima sticanje nepokretne imovine "pada" u nepovoljno vreme bivaju zbog toga ekonomski kažnjene. Matematički, ovde se radi o subvencionisanju jedne grupe ljudi od strane druge, prebacivanju vrednosti koje je stvorila jedna grupa drugoj. Međutim, ova neravnopravnost nije jedina vrsta neravnopravnosti koju nepokretnosti i kreditni novac stvaraju među ljudima, kao što ćemo za trenutak videti.

Rentjerstvo i moderni feudalizam

Cene nepokretnosti naduvane obiljem kreditnog novca previsoke su da bi se nepokretnosti kupovale za gotovinu. Umesto toga, nepokretnosti se kupuju na kredit. Međutim, iako u dužničkom sistemu banke rizikuju malo u poređenju sa dužnicima, one su ipak primorane da vode nekakvu politiku u vezi sa tim kome da odobre kredit, a kome ne.

Ovo je zato što svaki propali kredit smanjuje bančinu zaradu, a time i njen kapacitet za kreiranje novog novca.

Kad neka banka odobri nekome kredit, ona time pušta u opticaj novu količinu kreditnog novca, ali istovremeno opterećuje sopstveni kapacitet da odgovori na pristigle zahteve za isplatama pravog. Odobravanjem kredita raspoloživa količina pravog novca se ne menja; ono što se menja je saldo na računima bančnih dužnika koji povećavaju verovatnoću da će neki od njih zahtevati podizanje gotovog novca. Ako je kreditni novac plasiran u propali kredit, iz bančinog ugla šteta je dvostruka. Propali krediti, osim što opterećuju zaradu, umanjuju bančin kapacitet za buduće kreiranje novca. Zato kakva god politika odobravanja kredita bila, uvek će postojati grupa ljudi koja će se smatrati kreditno nesposobnom.

Ovaj zaključak je delom posledica toga što popustljivost banaka pri dodeli kredita ima direktni uticaj na cene. Setimo se da su nepokretnosti singularitet tražnje prvi na udaru izmišljenih para; njihove cene zavise najviše od količine takvih para. Međutim, veća popustljivost banaka upravo znači veću količinu para, koja će se na tržištu munjevitno preseliti u cene. Naduvane cene mnogima će držati nepokretnosti na istoj udaljenosti kao pre.

Zbog svega navedenog, nepokretnosti trajno dele ljude na Imaoce i Nemaoce, neprestano produbljujući klasne razlike između njih. S obzirom na to da svako od nas zbog potrebe stanovanja mora doći u kontakt sa nekom nepokretnošću, Nemaoci će, ako su u mogućnosti, dići

kredit, ili će biti primorani da iznajme stambeni prostor od Imaoca. Na ovaj način Nemaoci će postati ekonomski podređeni Imaocima, i činiće sve da gazdama na kraju meseca donesu ugovorenu svotu. Ova situacija je posledica nasleđenog položaja u važećem sistemu imovinskih odnosa, odnosa koje karakterišu jaki ekonomski podsticaji da se zadrži postojeće stanje. Od tih podsticaja je najznačajnije profitiranje imućnjih Imalaca koje nanosi nenadoknadivu štetu mogućnostima Nemalaca da uštede za sopstveni stambeni prostor. Na ovaj način se rentjerstvo, ili profitiranje na osnovu pasivnog posedovanja, tipično za feudalizam, održalo do danas.

U nešto boljoj situaciji su Nemaoci koji se smatraju kreditno sposobnim, što im omogućava da dođu do stambenog kredita. Na ovaj način su takvi Nemaoci u stanju da zamene robovanje Imaocima nešto blažim oblikom ropstva bankarskom kartelu. Međutim, čak ni Nemaocima iz ove grupe nije moguće pobeći od štetnog delovanja Imalaca kada je o nepokretnostima reč. S obzirom na to da sami ne osećaju teret troškova stanovanja, i budući da već poseduju imovinu koja nije pod hipotekom, Imaoci će na tržištu nepokretnosti biti u prednosti u odnosu na Nemaoce koji će biti primorani da se nose sa jakim tržišnim pritiskom Imaoca koji samo žele sticati još.

Sprega dužničkog sistema i tržišta nepokretnosti je najveći postojeći mehanizam prenosa vrednosti od manje imućnih članova društva ka imućnim. Na vrhu piramide se nalazi bankarski kartel kojem je omogućeno da emituje

kreditni novac. Prvi na udaru takvog novca su nepokretnosti, zbog čega će njihove cene otići u nebo. Nešto niže u ovoj hijerarhiji nalaze se Imaoci. Oslobođeni troškova sticanja nepokretnosti, imućnjim Imaocima će naduvane cene doneti dodatni profit, profit kojeg ne bi mogli imati da je bankarski sistem pošten. Još niže u ovoj hijerarhiji nalaze se kreditno sposobni Nemaoci. Iako tehnički pripadaju gubitnicima, njima će sticanje nepokretnosti biti olakšano kreditiranjem, zbog čega će njihov gubitak biti manji od gubitka drugih gubitnika. Na dnu hijerarhije nalaze se pravi gubitnici: manje imućni članovi društva koji nisu u stanju da dobiju kredit, i koji su zbog toga prinuđeni da plaćaju neprirodno visoku rentu za korišćenje nepokretnosti u vlasništvu Imalaca. U stvari, ova poslednja dva sloja dirinče za celu piramidu.

Ima nečeg nedostojnog i prezira vrednog u postojećem sistemu imovinskih odnosa, nečega što će uvek terati ljude da ulažu krajnje napore da bi došli do sopstvenog krova nad glavom. Jedan od velikih problema savremenog društva je što cene nepokretnosti nikad ne oslikavaju prirodnu tržišnu vrednost koju bi imale kad bi se sve odjednom našle na slobodnom tržištu. S obzirom na to da su u privatnom vlasništvu, ogromna većina nepokretnosti je trajno povučena iz tržišne ponude, a preostali deo je izložen nasrtajima kreditnog novca, najvećeg uzročnika dispariteta cena koji postoji. Nepokretnosti su jeftine ili besplatne onima koji ih već imaju, često unosne, dok su onima koji

ih nemaju preskupe. Cene nepokretnosti će na ovaj način uvek biti izobličene, što će izobličavati sve druge cene zbog učešća nepokretnosti u formiranju tih cena. Učestalom pojavljivanjem u mehurima cena, nepokretnosti će zajedno sa industrijom zajmova i konceptom bankarskog novca uvek predstavljati najveću opasnost za ekonomiju u celini.

Stambena računica

Jedan popularan mit kaže da kreditiranje olakšava ljudima dolazak do stambenog prostora. Ova tvrdnja je samo delimično tačna i to samo ukoliko se radi o kreditima u pravom (nemultiplikovanom) novcu, novcu koji ne izobličava cene. Međutim, kada se radi o kreditnom novcu, to uopšte nije slučaj. Koliko kreditni novac u stvari otežava dolazak do stambenog prostora pokazuje sledeća (gruba) kalkulacija.

Jednostavnosti radi, pretpostavimo da je cena hipotekarnog kreditiranja kreditnim (inflatornim) novcem 5%, a cena kreditiranja pravim (nemultiplikovanim) novcem 10% godišnje. Nećemo mnogo pogrešiti ako istovremeno pretpostavimo da kamatne stope od 5% godišnje udvostručavaju cene u poređenju sa cenama nepokretnosti koje bi se oblikovale pod pritiskom kamatnih stopa od 10%. Zamislimo sada da želimo da kupimo stambenu jedinicu koja košta 100 000 nekih novčanih jedinica. Sledеća tabela pokazuje razlike u ukupnoj količini novca koju ćemo morati da damo u različitim varijantama kreditiranja.

Cena kredita	5.00%	10.00%	0 (cash)
Cena st. jedinice	100,000	50,000	<50,000
Kredit na	20 godina	10 godina	
Mesečni iznos	660	661	
Troškovi kredita	58,391	29,290	
Ukupno	158,391	79,290	<50,000

Iz poslednje kolone se vidi da je stambeni prostor najjeftinije kupiti za gotov novac, ali ova mogućnost ne стоји baš svakom na raspolaganju. Sledеća stepenica je kredit u nemultiplikovanom novcu, novcu u kojem je

kredit moguće dobiti isključivo po realnim kamatnim stopama. Realne kamatne stope su nadoknada poveriocu za profit koji bi on ionako stekao da je novac uložio na neki drugi način, umanjen za efekat sigurnosti koji donose hipoteke. U ovoj varijanti bi nam za stambenu jedinicu bilo potrebno 79 290 novčanih jedinica. Ubedljivo najskuplja varijanta je kredit u kreditnom novcu: ova alternativa je skoro dvostruko skuplja od prethodne. Primetimo da bi mesečni ekonomski pritisak na dužnika kod oba načina kreditiranja bio identičan, što znači da bi se isti ljudi smatrali kreditno sposobnim bez obzira na varijantu kreditiranja. Razlika je samo u tome što bi otplata kredita u kreditnom novcu trajala dvostruko duže u odnosu na otplatu u ne-kreditnom.

Ovolika razlika u ceni iste stambene jedinice je posledica činjenice da podizanjem kredita u kreditnom novcu prekomerno nagradujemo dvojicu učesnika: vlasnika stambene jedinice, koji zbog naduvanih cena neopravdano prisvaja 50 000, i banku koju smo zbog nenormalne dužine otplate kredita neopravdano nagradili sa 58 391. Ovo je razlog što je većina ljudi u sistemu kreditnog novca prinuđena da pozajmi novac na rok koji prelazi granicu normalnog, s obzirom na to da neopravdano visoke cene stanova smanjuju prostor za kraće rokove ili sopstvenu uštedu.

Umeto zaključka

U ovom poglavlju osvrnuli smo se na porez, kreditni novac i rentijerstvo, tri najveća izvora [23](#) profitiranja bez rada, profitiranja na osnovu formalnog položaja profitera, a ne na osnovu istinskih napora u procesu stvaranja vrednosti. Misaono je neophodno da svako profitiranje bez rada ima za posledicu izobličavanje cena. Kako se profitiranje bez rada ponaša kao porez nametnut onima koji istinski stvaraju vrednosti, potonji su prinuđeni da taj poreski pritisak ugrade u cene, iz čega proizilazi naš zaključak. Međutim, od svih vidova profitiranja bez rada, tri navedena vida, osim što su najveći poznati uzročnik nejednakosti među ljudima,

najveći su izobličivač cena koji uopšte postoji. Ako bi hipotetički obezbedili da u stvaranju vrednosti doprinose svi, ekonomski naporbi bi bili pravilno raspoređeni i do ekonomskih kriza ne bi dolazilo. Nećemo pogrešiti ako kažemo da ekonomске krize nastaju onda kad profitiranje bez rada dostigne stepen koji ekonomija više nije u stanju da izdrži.

Nameće se pitanje: ako je profitiranje bez rada uzrok svih ekonomskih kriza, da li to onda znači da ključ ekonomске stabilnosti i prosperiteta leži u njegovoј eliminaciji?

Sledeće poglavlje posvećujemo tome.

¹ David Ricardo (1772—1823)

² Dumping

³ Admiral Catolijn, General Liefkens, General (Admiral) Van Der Eick

⁴ Futures contract

⁵ Ovde se ne misli na Gezelov koncept slobodnog novca o kojem ćemo govoriti kasnije

⁶ U nekim državama (među kojima je i SAD) Centralna banka je u privatnom vlasništvu

⁷ *Boom and bust cycle*

⁸ I gotov novac je u tehničkom smislu kreditni novac s obzirom na to da se pušta u opticaj zamenom za obveznice Vlade, što je u stvari dug prema

anonimnom poveriocu.

9 Brzina novca je brzina kojom novac menja vlasnika

10 Thomas Malthus (1766—1834)

11 Mainstream economists – ekonomisti glavnog toka, dominantne ekonomske škole danas.

12 U čiju korist?

13 John Maynard Keynes (1883—1946)

14 Emergency Economic Stabilization Act of 2008 (popularno bailout)

15 New Deal (1933—1936)

16 Franklin Delano Roosevelt (1882—1945)

17 Antonio Meucci (1808—1889)

18 Alexander Graham Bell (1847—1922)

19 Nikola Tesla (1856—1943)

20 Guglielmo Marconi (1874—1947)

21 Alfred Nobel (1833—1896)

22 Irving Fišer (Irving Fischer, 1867—1947)

23 Profitiranje bez rizika i rada

Konstrukcija

“Savršena država je ona u kojoj je rezultanta svih suprostavljenih interesa jednaka nuli”

Pravo na posedovanje zemlje potiče iz prava na upotrebu prirode u cilju preživljavanja. Današnji svojinski odnosi su u najboljem slučaju evoluirali iz ovog prava, tačnije iz nekada primenjivanog prava prvog pritežaoca. Pravo prvog pritežaoca je bio ugovor između društva i pojedinca po kojem je društvo štitilo pojedincu pravo na apropijaciju onoliko zemlje koliko je pojedinac bio u stanju da kultiviše i obradi, uz uslov da je zemlja prethodno bila nenastanjena, kao i to da se pojedinac morao zadovoljiti količinom neophodnom za preživljavanje. Ovaj drugi uslov je obično bio sam po sebi ispunjen time što je priprema površine za

zemljoradnju bila toliko mukotrpan posao da se nikom nije isplatilo da kultiviše ono što kasnije neće stići da obrađuje.

Pravo prvog pritežaoca je bilo jedno prirodno i korisno uređenje koje je u prošlim vremenima omogućavalo pojedincu da dođe do hleba za sebe i svoju porodicu. To pravo je bilo i pravično tako što je stavljalo ljude u manje više ravnopravan položaj. Od prava prvog pritežaoca koristi je imao ne samo pojedinac, nego i društvo, šta god društvom u datom trenutku zvali. Zaštitom prava prvog pritežaoca društvo je dobijalo idealne vojne i poreske obveznike koji su mu dugovali već time što nešto imaju.

Međutim, pravo prvog pritežaoca je bilo moguće primenjivati samo dok je netaknute zemlje bilo u izobilju, i dok je tehnologija zemljoradnje postavljala prirodnu granicu količini zemlje koju je pojedinac mogao obraditi. Zato je od početka primene ovog prava bilo jasno da to neće moći večno trajati. Dok se količina netaknute i nenastanjene zemlje neprestano smanjivala, istovremeno rastao je broj stanovnika. Osim toga, napredovala je i tehnologija, a time i kapacitet pojedinca za obradu zemlje što je još više pojačavalo pritisak na pravo prvog pritežaoca. Drugim rečima, novim generacijama je bilo sve teže ostvariti ovo pravo. Primena prava prvog pritežaoca je na trenutak dobila novi zamah na novokolonizovanim kontinentima gde je slobodne zemlje bilo u izobilju, ali i u nekim delovima Evrope koji su se pokušavali oslobođiti stega feudalizma. Uprkos svemu, kapacitet za primenu ovog prava bio je osuđen na to da će jednog dana biti iscrpljen. I zaista, sa

ovom praksom se u jednom trenutku moralo prestati, a svojinski odnosi su se morali zamrznuti na postojeće stanje.

Zemlju više nije bilo moguće tek tako uzeti, te je onaj kome je bila potrebna bio prinuđen da je kupi od onog ko je ima. Oni koji su do tada ostvarili pravo prvog pritežaoca na taj način su stavljeni u privilegovan položaj u odnosu na one koji nisu. Ova neravnopravnost je i formalno potvrđena na prvim biračkim spiskovima mlađih demokratija kada su pravo glasa imali isključivo zemljoposednici. Osim toga, vlasništvo po osnovu prava prvog pritežaoca nije bilo reverzibilno: jednom stečena, zemlja je ostajala u trajnom vlasništvu bez obzira na to da li ju je vlasnik obrađivao ili ne. Budući da se posedovanje zemlje nasleđivalo, nasleđivala se i trajna nejednakost među ljudima odmah po rođenju.

Međutim, za društvo je šteta što pravo prvog pritežaoca nije univerzalno primenljivo, naročito ako se zna da svojinski odnosi teže ka tome da očuvaju postojeće stanje. Prazninu koja je nastala prestankom upotrebe prava prvog pritežaoca nije imalo šta da popuni. A da se radilo o jednom privlačnom pravu, za to ne treba dugo tražiti dokaze. Njih nalazimo svuda, između ostalog i u tome što je to pravo motivisalo milione na kolonizaciju novih kontinenata upravo zato što to pravo nisu mogli ostvariti kod kuće.

Nameće se pitanje: da li je pravo prvog pritežaoca moguće učiniti univerzalno primenljivim? Ako bi hipotetički vratili svojinske odnose na početak, da li bi bilo

moguće konstruisati princip na osnovu kojeg bi se oni nanovo mogli iskristalisati, ali princip koji bi imao jednak stepen privlačnosti, prirodnosti i pravičnosti kao što je to nekada imalo pravo prvog pritežaoca?

Konstrukcija ukratko

Kad nečeg ima u izobilju, onda je to nešto dostupno svima, poput vazduha. Međutim, kad nečeg nema dovoljno, tada neko mora ¹izvisiti ma kako se dovijali. Neko, da, ali ko? Nameće se pitanje: da li postoji princip pomoću kojeg bi bilo moguće ponovo razdeliti zemlju uprkos tome što je nema dovoljno za sve, ali na jednako prirodan i pravičan način kao što je to nekad bio slučaj sa pravom prvog pritežaoca?

Taj princip postoji, i zove se *javno nadmetanje*. Zemlju je najbolje dodeliti onima kojima najviše vredi, ili onima koji su za nju spremni najviše da plate. Ovaj princip je jedna varijacija zakona o ponudi i potražnji, jedinog u ekonomiji koji ima snagu prirodnog zakona.

Koncesionalizam je ekonomski sistem u kome bi se ovaj princip dosledno primenjivao ne samo na zemlju, nego i na sve resurse na teritoriji koju kontroliše neka ljudska zajednica. Za svaku upotrebu resursa ili opterećenje životne sredine, počiniocu bi bila neophodna saglasnost društva, ili koncesija, čemu koncesionalizam duguje ime. Koncesije bi se dodeljivale na javnim nadmetanjima na ograničen rok, i mogle bi se periodično obnavljati. Neovlašćeno

konzumiranje (to jest upotreba resursa bez koncesije) povlačilo bi krivičnu odgovornost.

Primenjen na zemlju, koncesionalizam bi se razlikovao od prava prvog pritežaoca na sledeći način.

Umesto da zemlju dobijaju prvi pritežaoci, u koncesionalizmu bi je dobijali oni koji bi za nju najviše plaćali. Umesto da zemlja bude u privatnom vlasništvu, u koncesionalizmu zemlja bi bila u permanentnom društvenom vlasništvu. Društvo, to jest država kao izvršilac volje društva, imala bi apsolutno pravo na zemlju, a privatnici bi najviše mogli da kupe koncesiju za njeno privremeno korišćenje. Umesto prava prvog pritežaoca (koje u oskudici slobodne zemlje ionako nije moguće primenjivati), u koncesionalizmu bi se primenjivalo pravo koncesionara.

Na ovaj način koncesionalizam bi bio prirodan korak napred u odnosu na mesto na kojem je stalo pravo prvog pritežaoca. Upravo preko ovog prava koncesionalizam vodi poreklo iz prava koje imaju sva živa bića, prava na upotrebu prirode u cilju preživljavanja.

Teritorijalni resursi i princip neposrednog konzumenta

S obzirom na to da teritorija daje ljudskim zajednicama životni prostor, u ovom izlaganju ćemo poći od nje kao najvažnijeg osnovnog sredstva. Biološka je činjenica da ljudskim zajednicama bez teritorije nema dostojnog života, zbog čega se kod ljudi evolucijom razvio kolektivni

instinkt za odbranom teritorije od drugih ljudskih zajednica.

U koncesionalizmu, na životni prostor neke zajednice gledalo bi se kao na skupinu **prirodnih** i **2 hibridnih** resursa imanentnih teritoriji na kojoj se on zasniva. Takve resurse zajedno ćemo zvati **teritorijalnim resursima**. Teritorijalni resursi su resursi neodvojivi od teritorije koju kontroliše neka ljudska zajednica, i neophodni su za ekonomski i druge aktivnosti te zajednice. U koncesionalizmu, zajednica bi polagala apsolutno pravo na takve resurse. Svako njihovo privatno konzumiranje smatralo bi se opterećenjem životnog prostora za koje bi **neposrednim konzumentima** bila potrebna koncesija zajednice. Neposredni konzumenti bili bi prvi u lancu konzumiranja teritorijalnih resursa i zbog toga bi bili u dugu prema društvu, za razliku od posrednih konzumenata koji takav dug ne bi imali. Koncesije za konzumiranje teritorijalnih resursa osvajale bi se na **javnim nadmetanjima**. Jedan od najvažnijih ciljeva koncesionalizma bio bi da svaki primer opterećenja životnog prostora bude pokriven **koncesionim ugovorom** preko kojeg bi se neposredni konzument (ili koncesionar) oduživao društvu.

Da bi pojasnili termine, navećemo dva prosta primera. Neposredni konzument nekog pašnjaka bio bi onaj čija stoka na njemu pase. Pravni osnov za konzumiranje pašnjaka bio bi koncesioni ugovor koji bi neposredni konzument sklopio sa državom, čime bi on dobio status koncesionara. Kontrasta radi, potrošači proizvoda koji vode

poreklo sa tog pašnjaka bili bi posredni konzumenti i oni ne bi imali nikakvih obaveza prema društvu. Umesto toga, oni bi imali ekonomskih obaveza prema koncesionaru koje bi ispunjavali tako što bi plaćali za proizvode koje bi od njega kupovali. Koncesionar bi na taj način sticao prihode koji bi mu omogućili da se oduži društvu u ugovorenoj meri.

Ili drugi primer: neposredni konzument nekog stambenog bloka bio bi onaj kome je taj blok predat na upravljanje. Pravni osnov za konzumiranje tog bloka bio bi koncesioni ugovor koji bi neposredni konzument sklopio sa državom, čime bi on dobio status koncesionara. Stanari u tom bloku bili bi posredni konzumenti, i oni ne bi imali nikakve obaveze prema društvu. Umesto toga, oni bi imali ekonomskih obaveza prema koncesionaru koje bi ispunjavali time što bi plaćali kiriju. Koncesionar bi na taj način sticao prihode koji bi mu omogućili da se oduži društvu u ugovorenoj meri.

Podruštvljavanje, a ne privatizacija!

Ako bismo ovu viziju proširili na sve teritorijalne resurse, dobili bismo koncesionalizam. Najvažniji korak ka koncesionalizmu bio bi ukidanje privatnog vlasništva nad takvim resursima. Zato ćemo još jednom precizirati šta pod njima podrazumevamo, da bismo izbegli svaku zabunu.

Teritorijalni resursi su resursi neodvojivi od teritorije koju kontroliše neka ljudska zajednica i koju članovi te zajednice solidarno brane od spoljnog neprijatelja. U te

resurse spadaju u prvom redu prirodni resursi poput šuma, rudnih bogatstava, reka i pašnjaka. U te resurse spadaju i prirodni resursi donekle modifikovani od strane čoveka, kao što su obradive površine, zasadi, voćnjaci, veštačka jezera i građevinsko zemljište. U te resurse spadaju i prirodni resursi veoma modifikovani od strane čoveka, kao što su kuće, putevi, fabričke hale, sportski tereni, mostovi i stambeni blokovi.

Kontrasta radi, automobili, građevinske mašine, šatori i televizijski aparati ne spadaju u teritorijalne resurse, tako da se zahtev za podruštvljavanje na njih ne odnosi. Uopšte, u teritorijalne resurse spada sve što se ne može odvojiti od mesta na kojem se nalazi, sve što *jeste*, ili je aktivnošću čoveka *postalo* immanentno teritoriji koju kontroliše neka ljudska zajednica. Takve resurse zvaćemo teritorijalnim resursima, ili resursima životnog prostora, ili prosto **resursima** bez obzira na poreklo i način nastanka.

Podruštvljavanje teritorijalnih resursa predstavlja prvi, ali neophodan korak ka koncesionalizmu. Na taj način društvu bi bilo omogućeno da upravlja resursima u sopstvenu korist, što između ostalog podrazumeva i **davanje koncesija** na upotrebu resursa privatnicima. Resurse namenjene davanju pod koncesiju zvaćemo **koncesionim resursima**, a njihove neposredne konzumente **koncesionarima**.

U koncesionalizmu se podrazumeva da bi koncesionari plaćali tržišnu cenu za resurse koje koriste. Cene koncesija bi se formirale na javnim nadmetanjima, o čemu ćemo

detaljnije govoriti nešto kasnije. Ipak, na ovom mestu ćemo pružiti još jedan važan iskorak.

Zajedno sa podruštvljavanjem teritorijalnih resursa, koncesionalizam podrazumeva i **odustajanje** od svih oblika oporezivanja. U koncesionalizmu, javni prihodi bi se sticali isključivo davanjem koncesija, što znači da drugih prihoda država ne bi mogla imati. Na ovaj način bi se na koncesionalizam moglo gledati kao na uređenje u kojem se javni prihodi ostvaruju državnim monopolom na **rentijerstvo**, odnosno na prihodovanje na osnovu pasivnog posedovanja.

Životni prostor je kolektivno dobro

Iako podruštvljavanje teritorijalnih resursa može na prvi pogled izgledati kao otimačina, u suštini se radi o *povraćaju* imovine pravim vlasnicima. Teritorijalni resursi nikada nisu bili u vlasništvu pojedinca, već kolektiva. Ovo se danas najjasnije vidi na zadržavanju prava na *eksproprijaciju* nepokretne imovine kad god je to u opštem interesu. Nijedan od do sada viđenih oblika privatnog vlasništva nad teritorijalnim resursima ne bi bio moguć bez konsenzusa društva ili bar onog ko je na vlasti, šta god u datom trenutku pod tim podrazumevali. Ovaj zaključak se odnosi i na vlasništvo na osnovu prava prvega pritežaoca.

Međutim, potreba da se teritorijalni resursi vrate pod kontrolu kolektiva nije samo praktična, već i suštinska stvar. Teritorija je kolektivno dobro, i to proizilazi iz činjenice da se teritorija osvaja i brani *ratovima* koji su po

prirodi stvari kolektivni fenomen. Ratovi za teritoriju spadaju u prirodno ponašanje ljudi, ali i čovekolikih majmuna, što sasvim sigurno vodi poreklo od naših zajedničkih predaka. Činjenica je da su se ratovi vodili svuda gde žive ljudi. Ratove su vodili svi oblici ljudskih zajednica: od horde, plemena, roda pa do svih oblika države, što glasnije govori o tome da su ratovi prirodna pojava nego da nisu.

S druge strane, sposobnost za vođenje rata je odlika kolektiva, a ne pojedinca. Pojedinac nije u stanju samostalno ni da osvaja, ni da brani teritoriju. Za rat je potreban vojni potencijal, što pojedinac po prirodi stvari ne može imati. Čak i pri kolonizaciji manje-više praznog prostora na novim kontinentima ili nepreglednim sibirskim prostranstvima, prvi kolonizatori su često bili pripadnici nekog isturenog vojnog garnizona. Pravi kolonizatori bi u značajnijem broju pristizali tek kasnije, kad bi bezbednosna situacija to dozvoljavala.

To što neka ljudska zajednica (a ne neka druga ljudska zajednica) kontroliše teritoriju zasluga je prošlog i sadašnjeg vojnog angažovanja te zajednice. Zato je prirodno da su teritorija i životni prostor zajedničko dobro bez obzira na to kako članovi zajednice delili resurse. Čak ni pravo prvog pritežaoca ne bi bilo moguće da ljudske zajednice prethodno nisu obezbedile teritoriju na kojoj će se ono primenjivati.

Prirodni imovinski odnosi

Iako se privatno posedovanje zemlje praktikuje tek

nekih desetak hiljada godina, ono je duboko ukorenjeno u svest ljudi tako da se danas malo ko usuđuje da ga stavi na probu. Međutim, ova praksa nije imanentna ljudima kao biološkoj vrsti. Privatno posedovanje zemlje je nastalo tek pojavom zemljoradnje, da bi se zahvaljujući ekonomskom značaju zemljoradnje vremenom ukorenilo u dominantnu kulturu. Privatno posedovanje zemlje je kulturni fenomen nekih ljudskih zajednica, ma koliko nam dominantno takve zajednice danas izgledale, a kolektivna potreba za kontrolom teritorije odlika je *svih* zajednica. Drugim rečima, kolektivna kontrola teritorije spada u biološko ponašanje ljudi i, za razliku od privatnog posedovanja, nezavisna je od kulture kojoj ljudi pripadaju.

Međutim, pre nego što je postao zemljoradnik, čovek je bar milion godina živeo u zajednicama koje su se bavile sakupljačkom delatnošću, lovom i ribolovom. Tokom ovog perioda čovek je evoluirao u *kolektivno* teritorijalno biće, što ga razlikuje od mnogih drugih životinjskih vrsta koje teritoriju od pripadnika iste vrste brane pojedinačno. Unutar zajednice, čovek je stekao instinct da se solidariše sa drugim članovima zajednice u cilju odbrane teritorije, da bi se na njoj svi osećali bezbedno.

Što se tiče raspolaganja teritorijalnim resursima unutar zajednice, oni su tokom lovačko-sakupljačkog perioda bili u jednakoj meri dostupni svima za neposredno konzumiranje. Drugim rečima, vladala je jednakost koja je proizilazila iz solidarnosti u cilju preživljavanja. Ovo je podrazumevalo aktivnosti oko proizvodnje hrane i drugih potrepština, ali i

aktivnosti u cilju odbrane teritorije. Potreba za privatnom apropijacijom zemlje u to vreme nije postojala. Međutim, i u najranijim ljudskim zajednicama javila se potreba za prisvajanjem rezultata *individualnog rada* od strane izvršioca tog rada. Ovo se u prvom redu odnosilo na izradu predmeta i oružja, ali u izvesnoj meri i na hranu tako što su lovci imali privilegiju da prvi biraju najbolje komade sopstvene lovine.

S obzirom na to da je lovačko-sakupljački period trajao stotine puta duže od perioda zemljoradnje, ispravno je smatrati da je *ovaj* period u evolutivnom smislu bio presudan za formiranje kolektivne i individualne komponente ljudske prirode. Upravo su u lovačko-sakupljačkom periodu kolektivna i individualna strana ljudske prirode bile u prirodnoj harmoniji, neizazvane nastankom komplikovаниjih formi međuljudskih odnosa kao što su klase.

Mereno časovnikom evolucije, potreba za privatnom apropijacijom zemlje javila se tek nedavno, pojavom zemljoradnje. Ova potreba je bila motivisana potrebom da se zaštite usevi od uljeza, što znači da je apropijacija zemlje jedna varijanta potrebe za prisvajanjem rezultata individualnog rada od strane izvršioca tog rada nastala u vreme kada je individualni rad u sve većoj meri podrazumevao zemljoradnju. Budući da je zemlja ograničen resurs, njenom privatnom apropijacijom prirodni odnosi između individualne i kolektivne strane ljudske prirode zauvek su se poremetili.

Postoje *prirodni* svojinski odnosi karakteristični za ljudi kao pripadnike jedne životinjske vrste, a koji su različiti od onih koji se danas primenjuju. Kada kažemo prirodni, mislimo na nekontaminirane pra-odnose svojstvene čoveku kao biološkom biću, a ne kao pripadniku neke određene kulture. Ovi odnosi su određeni *zajedničkim* vlasništvom nad teritorijalnim resursima, i *individualnim* vlasništvom nad rezultatima individualnog rada. Budući da su prirodni, ove odnose moguće je restaurirati unutar svake kulture.

Osnovna ideja koncesionalizma je restauracija prirodnih svojinskih odnosa, ali na način prilagođen modernom dobu, kao što ćemo za trenutak videti.

Svojinski odnosi modernog doba

Sa stanovišta koncesionalizma, legitimna su isključivo ona prava koja svi članovi društva podjednako teško ili podjednako lako formalno ostvaruju. Na primer, *monarhija* je nelegitimno uređenje zato što monarhu i njegovoj porodici daje prava iz čijeg su sticanja svi drugi ljudi formalno isključeni. Kontrasta radi, privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju jeste legitimno, ali samo u onoj meri u kojoj je obezbeđena formalna jednakost pri njegovom ostvarivanju. Privatno vlasništvo nad fabričkim mašinama je legitimno s obzirom na to da nema formalnih prepreka da svako nabavi takve mašine. Međutim, ako teritorijalne resurse shvatimo kao sredstvo za proizvodnju,

stvar stoji naglavce. Privatno vlasništvo nad teritorijalnim resursima ne može biti legitimno sve dok ne postoji formalan mehanizam za promenu vlasnika nezavisno od volje trenutnih vlasnika. Primetimo da je ovaj zahtev za jednakost zahtev *de jure*, a ne *de facto*. U stvari, jednakost *de facto* ionako nije moguće ostvariti jer prirodne razlike među ljudima u ostvarivanju formalnih prava uvek će postojati.

Najkrupniji primer nelegitimnih prava u upotrebi danas jeste privatno vlasništvo nad teritorijalnim resursima od kojih je vlasništvo nad zemljom, građevinskim zemljištem i uopšte nepokretnostima najmasovnije. Ovo pravo je nekada bilo legitimno, u vreme primene prava prvog pritežaoca, odnosno u vreme kada je slobodnih resursa bilo dovoljno za sve. U to vreme upotreba resursa je legitimisala vlasništvo. Međutim, prestankom primene prava prvog pritežaoca posedovanje zemlje je izgubilo legitimitet. Ovo pravo ne može biti legitimno sve dok društvo ne obezbedi formalne mehanizme za promenu vlasnika nezavisno od volje trenutnih vlasnika.

Koncesionalizam je uređenje koje obezbeđuje takve mehanizme, mehanizme koji bi se pobrinuli da pravo svakog člana društva na svaki teritorijalni resurs bude jednako pravu svakog drugog člana. Ovo ipak ne znači da bi teritorijalni resursi bili dostupni svima za neposredno konzumiranje. Moderni način proizvodnje zahteva ekskluzivnost u pristupu resursima, što je najčešće potreban uslov da resursi ikome budu korisni; besmisleno je da više

ljudi nezavisno jedan od drugog obrađuju istu njivu. U koncesionalizmu, *jednakost* i *ekskluzivnost* bi se postigli načelom da ne može svak biti koncesionar datog resursa, ali bi svakom (ili nikom) bilo formalno omogućeno da to postane. Drugim rečima, pravo na neposredno konzumiranje resursa imali bi jedino koncesionari, ali bi zauzvrat svakom članu društva bilo moguće da postane koncesionar. Primetimo da je ovakvo uređenje u funkciji odbrane teritorije. Jedino u uslovima pune ravnopravnosti pri konzumiranju resursa društvo ima moralno pravo da zahteva od svih svojih članova jednak stepen solidarnosti kada je o njihovoj odbrani reč.

U koncesionalizmu, mehanizam za formalnu ravnopravnost u odnosu na teritorijalne resurse bila bi javna nadmetanja. Pobedom na javnim nadmetanjima, pojedinci bi zadovoljavali svoj individualni interes, ali bi istovremeno doprinosili sebi i drugim članovima zajednice da zadovolje kolektivni. Visina doprinosa bila bi određena tačkom u kojoj bi bila postignuta ravnoteža između interesa kolektiva i interesa pojedinca, tačkom u kojoj bi obe strane bile zadovoljne postignutom pogodbom.

Davanje koncesija kao model modernog doba

Rekli smo da koncesionalizam podrazumeva restauraciju prirodnih svojinskih odnosa na način prilagođen modernom dobu. U stvari, praksa davanja koncesija i jeste nastala u moderno doba: industrijska eksploatacija šuma, eksploatacija rudnih i mineralnih bogatstava i nalazišta

neobnovljivih energenata, kao i emitovanje sadržaja na radio-frekvencijama, sve su to delatnosti na kojima se davanje koncesija od samog početka primenjivalo kao model. Privatno posedovanje zemlje i drugih teritorijalnih resursa zaostatak su prošlosti i simbolišu zaostalom u razvoju društva. Da su svi teritorijalni resursi hipotetički nastali u moderno doba, davanje koncesija bi se primenjivalo kao jedini model.

Međutim, u narednom poglavlju naučićemo da se uzimanje koncesija ni po čemu ne bi razlikovalo od privatnog posedovanja sve dok su koncesionari voljni plaćati tržišnu cenu za resurse koje koriste. Budući da je praksa davanja koncesija od ranije poznata, jedina suštinska novina koju bi koncesionalizam doneo je kvantitet, a ne kvalitet te prakse. Međutim, upravo ovaj kvantitet bi doneo jedan nov kvalitet koji bi omogućio organizaciju države na sasvim drugim osnovama od postojećih.

Radio-frekvencije kao arhetip koncesioniranja

Ako proširimo postojeću praksu sa radio-frekvencijama na sve teritorijalne resurse, dobićemo koncesionalizam.

Radio-frekvencije u većini država nisu u privatnom, nego u društvenom vlasništvu. Većina država praktikuje da rezerviše određene radio-frekvencije za svoje potrebe, dok se višak frekventnog opsega prodaje na javnim nadmetanjima organizovanim u tu svrhu. Koncesije se nude na ograničeni vremenski period, a daju se onima koji na javnom nadmetanju daju najbolju ponudu. Najbolja ponuda često znači najveća u novcu, ali ne obavezno. Na primer, frekvencije se po pravilu uskraćuju onima koji bi preko njih u javnost plasirali neprijateljski sadržaj nezavisno od visine ponude ponuđača.

Iz ovako definisanih odnosa proizilazi da je društvu (ili državi kao izvršiocu volje društva) u interesu da bude aktivni vlasnik radio-

frekvencija u cilju izvlačenja najveće moguće koristi iz njih, istovremeno stavljući njihovu upotrebu pod političku kontrolu. Društveno vlasništvo nad radio-frekvencijama podrazumeva domaćinsko raspolaganje i njihovo neprestano unapređivanje i razvoj. Na primer, primetno je zalaganje većine zemalja za prelazak na digitalno emitovanje. Ova inicijativa je motivisana time što se na taj način uvećava broj mogućih frekvencija na istom frekventnom opsegu, kao i količina informacija koja se može emitovati na svakoj od njih. Na taj način se povećava komercijalna vrednost frekventnog potencijala, a time i ukupna dobit društva uopšte.

Odustajanje od dekretnih državnih intervencija

Ljudske zajednice funkcionišu i bez formalizovanih međuljudskih odnosa, ili isključivo primenom prirodnih prava. Budući da su ljudske zajednice biološki fenomen, ovaj zaključak mora važiti kako za prvobitne ljudske zajednice tako i za savremeno društvo. Najfunkcionalija je ona država koja ne pokušava da reguliše svaki aspekt odnosa među ljudima, i koja u najvećoj meri poziva na primenu prirodnih prava. Najefikasnije je ono zakonodavstvo koje je minimalno i čije se pravne norme u najvećoj meri iscrpljuju moralnim. Najprosperitetnije je ono društvo koje je u najvećoj meri oslobođeno imperativa državnih dekreta, dopuštajući prirodne odnose među ljudima.

Najvažnije kolektivno prirodno pravo je pravo ljudskih zajednica na raspolaganje resursima na teritoriji koju kontrolišu. Ovo pravo ima kapacitet da omogući odustajanje od dekretnih državnih intervencija tako što bi dalo materijalnu osnovu za primenu nedekretnih zamena za

njih kad god je to u opštem interesu. U prethodnom poglavlju nabrojali smo nedekretne zamene za nekoliko manjih dekretnih državnih intervencija. U ovom su na red došle dve najveće: porez i novac!

Odustajanje od oporezivanja

Odustajanje od oporezivanja bila bi neophodna posledica jednog opštijeg koncesionalističkog principa, principa odustajanja od upotrebe sile. Osim u slučajevima sprečavanja upotrebe sile, koncesionalističkoj državi ne bi bilo dozvoljeno da primenjuje silu na svoje građane, što bi imalo za posledicu da bi svaki pokušaj uterivanja poreza bio onemogućen u početku.

U koncesionalizmu, nedekretna zamena za oporezivanje bilo bi davanje koncesija, što bi sa stanovišta raspodele ingerencija bio ispravan korak. Ekonomski aktivnosti su naša privatna stvar; oporezivati ih znači mešati se u naše privatne stvari. Međutim, ekonomski aktivnosti prestaju da budu naša privatna stvar onda kada zahtevaju upotrebu teritorijalnih resursa. Kad krojač nekom sašije odelo, to je privatna stvar između njega i kupca; oporezivati ovu transakciju znači mešati se u njihove privatne stvari. Međutim, krojač je istovremeno primoran da poseduje ili zakupi lokal za svoju krojačku radnju, i to više ne može biti njegova privatna stvar zato što se lokal nalazi na zemlji koja po prirodnom pravu pripada svima. Kad seljak uzore njivu, to isto ne može biti njegova privatna stvar zato što njiva po prirodnom pravu pripada zajednici. Sledеće tvrđenje dovodi

u vezu teritorijalne resurse i porez. Iz ove veze proizilazi da je davanje koncesija prirodna nedekretna zamena za oporezivanje.

Osnovno tvrđenje

U svom najčistijem obliku, porez postoji zato što je privatna apropijacija prirodnih resursa dopuštena.

Drugim rečima, apropijacija prirodnih resursa je dovoljan uslov za porez. Nije teško uveriti se u ispravnost ovog tvrđenja. Ustvrdimo najpre da, kada je o ljudskim zajednicama reč, neophodno je da određeni deo stvaranja vrednosti pripadne kolektivu, bilo u novcu ili nekoj drugoj vrednosti kao na primer u ljudskom angažovanju ili radu. Ovo je tačno zato što ljudskim zajednicama potreba za odbranom teritorije je imperativ koji se ne može isključiti; ta potreba mora generisati nekakvu tražnju. Time smo došli do prvog zaključka u našem pseudo-dokazu, a to je da ljudske zajednice moraju imati nekakav kolektivni prihod.

Međutim, otvoreno je pitanje kako ostvariti taj prihod, naročito kad se zna da su prirodni resursi u krajnjoj konsekvenci preduslov za bilo kakav prihod. Sve što proizvodimo potiče od prirode i njenih resursa, neposredno ili posredno. Ako bi svi prirodni resursi bili u privatnom vlasništvu, zajednica bi bila primorana da oduzima deo stvorenih vrednosti budući da bi vlasnici u tom slučaju zadržavali sav prihod. Međutim, ovo upravo znači da je oporezivanje misaono neophodna posledica privatne apropijacije prirodnih resursa, a to smo i hteli pokazati.

Primetimo da smo ovim ujedno pokazali da je kolektivni prihod moguće ostvariti rentom od teritorijalnih resursa, što indirektno znači da privatna apropijacija resursa podstiče dekretno oporezivanje. Što je stepen apropijacije resursa veći, dekretni poreski pritisak mora biti veći da bi se postigao isti kolektivni prihod. Ovo važi i u drugom smeru: što je stepen apropijacije manji, veće su mogućnosti zajednice za besporeski prihod, te će pritisak na dekretno oporezivanje biti manji. Ako bi privatnu apropijaciju teritorijalnih resursa u potpunosti eliminisali, bilo bi moguće odustati od oporezivanja a da društvo time ne izgubi kolektivni prihod. Primetimo da bi takav prihod bio *održiv* ukoliko bi se formirao na slobodnom tržištu, budući da u tom slučaju ne bi izobličavao cene.

Time smo pokazali da važi sledeće:

Koncesionalizam je ekonomsko uređenje u kojem je održiv javni prihod najveći moguć.

Privatna apropijacija zemlje i porez deo su istog paketa. Kako je privatno vlasništvo nad zemljom i drugim prirodnim resursima u krajnjoj konsekvenци agresija pojedinca prema ostalim članovima zajednice, porez je reakcija zajednice kontra-agresijom prema pojedincu. Zato koncesionalizam možemo videti kao uređenje koje eliminiše ovaj vid naprezanja između zajednice i pojedinca, uređenje koje dovodi individualnu i kolektivnu stranu ljudske svesti u prirodnu harmoniju.

Budući da su zasnovani na privatnoj apropijaciji nepokretne svojine i, posledično, prirode, kao i kolektivnoj apropijaciji individualnog rada, današnji društveno-ekonomski sistemi su nakrivo nasuđeni i posledično nestabilni. Primetimo da iz našeg tvrđenja proizilazi da je najveća prepreka održivom konceptu prosperitetne države naše sitnopošedništvo, s obzirom na to da se privatno vlasništvo nad prirodnom uglavnom time i iscrpljuje.

Odustajanje države od delatnosti za profit

U koncesionalizmu, princip odustajanja od oporezivanja odnosio bi se na sve vidove oporezivanja, direktnе i indirektnе. Dok bi se odustajanje od direktnih u praksi svelo na ukidanje dekreta na kojima se oni zasnivaju i raspuštanje institucija koje se njima bave, za indirektnе vidove oporezivanja bile bi neophodne dodatne mere koje bi sprečavale državu da od građana protiv njihove volje uzima profit.

Jedna od takvih mera je odustajanje države od delatnosti za profit; u koncesionalizmu, profitne delatnosti u potpunosti bi bile prepуштене privatnicima. Država ne bi imala pravo da osniva profitna javna preduzeća, kao što ne bi mogla biti deoničar ni u privatnim. Drugim rečima, država bi se morala zadovoljiti ulogom servisa građana, a ne profitera. Odustajanje od delatnosti za profit je samo poseban slučaj odustajanja od oporezivanja. Profit je u suštini isto što i porez, ukoliko ga ostvaruje država.

Međutim, odustajanje od delatnosti za profit ne bi značilo odustajanje države od svih delatnosti: koncesionalistička država bila bi slobodna da preduzima sve što je dopušteno privatnicima, od organizacije školstva do proizvodnje sladoleda. Uslov za to bio bi da javna preduzeća budu neprofitna, rado subvencionisana iz koncesionih prihoda, iako ne obavezno. Ovo bi naročito važilo za grupu javnih usluga u koju na primer spadaju školstvo i zdravstvo. Neprofitnost javnih usluga omogućavala bi korisnicima da drže da javne usluge nisu motivisane nečijim komercijalnim interesom, nego onim što je za njih najbolje.

Ipak, na ovom mestu ćemo malo zastati da bi napravili razliku između profitnosti i profitabilnosti. Da se ne radi o istom pojmu, na to ukazuje da profitna preduzeća mogu biti neprofitabilna, dok neprofitna mogu biti veoma profitabilna, kao što ćemo za trenutak videti.

Javna preduzeća u koncesionalizmu

Javna preduzeća su preduzeća čiji je osnivač i vlasnik društvo, tačnije država kao izvršilac volje društva. Zdravstvene i školske ustanove, preduzeća za održavanje puteva, državna televizija i slično samo su neki primeri javnih preduzeća. U koncesionalizmu, javna preduzeća bila bi rado subvencionisana iz koncesionih prihoda, ali ne i obavezno. Budući da bi država u potpunosti odlučivala o upotrebi koncesija, jedan od najčešćih oblika subvencija bile bi besplatne koncesije na teritorijalne resurse koji su

javnim preduzećima potrebni za rad, ali to ne isključuje direktnе subvencije i u novcu. Međutim, iako bi mnoge usluge iz javne ponude u koncesionalizmu bile besplatne, ovo ne znači da javna preduzeća ne bi imala pravo da naplaćuju svoje usluge, ali samo u meri koja bi isključivala profit.

U koncesionalizmu, uspešnost javnih preduzeća ne bi se merila njihovim poslovnim rezultatom (koji bi ionako konvergirao nuli), nego političkim mernim jedinicama. Pri tome bi poređenje sa privatnim sektorom bilo odlučujuće. Ovo je lakše razumeti ako se ima na umu da bi krajnja misija javnih preduzeća bila osiromašenje tržišnih cena do granice ispod koje više nije moguće uzimati profit. Za posledicu, uspešna javna preduzeća istisnula bi privatne konkurente sa tržišta, budući da tržišne cene u tom slučaju ne bi donosile profit. Ova uzročno-posledična veza ujedno bi značila da prisustvo ili odsustvo privatnih alternativa bi najbolje svedočilo o efikasnosti i kvalitetu javnih.

Ipak, ovde je neophodno napraviti jednu suptilnu razliku. Misija javnih preduzeća ne znači da ona uvek bila u obavezi da nude svoje usluge ispod tržišne cene. Za većinu dobara, cene ispod tržišnih retko (ako ikad) imaju smisla. Međutim, zahtevanje tržišnih cena ne znači uvek delatnost za profit, kao što ćemo za trenutak videti.

Ilustrujmo ovo na primeru železnice. Zbog svoje duge istorije i značaja u postojećim državama, na železnici su do sada isprobani brojni modeli operisanja kako u privatnoj,

tako i u državnoj režiji, pa čak i u ³fikciji, što čini železnicu pogodnom za poređenja ove vrste.

Primer za izučavanje: železnica

Aktivnosti u vezi sa železničkim saobraćajem mogu se grubo podeliti na dve osnovne delatnosti. Na jednoj strani imamo izgradnju, održavanje i eksploataciju železničke infrastrukture, a na drugoj operaciju detaljnog prevoza tereta i ljudi. Najznačajnija razlika između ove dve delatnosti je u tome što je prva neposredni konzument jednog važnog koncesionog resursa, železničke infrastrukture, dok druga nije. Drugim rečima, preduzeću koje bi se se bavilo infrastrukturom i propuštanjem vozova kroz železničku mrežu bila bi neophodna koncesija za to, dok bi komercijalnim operaterima bio dovoljan ugovor sa ovim prvima.

Kada je reč o železničkoj infrastrukturi, koncesione vlasti bi mogle odlučiti da dodele koncesiju nekom privatnom preduzeću, ili da u tu svrhu osnuju javno preduzeće. Drugim rečima, društvo bi moglo izabrati da železnička infrastruktura bude profitna, ili neprofitna delatnost. Oba izbora su podjednako legitimna. Izborom prvog, društvo bi se izjasnilo da na postojećoj železničkoj infrastrukturi želi da zaradi novac. U tu svrhu država bi dodelila ovaj resurs privatnom koncesionaru, a profit podelila sa njim kroz cenu dodeljene koncesije.

Izborom druge mogućnosti, društvo bi se deklarisalo da iz korišćenja železničke infrastrukture želi da eliminiše

profit, učinivši je dostupnom svima, poput vazduha. Mogući motiv za to mogla bi biti želja za jačanjem železničkog na račun drugih vidova saobraćaja, bilo u cilju racionalizacije, smanjivanja zagađenja, zaštite čovekove okoline ili nečeg drugog.

Misija javnih preduzeća još bolje bi se videla na primeru železničkih operatera. S obzirom na to da takva preduzeća, za razliku od koncesionara kome je železnička infrastruktura predata na upravljanje, nisu neposredni konzumenti te infrastrukture, prirodno je pretpostaviti da bi se vremenom pojavilo više privatnih operatera koji bi konkurisali jedan drugom na poslovima prevoza robe i ljudi. U idealnim okolnostima, privatni operateri bili bi dovoljni za normalno funkcionisanje železnice. Iako bi oni činili sve da maksimiziraju profit, u normalnim okolnostima konkurenca bi učinila prevozničke usluge dostupnim širokom krugu ljudi, kao što to na slobodnom tržištu najčešće biva.

Međutim, korisno je reći da je slobodno tržište u stvarnom životu daleko od idiličnog. U izvesnim periodima, konkurenca ume da izostane, i to važi i za železničke operatere. Neki od privatnih operatera mogli bi steći *de facto* monopol na prevozničke usluge procesom ukrupnjavanja kapitala. Isto tako bilo bi moguće da privatni operateri, umesto da konkurišu jedan drugom, formiraju kartel u cilju održavanja visokih cena koje bi članovima kartela donele veliki profit. Bez obzira na razlog, čak i u

uslovima potpune slobode tržišta moguće je da cene železničkog prevoza postanu previsoke, i da bi bilo u opštem interesu da padnu.

Na ovom mestu se jasno vidi razlika između poreske i koncesionalističke države. Naviknuta na dekrete, poreska država bi tražila rešenje u regulisanju cena železničkog prevoza. Ovaj način je izrazito inferioran zato što ne može biti ispravno da neko ko nije proizvođač određuje cene. Koncesionalistička država bi učinila dijametralno suprotno. Koncesionalistička država bi osnovala javno preduzeće koje bi na istim poslovima konkurisalo privatnim, ali na neprofitnoj osnovi. U stvari, ovo bi često bilo suvišno učiniti budući da je ponekad dovoljno samo zapretiti tom mogućnošću. Baš kao i u šahu, i u ekonomiji je pretnja ponekad delotvornija od samog ostvarenja te pretnje.

Ipak, na ovom mestu prepostavimo da je država osnovala jedno takvo preduzeće, nazovimo ga Javni železnički prevoz (JŽP). Krajnji cilj tog preduzeća bio bi osiromašenje tržišnih cena do te mere da iz njih više nije moguće izvlačiti profit. Pri tome bi JŽP imao pravo da koristi sve prednosti kojima raspolaže, od kojih bi mogućnost direktnih subvencija u novcu bila jedna od njih.

Međutim, neprofitnost JŽP-a nikako ne bi značila da bi JŽP bio u obavezi da obavlja prevozničke usluge ispod tržišne cene. Za većinu dobara, svako razmišljanje u tom pravcu je veliki nesporazum. Cene ispod tržišnih gotovo nikad nemaju smisla. Ovaj zaključak proizilazi iz definicije tržišnih cena. Tržišna cena neke robe (ili usluge) je cena pri

kojoj se za postojeću ponudu te robe maksimizira profit. Drugim rečima, to je cena koja tražnju dovodi u ravnotežu sa ponudom, najviša cena po kojoj bi celokupna ponuda robe ili usluge ipak bila prodata. Za posledicu, cene ispod tržišnih dovode do tražnje koja je veća od kapaciteta ponude, a to bi veoma komplikovalo prodaju. Zaista, prema kojim kriterijumima bi se JŽP ravnalo pri odluci kome da proda uslugu prevoza ispod tržišne cene, a kome ne? Ako na trenutak zamislimo gužve ispred šaltera za prodaju karata u kojima bi svakodnevno veliki broj ljudi ipak ostao bez karte, biće jasnije o čemu govorimo. Iako je u ovakvim slučajevima moguće prodavati usluge "na tačkice" (što je metod koji se primenjuje u periodima oskudice), u normalnim okolnostima neuporedivo je efikasnije primenjivati tržišne cene.

Ovako bi na prvi pogled izgledalo da i JŽP radi za profit, ali na ovom mestu bi se to preduzeće ipak razišlo sa svojim komercijalnim konkurentima. Iako bi JŽP primenjivao tržišne cene, JŽP bi bilo neprofitno preduzeće. Profitnost nekog preduzeća ne ogleda se u visini profita, nego u tome za šta se taj profit koristi. Ako vlasnik u svakom trenutku ima pravo da povuče profit i da ga potroši na nešto drugo, onda je takvo preduzeće profitno čak i onda kad ne donosi profit. U suprotnom, preduzeće je neprofitno bez obzira na ostvareni profit.

Sada je lakše razumeti misiju javnih preduzeća u koncesionalizmu. Ona se ne bi sastojala od davanja roba i usluga ispod tržišne cene, nego od nastojanja da postojeće

tržišne cene do te mere osiromaši da iz njih više nije moguće izvlačiti profit. Iako bi u svakom trenutku svog postojanja JŽP primenjivao tržišne cene, JŽP bi imao zakonsku obavezu da reinvestira profit u kreiranje obilja ponude koje bi oborilo tržišne cene do tačke u kojoj one više ne donose profit. Drugim rečima, JŽP-u bi društvo poverilo zadatku da razvojem potrebnog prevozničkog kapaciteta ogoli tržišne cene do cene koštanja, podmirivši na taj način tražnju po daleko nižim cenama nego što je to u početku bio slučaj.

Da li je davanje koncesija profitna delatnost?

Princip odustajanja od profitnih delatnosti otvara pitanje da li bi se taj princip morao odnositi i na davanje koncesija. Drugim rečima, da li bi davanje koncesija bilo profitna delatnost, naročito ako se zna da bi donosilo daleko veći prihod od poreza u modelu poreske države?

Odgovor je ne!

Bez obzira na prihod, profit nastaje tek onda kad je prihod veći od rashoda. Budući da bi prihod od davanja koncesija zavisio od postignutih cena koncesija, što znači da bi bio manje-više poznat, ostaje da utvrdimo koliki bi bio rashod. Zaista, kolika je cena koštanja da društvo raspolaže teritorijom kojom raspolaže i resursima koji se na njoj nalaze?

Videli smo da to što neka zajednica (a ne neka druga zajednica) kontroliše teritoriju, da je to rezultat vojnog angažovanja te zajednice u prošlosti, ali i njene spremnosti na odbranu teritorije u sadašnjosti i budućnosti. Iako je jasno da održavanje spremnosti za odbranu košta, ta spremnost ne može imati neku unapred utvrđenu cenu. Koliko god zajednica za odbranu izdvajala danas, u budućnosti se može pokazati da je bilo nedovoljno.

Spremnost zajednice za odbranu ne iscrpljuje se samo vojnim kapacitetom, nego i dobrim funkcionisanjem društva u celini. Spremnost na odbranu se održava kolektivnom samouverenošću i osećanjem da bi u slučaju agresije članovi zajednice imali šta da izgube. Iako nešto od lojalnosti prema zajednici dolazi prirodnim putem, zahvaljujući našim

biološkim preferencijama, kolektivna kohezija održava se i svakodnevnim stvarima kao što su lična bezbednost, životni standard, socijalna, zdravstvena i pravna sigurnost, bogatstvo državnih institucija i javnih usluga, sportski, naučni, kulturni i drugi uspesi, patriotska propaganda, izveštavanje, literatura, film i drugi vidovi obraćanja javnosti. Ovo su sve stavke od velike važnosti za spremnost zajednice na odbranu teritorije, ali ujedno i stavke koje mnogo koštaju mnogo para.

S obzirom na to da je spisak faktora koji ulaze u cenu koštanja teritorije nepregledan, najispravnije je smatrati da je cena teritorije jednaka ukupnom stvaranju vrednosti na njoj, budući da je svaka proizvedena vrednost direktno ili indirektno u funkciji odbrane. Na ovaj način smo pokazali da je cena teritorije maksimalna, a time i da je davanje koncesija neprofitna delatnost, te da se odustajanje društva od profitnih na nju ne odnosi.

Novac u koncesionalizmu

U prethodnom poglavljtu videli smo da je državni monopol na kreiranje novca vrsta opresije, a kreditni novac najopasnija dekretna državna intervencija uopšte. Videli smo da dekreti koji omogućavaju kreditni novac istovremeno omogućavaju privatnim bankama remećenje osnovne funkcije novca kreirajući ga ni iz čega, izvlačeći iz društva nepravedno visok profit. Cena koju plaćamo je ulazak iz jedne dužničke krize u drugu, što je praćeno sve dubljim podrivanjem osnovne funkcije novca.

S druge strane, videli smo da je *slobodni novac* jedini održiv koncept novca. Zovemo ga slobodnim zato što ljudima prepušta da bez dekretnih pritisaka samostalno pronađu medijum koji će koristiti kao novac. Zbog velike praktičnosti novca, ljudi to svakako neće propustiti da

učine. U prošlosti su ljudi koristili metale, školjke, pirinač, perle, čaj, pa čak i perje retkih ptica kao novac. I najprimitivnije ljudske zajednice poznavale su koncept novca, što je dokaz da za postojanje novca nisu potrebni državni dekreti, nego ljudi.

Budući da je slobodni novac jedini novac koji ne ograničava tržišne slobode, u koncesionalizmu bi bio u upotrebi jedino takav novac. U koncesionalizmu ne bi bilo obavezujućih dekreta o novcu: plaćanje bi se odvijalo u onoj protivvrednosti koju učesnici jedan drugom priznaju kao novac. Međutim, važilo bi i obrnuto: pre nego što nastane dužničko-poverilački odnos, poverilac i dužnik bili bi slobodni da odaberu sredstvo plaćanja koje im odgovara. Na ovaj način uslovi plaćanja postali bi isključivo stvar učesnika u plaćanju, kao što i treba da bude.

U nedostatku državnih dekreta o novcu, privatnim bankama bilo bi moguće da kreiraju sopstveni novac. Privatne banke bi imale čak i slobodu da izdaju kreditni novac, ukoliko im pođe za rukom da ubede svoju klijentelu da tuđe dugove priznaju za sredstvo plaćanja. Jednom rečju, u koncesionalizmu, izdavač novca mogao bi biti ko hoće, a iza koncepta novca stajalo bi ono što izdavač smatra da će mu doneti zaradu. Monetarni sistem bi bio unija različitih koncepata novca, a krajnji sudija slobodno tržište na kojem bi opstale samo one valute kojima bi pošlo za rukom da steknu poverenje kod publike. Na ovaj način izdavači novca imali bi mogućnost da kreiraju sopstveni model izvlačenja zarade iz koncepta novca, kombinujući ga sa strategijom za

sticanje poverenja.

U koncesionalizmu, novac ne bi bio poluga za izazivanje željenih makroekonomskih efekata, kao ni način za bogaćenje privilegovanih pojedinaca. Novac bi bio samo medijum za razmenu dobara, i sve druge funkcije novca proizilazile bi iz ove osnovne.

Neutralnost novca u odnosu na ekonomska kretanja

Novac je izmišljen da olakša razmenu, da ljudi ne moraju sa sobom nositi kokošku kad žele da kupe krompir, ili obrnuto. Osnovna funkcija novca je da simbolizuje vrednost, a ne sam za sebe da bude vrednost. Ako bi ekonomiju uporedili sa motorom sa unutrašnjim sagorevanjem, uloga novca bi se poklopila sa ulogom ulja, a ne goriva. Nažalost, uloga novca koji je danas u upotrebi poklapa se sa ulogom mešavine ulja i goriva.

Koncesionalizam bi restaurirao osnovnu funkciju novca neutralnošću novca u odnosu na ekonomske podsticaje. Jednovalutnim sistemima je veoma teško postići da novac ne daje podsticaje niti štednji niti potrošnji, s obzirom na to da je veoma teško postići apsolutnu stagnaciju kupovne moći novca. Međutim, u viševalutnom sistemu kakav bi bio koncesionalistički, ako bi jedna od valuta u nekom periodu bila deflatorna, neka konkurentska valuta bi u istom periodu verovatno bila inflatorna što bi u zbiru dovelo do stagnacije vrednosti novca. Najveća prednost neutralnosti novca je što ona omogućava da ljudi preuzimaju ekonomske aktivnosti ne zato što ih na to tera koncept novca, nego zato tako hoće.

Državni novac

S obzirom na to da bi u koncesionalizmu izdavač novca mogao biti ko hoće, mogla bi to biti i država. Drugim rečima, i država bi imala pravo da izdaje novac. Međutim, državni novac bi bio samo jedno od mogućih sredstava plaćanja. U nedostatku dekreta koji bi državni novac po nečemu izdvajali, novac privatnih izdavača konkurisao bi

državnom na ravnopravnoj osnovi.

Međutim, država bi imala pravo da koristi sve prednosti u odnosu na privatne konkurenте na poslovima izdavanja novca. Od tih prednosti bilo bi moguće izdvajati pet najvećih. Prva od njih bi bila autoritet države: privatnim izdavačima novca bilo bi teško da izgrade autoritet koji država *a priori* uživa, naročito u uslovima konkurenčije sa drugim izdavačima novca. Druga prednost bila bi što bi u koncesionalizmu izdavanje državnog novca bila neprofitna delatnost. Zbog principa odustajanja od profitnih, država ne bi imala pravo izvlačiti profit iz koncepta novca koji prevazilazi cenu koštanja. Ova strategija, osim što bi stabilizovala državnu valutu, istovremeno bi smanjila privatnim izdavačima novca izglede za profit. Treća prednost državnog novca sastojala bi se u tome što bi država mogla da zahteva plaćanja isključivo u svom novcu kad god je ona sama učesnik u plaćanju, bilo kao poslodavac ili kao potrošač. Ova strategija bi povoljno delovala na distribuciju državnog novca, vršeći pritisak na one koji ne primaju državnu valutu propuštenim poslovnim mogućnostima. Četvrta prednost državnog novca je posledica prethodne i najveća je od svih do sada pomenutih: u ulozi prodavca, država bi imala pravo da zahteva plaćanje isključivo u svom novcu za upotrebu koncesija! U stvari, državni novac bi bio formalno definisan kao zakonsko sredstvo za poravnanje koncesionih dugova. Ovom strategijom bi državnom novcu bila obezbeđena tražnja koju konkurentske valute ne bi mogle imati.

Zbog navedenih prednosti, efikasno izdavanje državnog novca imalo bi za posledicu istiskivanje većine privatnih valuta iz upotrebe, ili bar svodenje njihove upotrebe na zanemarljivu meru. Na ovaj način prisustvo ili odsustvo privatnih valuta služilo bi kao pokazatelj kvaliteta državne, i odvraćalo bi državu od manipulacija svojim novcem. Državu bi naročito od toga odvraćao zahtev za plaćanjem koncesija u državnom novcu. Budući da bi cene koncesija bile utvrđene dugogodišnjim ugovorima koji se ne bi mogli naknadno menjati, svaki značajni pad kupovne moći državnog novca brzo bi bio kažnjen realnim padom prihoda od koncesija, pri čemu bi talasi vanrednih preuzimanja koncesija bili pouzdan indikator da država manipuliše ponudom sopstvenog novca.

Ipak, manipulacije državnim novcem bi najefikasnije sprečavao način njegovog izdavanja, što bi ujedno činilo petu i najveću prednost državnog novca, kao što ćemo za trenutak videti.

Idealni novac

Idealno je da novac nije sam po sebi vrednost, nego samo nešto što simbolizuje vrednost. Zato nije od odlučujućeg značaja šta stoji iza koncepta novca; tražnja za novcem će uvek biti prisutna zahvaljujući njegovoj velikoj praktičnosti. Čak nije od značaja ni količina novca koja se nalazi u opticaju, pod uslovom da je stabilna. Jedina razlika je što bi veća količina novca dovela do nominalno viših cena zato što bi se više novca "rasporedilo" na jednaku

količinu robe i usluga. Važi i obrnuto: pri manjoj količini novca cene bi bile nominalno niže.

Za kvalitet novca najvažnije je poverenje, a za poverenje, videli smo, najvažnije je obezbediti stabilnu i predvidljivu ponudu novca. Jedan od oprobanih načina sticanja poverenja u novac je da novac reprezentuje neku opšteprihvaćenu vrednost, kao zlato, ali istovremeno i vrednost čiju ukupnu raspoloživu količinu nije lako preko noći promeniti. Zato je u ranim danima novac bio direktno kovan u retkim metalima koji bi mu obezbeđivali intrisinčnu vrednost izraženu u vrednosti metala od kojeg su se sastojale kovanice. Međutim, ovaj pristup je imao i loših strana. Osim što je kovani novac nepraktičan kada su u pitanju veći iznosi, ponuda ovakvog novca je u potpunosti zavisila od ponude retkih metala. U praksi, ovo je značilo da je ponuda novca bila notorno nedovoljna prosto zato što su retki metali – retki! Za posledicu, mnogo se trgovalo i bez novca. Pojava papirnog novca ublažila je ovaj problem, ali je istovremeno aktuelizovala pitanje poverenja u takav novac.

Jedna od najstarijih strategija za sticanje poverenja u papirni novac je zlatno pokriće. Novac sa zlatnim pokrićem vodi poreklo od potvrda na deponovano zlato koje su nekad izdavali zlatari prilikom prodaje usluge trezoriranja zlata. Budući da su ionako bili primorani da izgrade trezore za čuvanje sopstvenog zlata, zlatari su ubrzo shvatili da mogu dodatno da zarade čuvajući tuđe. Potvrde na deponovano zlato bi garantovale donosiocu podizanje deponovane

količine. Međutim, umesto zlatom, ljudi su ubrzo shvatili da je međusobna plaćanja praktičnije obavljati samim potvrdama. Tako je nastao novac sa zlatnim pokrićem.

Zlatno pokriće novca je vremenom sa pravom napušteno, i to iz više razloga. Kao prvo, s obzirom na to da je zlato na planeti Zemlji retko, postoji opasnost da zlata nema dovoljno da, pored važne primene u industriji i fasciniranosti zlatom u nekim mnogoljudnim kulturama kao što je na primer indijska, pokrije i planetarnu potrebu za plaćanjem. Procenjuje se da bi ukupna količina do sada iskopanog zlata mogla stati u kocku ivice 20 metara. Ako bi sve raspoloživo zlato razdelili tako da svaki stanovnik planete dobije jednaku količinu, svakom bi pripao grumen zlata veličine omanje kockice za igru "Ne ljuti se čoveče". Iako je u teoriji ovo dovoljno, budući da je zlato moguće deliti na proizvoljno male količine, tako nije i u praksi, zbog potrebe za preciznim instrumentima na svim mestima gde bi se obavljalo plaćanje. Ova deljivost je dodatno umanjena ako se umesto zlata koriste fizičke novčanice sa zlatnim pokrićem. Ograničena deljivost novčanica postavljalala bi donju granicu ispod koje cene ne bi mogle da padnu, čime novcu ne bi bilo moguće postići neutralnost u odnosu na formiranje cena. U najboljem slučaju, univerzalno korišćenje novca sa zlatnim pokrićem veoma bi izobličavalo cenu nečeg tako važnog kao zlato.

Još jedna slaba strana novca sa zlatnim pokrićem je što je u takvom sistemu zlato isto što i novac. Ovo može učiniti ponudu novca manje stabilnom nego što to na prvi

pogled izgleda. U prošlosti se ne jednom desilo da je otkriće novih velikih nalazišta zlata predstavljalo ⁴ozbiljan udar na čitav monetarni sistem. Ipak, najveća slabost novca sa zlatnim pokrićem je što je njegova ponuda indiferentna u odnosu na ukupni kapacitet za proizvodnju. Ponuda novca sa zlatnim pokrićem zavisi jedino od količine raspoloživog zlata, što znači da bi svaki eventualni veliki deficit u ponudi zlata značio monetarni podsticaj štednji, neopravdano kočeći ekonomiju u celini.

Umesto novca sa zlatnim pokrićem, danas u svetu preovladava "prazan" (dekretni) novac koji svoj legitimitet crpi iz državnih dekreta o ⁵zakonskom sredstvu plaćanja. Jaka strana ovog pristupa je što je količina praznog novca teoretski neograničena, što isključuje opasnost od nedovoljne ponude novca. Međutim, dekretni novac zauzvrat uključuje opasnost od manipulacija ponudom takvog novca. U sistemu Centralnih banaka, dekretni novac, osim što se često prekomerno štampa, ujedno služi i kao "seme" za kreiranje višestrukih količina kreditnog novca koji se *de facto* ponaša kao privatni porez na ekonomski rast. Zahvaljujući kejnzijskim dogmama koje ga favorizuju, danas u većini država dominira takav novac.

Međutim, pored svih negativnih osobina koje smo nabrojali, kreditni novac ima i jednu pozitivnu: njegova ponuda, bar u periodima, uspešno prati promene u obimu proizvodnje. U stvari, pre će biti da je obrnuto, da je proizvodnja stimulisana novim količinama kreditnog novca. Budući da ljudi uzimaju kredite da bi trošili, a ne da

bi štedeli, kreditni novac u nekoj meri generiše ekonomski rast. Međutim, ova osobina je ujedno i najslabija strana kreditnog novca jer ona komponenta ekonomskog rasta koja počiva isključivo na takvom novcu je neodrživa. Kreditni novac je jedna varijanta manipulacije dekretnim novcem, ali varijanta u kojoj manipulator nije država, nego privatne banke.

Na prvi pogled, ne postoji idealni koncept novca. *Reprezentativni novac*, kao novac sa zlatnim pokrićem, je indiferentan prema rastu kapaciteta društva za ⁶proizvodnju, što može u nekoj meri da koči ekonomski rast. *Prazan novac* je sklon manipulacijama izdavača, što podstiče neodrživ ekonomski rast. Idealno bi bilo kada bi novac ipak bio reprezentativan, što bi stavilo prirodnu granicu njegovoј ponudi, ali tako da reprezentuje nešto što prati *trajne* promene u kapacitetu za proizvodnju. Nameće se pitanje: da li je takav novac moguć? Da li postoji vrednost koja bi mogla pokriti novac na ovaj način? Ako zlato nije u stanju da to učini, da li postoji nešto drugo što jeste?

Takva vrednost postoji i zove se *koncesije!* Umesto zlatom, u koncesionalizmu bi državni novac bio pokriven ukupnom količinom koncesija, ili ukupnim koncesionim kapacitetom teritorije koju kontroliše zajednica. Ova strategija bila bi moguća zahvaljujući društvenom vlasništvu nad tim kapacitetom, što bi državnom novcu dalo petu i najveću prednost u odnosu na privatne

konkurentе.

U koncesionalizmu, državni novac, za razliku od svih drugih valuta, bio bi definisan kao valuta za poravnanje koncesionih dugova. Najmasovniji vid koncesionih dugova bila bi naknada za upotrebu koncesija, što bi impliciralo pokrivenost takvog novca koncesijama. Država bi bila u stanju da garantuje donosiocu iste količine državnog novca kupovinu iste "količine koncesija", doduše po nekoj srednjoj ceni koja bi važila za celu zemlju. Državni novac bi se na taj način ponašao kao *bonovi* za upotrebu koncesionih resursa, ili bonovi za opterećivanje životnog prostora, što je isto. S obzirom na to da su teritorijalni resursi ultimativno sredstvo za proizvodnju, odnosno krajnji preduslov za bilo kakav prihod, državni novac bi na taj način bio formalno zamenljiv za nešto što donosi rentu, ali istovremeno nešto čiju ukupnu količinu nije moguće preko noći promeniti.

U koncesionalizmu, država bi puštala koncesioni novac u cirkulaciju javnom potrošnjom, dok bi se taj novac vraćao u državnu kasu kao koncesioni prihod. Ukupna ponuda koncesionog novca bila bi srazmerna ukupnoj količini koncesija, tačnije ukupnoj težini koncesija o čemu ćemo kasnije govoriti. Rast ponude novca dešavao bi se u taktu sa rastom koncesione ponude, što bi se u normalnim okolnostima svelo na novu gradnju (ako širenje teritorije ili otkrića novih prirodnih resursa za trenutak ostavimo po strani). Proizvodnja se ne bi mogla trajno povećavati a da se pre toga nisu izgradili potrebni kapaciteti za to, što bi prema definicijama koje smo usvojili širilo prostor za svež

novac. Na ovaj način ponuda novca pratila bi trajne promene u kapacitetu društva za proizvodnju, za razliku od kreditnog novca koji izaziva trenutne.

Iz navedenog proizilazi da bi svež novac i u koncesionalizmu stimulisao gradnju. Međutim, ovog puta gradnja bi se dešavala u taktu za koji država odredi da je optimalan i koji će joj doneti najveći prihod, a ne u onom koji priželjkuju privatne banke. Obim gradnje bi logikom maksimiziranja koncesionih prihoda oslikavao realnu tražnju, a ne želje privatnih banaka za generisanjem dugova. Poremećaji u ponudi državnog novca bili bi mogući jedino u slučaju velikog broja promašenih građevinskih investicija finansiranih svežim novcem, pri čemu bi izostanak interesa koncesionara doveo do izostanka javnih prihoda na lokalnom nivou.

Bitnovčići: novac rođen na internetu!

Tehnički najsavršeniji novac dosad nastao je 2009. godine na inicijativu ingenioznog anonimnog matematičara, blogera, kriptografa, programera, libetarianca i aktiviste koji je delovao pod pseudonimom ⁸Satoši Nakamoto. Radi se o elektronskom (kriptografskom) novcu nazvanom bitnovčići (*bitcoins*), novcu koji je veoma brzo postigao izvestan uspeh kao sredstvo plaćanja na internetu. U trenutku pisanja ovog teksta, bitnovčići još nisu napravili prodor kao sredstvo plaćanja opšte namene, tako da je interesantno pitanje da li će se to jednom desiti, kao i pitanje kakav pravni status očekuje ovaj novac u

budućnosti.

Najveća prednost bitnovčića je ta što svoje postojanje ne duguje nekakavoj Centralnoj banci, nego oblaku umreženih računara u vlasništvu korisnika ove valute. Ovi računari međusobno sarađuju na konceptu novca. Bitnovčićima upravlju rigorozna i dokaziva matematička pravila, a ne politički motivisane proizvoljnosti karakteristične za moderno bankarstvo. Kriptografski novac nije fizički novac, što znači da za čuvanje većih količina takvog novca nisu potrebni sefovi banaka. Sve što je potrebno je pouzdan softver koji bi se pobrinuo za postojanje takvog novca, i koji bi istovremeno eliminisao mogućnosti za zloupotrebe ili prevaru. U tu svrhu su bitnovčići projekat [9](#)otvorenog izvornog koda što samo po sebi doprinosi visokom kvalitetu i pouzdanosti ovog softverskog paketa.

Još jedna velika prednost kriptografskog novca je nemogućnost multiplikacije takvog novca. Multiplikaciju novca tradicionalno omogućavaju dva različita pojavnih oblika novca. Dok na jednoj strani imamo fizičke novčanice i kovanice, na drugoj imamo elektronske zapise na depozitnim računima u bankama koji u praksi cirkulišu kao novac. Zahvaljujući ovoj dvojakosti, moguće je kreirati zapise koji u zbiru prevazilaze fizički novac na koji se oni odnose, što zovemo multiplikacijom novca.

Kriptografski novac nije praktično multiplikovati jer je primarni pojavnji oblik kriptografskog novca - elektronski! Iako je moguće izdavati fizičke sertifikate i na elektronski

novac, što bi u teoriji moglo dovesti do izvesnog stepena moltiplikacije, taj stepen bi bio unapred osuđen na zanemarljivost budući da je veoma nepraktično moltiplikovati elektronski novac fizičkim. Osim toga, prevare takve vrste ne bi bilo moguće dugo sakrivati. Ako bi u nekom trenutku nastala sumnja da iza fizičkih sertifikata ne стоји pravi novac, ubrzo bi došlo do talasa unovčavanja takvih sertifikata, čime bi oni brzo izašli iz opticaja.

Još jedna velika prednost bitnovčića je njihova ograničena ponuda kombinovana sa neograničenom i u praksi lako ostvarljivom deljivošću. Bitnovčića može biti najviše 21 milion, i kada se ova granica dostigne negde oko 2040. godine, više neće biti moguće kreirati još bitnovčića. Nekome se 21 milion novčanih jedinica može učiniti premalo, naročito ako ovaj broj uporedimo sa ponudom novca u postojećim nacionalnim valutama, ali ovo je varka: astronomска ponuda novca u nacionalnim valutama je posledica manipulacije tim valutama, a ne istinske potrebe za tolikim novcem. Na drugoj strani, bitnovčići su neograničeno deljivi, što znači da u praksi ne postoji najmanja količina bitnovčića. Ukoliko kupovna moć bitnovčića bude rasla, formiranje cena će koristiti srazmerno manje i manje količine bitnovčića, pa će se postojeća količina novca svejedno pravilno rasporediti na postojeću količinu roba i usluga. U ovom smislu su bitnovčići superiorni u odnosu na sve dosadašnje valute.

Zagovornici tradicionalnih koncepata novca nalaze da je najveća mana bitnovčića tajnost lica koja stoje iza novčanih transakcija. Zbog ove osobine, bitnovčići su idealni za pranje novca i utaju poreza, što protivnici bitnovčića neprestano ističu. Međutim, u pitanju je zabluda: na ovom mestu bitnovčići nisu ni bolji ni gori od gotovog novca. U stvari, čak su malkice bolji, ili gori, zavisno od toga koga pitate. Za razliku od gotovog novca, sve novčane transakcije u bitnovčićima su poznate veličine, i jedino što je nepoznato je identitet učesnika u transakcijama. Međutim, kada se jednom identifikuju, sve novčane transakcije identifikovanih učesnika takođe postaju poznate veličine, što nikada nije slučaj sa gotovim novcem.

Ovakvi argumenti protiv bitnovčića nisu validni jer plaćanje samo po sebi nije zločin; nelogično je nametati kontrolu tokova novca svima zbog malo kriminalaca koji se nalaze među nama. Policijske istrage nedozvoljenih radnji je logično vršiti praćenjem tih radnji, a ne praćanjem tokova ceokupnog novca. Osim toga, nije sasvim tačno da bitnovčići onemogućavaju naplatu poreza. Bitnovčići onemogućavaju današnji model naplate poreza, što nije isto. Alternativni način naplate poreza koji ne zavisi od tokova novca jeste jedna od važnih tema ove knjige.

Međutim, pošteno govoreći, istina je da tajnost učesnika u plaćanju može da dovede u pitanje poverenje u plaćanje bitnovčićima, što se može pretvoriti u važnu prepreku njihовоj upotrebi. Sa stanovišta običnih ljudi, tajnost degradira poverenje, a manjak poverenja degradira

trgovinu. Osim toga, transapretnost svih transakcija u bitnovčićima omogućava svakom da dođe do informacija o poslovanju bilo kog preduzeća, pod uslovom da su mu poznate relevantne bitcoin-adrese. Ovu opasnost je moguće donekle smanjiti upotrebom nove adrese za svaku transakciju, ali bi to dodatno komplikovalo poslovanje zbog potencijalno ogromnog broja različitih adresa sa kojima bi korisnici bitnovčića u tom slučaju morali biti suočeni. Sve ovo može dodatno odvraćati preduzeća od upotrebe bitnovčića. Zato ako bitnovčići ikad budu prihvaćeni kao univerzalno sredstvo plaćanja, moguće je da se na tržištu mora pojavitи dovoljan broj [10](#)klirinških kuća za one koji žele potvrdu da su nekome nešto platili, kao i onima koji žele da sakriju svoje poslovanje od konkurenциje. Budući da su klirinške kuće po definiciji ustanove od poverenja, nema razloga da ih ne organizuje država.

Bitnovčići su fascinantni hibrid koji poseduje najbolje osobine tradicionalnih sredstava plaćanja kao što su zlato, gotov novac i platne kartice, potpuno oslobođeni svih njihovih loših strana. Bitnovčići su jedan ogroman iskorak kada se radi o konceptu novca, iskorak koji čini tradicionalno i skupo bankarstvo suvišnim i prevaziđenim. Upravo zbog svih dobrih osobina okupljenih na jednom mestu, bitnovčići nisu mogući u analognom svetu, nego samo u digitalnom.

Na sreću, digitalni svet je nastao sa idejom da pomogne analognom da dođe do rešenja koja ne bi bila moguća da nema informacionih tehnologija. U koncesionalizmu, bitnovčići bi bili idealna varijanta privatnog novca koji bi konkurisao državnom. Osim toga, koncept kriptografskog novca iz istih razloga predstavljao bi idealni medijum i za državni novac. Osim izdavanja kriptografskog novca u elektronskoj formi, država bi mogla štampati potrebne količine sertifikata u obliku greb kartica koje bi se u svakom trenutku mogle "unovčiti" u elektronski novac (i čime bi greb kartice postale nevažeće). Greb kartice bi mogле preuzeti ulogu fizičkog novca potrebnog za sitna plaćanja, ali i za plaćanja u slučaju nestanka struje ili prekida na internet-vezama.

Bankarstvo u koncesionalizmu

Šta bi se desilo sa bankarstvom i industrijom zajmova u koncesionalizmu?

S obzirom na to da bi nepokretna svojina bila u društvenom vlasništvu, hipotekarno bankarstvo bi nestalo na način na koji odumiru delatnosti koje pregazi vreme. Preostali deo privatnog bankarstva bio bi u potpunosti prepušten samom sebi i mehanizmima tržišta. Država ne bi bila ni garant, ni saučesnik privatnog bankarstva, i jedino što bi klijente privatnih banaka štitilo od prevara bili bi opšti zakoni koji ih zabranjuju. Ilustrujmo ovo: ukoliko bi neka privatna banka nastupala kao sigurna za štednju, u slučaju nesolventnosti odgovorna lica, osim što bi bila

izložena prinudnoj naplati dugova, bila bi pozvana i na krivičnu odgovornost. Banka bi imala pravo da pročerda uloge svojih klijenata jedino ukoliko bi ugovori između banke i klijenata nedvosmisleno ukazivali na to da je gubitak štednje kod te banke moguć. Na ovaj način, privatnim bankama bilo bi moguće da multiplikuju novac ukoliko bi im uspelo da zarobe platni promet u potreboj meri, bilo samostalno ili iz unutrašnjosti privatnih kartela.

Osim privatnog, u koncesionalizmu bi postojalo i državno bankarstvo. Državno bankarstvo bi bilo nekomercijalno, i odvijalo bi se isključivo u državnoj valuti, za razliku od privatnog bankarstva koje bi se moglo odvijati u svim valutama. Državnu valutu kreirala bi državna banka. Multiplikacija novca u državnoj banci bila bi isključena.

Državna banka bi svakom fizičkom i pravnom licu obezbedila bankovni račun na kojem bi bila omogućena besplatna usluga čuvanja novca u državnoj valuti, kao i pristupa tom novcu. Osim toga, u državnoj banci svakoj koncesionoj jedinici bio bi pridružen bankovni račun preko kojeg bi se vršila poravnjanja sa koncesionarima. Državna banka se ne bi bavila kreditiranjem građana, nego bi obezbeđivala osnovnu uslugu čuvanja novca i platnog prometa u državnoj valuti.

Bankarstvo u državnoj valuti bez ograničenja mogle bi obavljati i privatne banke, ali multiplikacija državnog novca u tim bankama bila bi otežana zato što bi veliki deo platnog prometa "zarobila" državna banka. Značajan deo platnog

prometa u državnom novcu iscrpljivao bi se neprekidnim strujanjem novca od koncesionara do bankovnih računa koncesionih jedinica. Ukoliko bi koncesionari držali svoj novac u privatnim bankama, plaćanje za upotrebu koncesija bi neprekidno isušivalo rezerve tih banaka u državnom novcu. Ovo je zato što bi ponašanje državne banke prema privatnim bilo dijametalno suprotno kartelskom: za svaku transakciju sa privatnim bankama država bi zahtevala trenutno poravnanje u gotovom novcu, kao što je red.

Ovim smo odgovorili na pitanje o sudbini bankarstva u koncesionalizmu, ali je podjednako interesantno pitanje šta bi se desilo sa voljom ljudi za uzimanjem kredita i plaćanjem kamata? Dokaz da ta volja postoji je kreditni novac koji se na toj volji i zasniva.

Budući da je volja za uzimanjem kredita velikim delom motivisana sticanjem nepokretnosti, u koncesionalizmu bi ta volja prešla u volju za plaćanjem koncesija *preko cene koštanja*. Ovo možemo shvatiti kao dobrovoljno samooporezivanje. Drugim rečima, volja za plaćanjem kamata transformisala bi se u volju za dobrovoljnim plaćanjem poreza, zbog čega bi koncesionalizam bio najefikasniji poreski sistem uopšte moguć.

Odustajanje od makroekonomске politike

U kombinaciji sa odustajanjem od oporezivanja,

slobodni novac bi onemogućio vođenje fiskalne, monetarne ili nekog drugog oblika makroekonomске politike. Ovo bi bio ogroman napredak u odnosu na poresku državu. Umesto makroekonomije, država bi bila ekonomski primorana da se u većoj meri bavi ekonomikom preduzeća, jednom korisnom oblašću za sve koji se bave nekim poslom. U stvari, koncesionalističku državu bi bilo moguće videti kao preduzeće kome je upravljanje resursima osnovna delatnost.

Odnos država ↔ poreski obveznik u koncesionalizmu bio bi zamenjen odnosom država ↔ koncesionar. Ovaj odnos bi bio daleko stabilniji, manje proizvoljan i, zahvaljujući zainteresovanosti obeju strana, zdraviji za ekonomiju u celini. Jedna od najslabijih strana odnosa država ↔ poreski obveznik je ta što je ovaj odnos izrazito asimetričan. Dok je državi dopušteno da usvaja poreske obaveze kojima proizvoljno može izlagati poreske obveznike, poreskim obveznicima je ostavljena bespogovorna poslušnost kao jedina formalna mogućnost. Kontrasta radi, odnos država ↔ koncesionar ne bi sadržao ovu asimetriju. U takvom odnosu obe strane imale bi jednak manevarski prostor prilikom pregovora o međusobnoj pogodbi. S obzirom na to da bi to bilo u obostranom interesu, do takve pogodbe moralo bi doći. Postignuta pogodba predstavljala bi tačku u kojoj su interesi obeju strana zadovoljeni u zadovoljavajućoj meri.

Tržište koncesija

Kao što je poreska država prinuđena da daje prioritet oporezivanju, koncesionalistička bi bila proučena da daje prioritet tržištu koncesija kao svojoj primarnoj delatnosti. Javni prihodi u potpunosti bi zavisili od volje i mogućnosti stanovništva za uzimanjem koncesija. Zato bi kreiranje preglednog tržišta koje bi u najvećoj meri podsticalo nadmetanje za koncesije imalo najveći mogući prioritet.

Od svih promena koje bi doneo koncesionalizam, svakodnevnicu bi najvidljivije izmenile promene dizajnirane za potrebe tržišta koncesija. U ovom delu pokušaćemo da damo što precizniju viziju te svakodnevice, projektovane iz jedne poodmakle faze koncesionalizma.

Koncesione jedinice

Koncesione jedinice bile bi najmanje i nedeljive količine koncesione ponude. Koncesione jedinice bile bi geografski određene jasnim rejonom prostiranja sa istaknutim međama. Osim geografskog prostiranja, koncesione jedinice bi bile određene i namenom. Ukoliko bi dve ili više jedinica imale kompatibilne namene, bilo bi im dozvoljeno da se geografski preklapaju. Na primer, ispaša stoke ne smeta ispaši pčela, zbog čega bi se ista livada mogla uzeti za dve odvojene koncesione jedinice različitih namena. Podelom prostora na koncesione jedinice planirala bi se upotreba tog prostora, i određivala bi se tako da društvu donosi najveću moguću korist, bilo preko koncesionih prihoda ili na drugi način.

U daljem tekstu koncesione jedinice ćemo zvati često

koncesijama.

U komercijalnom pogledu, koncesione jedinice bi se delile na komercijalne i nekomercijalne. Komercijalne koncesione jedinice bile bi one namenjene izdavanju pod koncesiju privatnim koncesionarima. Kandidati za komercijalne koncesione jedinice bili bi svi teritorijalni resursi za koje postoji komercijalni interes: kuće, stambene i poslovne zgrade, fabričke hale, poljoprivredna dobra, šume, pašnjaci, rudnici i tako dalje. Država bi bila ekonomski podstaknuta da traži najbolju podelu resursa na koncesione jedinice, podelu koja bi joj dala najpovoljniji odnos između koristi i cene koštanja, između prihoda i rashoda.

Osim komercijalnih, postojale bi i nekomercijalne koncesione jedinice koje bi se koristile za opšte dobro. Iako bi podela na komercijalne i nekomercijalne koncesione jedinice bila u opštem slučaju stvar odluke, a ne osobina samih koncesionih jedinica, tipični primeri nekomercijalnih koncesionih jedinica bile bi javne površine kao ulice, parkovi, javna izletišta i slično. Osim javnih koncesija, u nekomercijalne koncesione jedinice spadali bi i svi resursi dati na upotrebu javnim preduzećima. Zbog strukture vlasništva u koncesionalizmu, javna preduzeća, za razliku od privatnih, ne bi plaćala za upotrebu koncesija, niti bi se za njih nadmetala.

Težina koncesionih jedinica

Za svaku koncesionu jedinicu od strane koncesionih

vlasti bila bi ustanovljena njena *dubina* i *tehnička vrednost*. Dubina koncesione jedinice bila bi numerička ocena obima prirodnih resursa koje koncesiona jedinica zahvata, ili dubine traga koji koncesiona jedinica ostavlja na prirodu. Tehnička vrednost bi bila ocena obima radova potrebnih da se koncesiona jedinica dobije. Linearno kombinovane, ove dve ocene davale bi *težinu* koncesione jedinice, uporedivu numeričku ocenu njene vrednosti nezavisnu od tražnje. Ipak, težina koncesionih jedinica ne bi bila odlučujući faktor pri formiranju njihovih cena. Cene koncesija zavisele bi isključivo od platežne volje koncesionara i očekivanja koncesionih vlasti, što znači da bi težina koncesija bila samo jedan od faktora koji bi se uzimali u obzir.

Koncesioni portfelji

Ustanavljanje koncesionih jedinica, po pravilu, vršile bi opštine kao najniži stepen koncesione vlasti i kao najbolji poznavalac lokalnih prilika. Ipak, postojali bi izuzeci. Jedinice od važnosti za šire administrativne oblasti kao što su gradovi, okruzi i cele države bile bi ustanovljene od strane koncesionih vlasti tih oblasti. Šire oblasti imale bi prvenstvo odlučivanja u odnosu na uže, a jedinice ustanovljene od strane širih oblasti bile bi izuzete iz koncesionih portfelja užih. Na primer, regionalne koncesione vlasti mogle bi proglašiti nekakav kompleks zgrada potreban zdravstvenoj ustanovi od regionalnog značaja za nekomercijalnu koncesionu jedinicu i priključiti je koncesionom portfelju regiona. Nacionalne koncesione vlasti mogle bi proglašiti nekakav aerodrom za

nekomercijalnu koncesionu jedinicu od važnosti za odbranu zemlje i dodeliti je oružanim snagama. Regionalne koncesione vlasti mogле би исто tako proglašiti nekakvu hidrocentralu za komercijalni energetski resurs od regionalnog značaja i dodeliti koncesiju privatnom preduzeću. Ovakve koncesione jedinice bile би izuzete iz koncesionog portfelja opština na kojima se nalaze, dok bi opštini, ukoliko je nosioc troškova razvoja, bila nadoknađena njihova tehnička vrednost.

Prihod od komercijalnih koncesija delio би се по unapred utvrđenoj šemi nezavisno od ustanovljivača. На primer, шема 35:15:15:35 зnačila би да би 35% prihoda припало опštini, 15% gradu (или округу), 15% regionu (или saveznoj državi, зависно од unutrašnjeg uređenja), а 35% državi у којој се koncesiona jedinica налази. Овде под prihodom подразумевамо zaradu preko cene koštanja; sve do cene koštanja припало би nosiocu tih troškova. Unapred utvrđena шема raspodele prihoda обесмислила би internu trku за ustanovljavanjem komercijalnih koncesionih jedinica будући да би svaki potencijalni ustanovljivač ionako добила isto.

Stambene koncesije

Najmasovniji i najvažniji oblik komercijalnih koncesija биле би stambene koncesije. Stambene koncesije би obezbeđivale да и најшири slojevi stanovništva учествују у стварању javnih prihoda. Ово би bio suštinski помак напред у односу на poresku državu. У poreskoj državi,

nepokretnosti su singularitet tražnje koji nagomilava dugove. U koncesionalističkoj, nepokretnosti bi bile singularitet tražnje koji generiše javni prihod. Na ovaj način stambene koncesije u koncesionalizmu bi u značajnoj meri preuzele ulogu poreza na prihod građana iz modela poreske države.

Stambene koncesije su koncesije na objekte namenjenih stanovanju. Porodične kuće, kuće za odmor, stambeni blokovi, pa i čitava stambena naselja predstavljali bi primere stambenih koncesija. Ipak, na ovom mestu trebalo bi napraviti bitnu razliku. Kako je organizacija stanovanja u opštem slučaju profitna delatnost, izolovan stan u nekom stambenom bloku ne bi mogao da bude samostalna koncesiona jedinica. To bi zauzvrat mogao biti ceo blok, ili kompleks blokova, s obzirom na to da bi jedan od najvažnijih kriterijuma pri ustanavljanju koncesionih jedinica bio da one predstavljaju funkcionalnu celinu. Krupne stambene koncesije uzimali bi krupni koncesionari zainteresovani za komercijalnu organizaciju stanovanja svojih stanara. Za ilustraciju: uslovi stanovanja u takvim koncesijama ne bi bili interesantni koncesionim vlastima, osim ako se ne radi o stvarima kao što su briga za narodno zdravlje i slično. Koncesione vlasti ne bi zanimalo ni profit koncesionara. Briga o profitu u celosti bi bila prepuštena drugim koncesionarima koji bi već na sledećem javnom nadmetanju imali priliku da se izjasne koliko isti stambeni resurs njima vredi.

Opšta potreba za stanovanjem imala bi za posledicu da

bi tipični koncesionari stambenih koncesija bili sami stanari, naročito kad su u pitanju manje stambene koncesije kao porodične kuće ili kuće za odmor. Kada se radi o koncesijama za masovno stanovanje kao što su stambeni blokovi ili stambena naselja, u trku za koncesije, osim krupnih investitora, moglo bi se uključiti i stambene zadruge koje bi potreban kapital dobijale od članstva.

Cene stambenih koncesija

Teško je unapred reći nešto određeno o cenama stambenih koncesija, budući da bi u potpunosti bile prepustene tržištu, ali je moguće govoriti o tržišnim silama koje bi delovale na njih. Na primer, s obzirom na to da na cene stanova u dužničkom sistemu najviše utiče dostupnost kreditiranja, na prvi pogled može se učiniti da bi cene stanova u koncesionalizmu pale jer ne bi bilo hipotekarnih kredita. Međutim, ako malo razmislimo, dosta toga nam govorи da to ne bi bio slučaj, i da bi ovaj faktor u stvari dizao cene. Ljudima bi bilo još povoljnije stanovati "na rate" nego što je to bio slučaj sa otplatom kredita, tako da bi se volja za plaćanjem kamata "preselila" u cene koncesija, povećavajući ih.

U suprotnom smeru delovalo bi to što bi se na tržištu koncesija odjednom našle stambene jedinice kojih ranije nije bilo. Koncesionalizam podrazumeva neprestano preispitivanje tržišnih cena svih komercijalnih koncesija; takve koncesije bi se neprekidno nalazile na vetrometini slobodnog tržišta. Ovo bi se veoma razlikovalo od tradicionalnog modela u kome, zbog privatnog vlasništva, ogromna većina stambenih jedinica je trajno povučena sa tržišta. Međutim, iako bi ponuda stambenih jedinica bila povećana, istovremeno bi bila povećana i tražnja, tako da je teško reći koja bi od ove dve sile preovladala.

Jedino je sigurno da, bez kreditnog novca i hipotekarnog bankarstva, cene stambenih koncesija bile bi realne u poređenju sa cenama zadovoljavanja drugih ljudskih potreba.

Poslovne koncesije

Sledeća vrsta koncesija, po masovnosti, bile bi poslovne koncesije. Kancelarijski i prodajni prostor, magacini, hangari, fabričke hale, termoelektrane, aerodromi, luke i parkirališta primeri su poslovnih koncesija. Poslovne koncesije bi bile važne zato što bi obezbedile da i preduzeća učestvuju u stvaranju javnih prihoda. Budući da se u koncesionalizmu država u opštem slučaju ne bi interesovala za poslovanje preduzeća, poslovne koncesije bi preuzele ulogu poreza na profit iz modela poreske države.

Poslovne koncesije bi u opštem slučaju bile koncesije na objekte namenjene privrednim aktivnostima. Međutim, ovo ne bi značilo da bi sami koncesionari bili dužni da obavljaju te aktivnosti. Osim preduzeća kojima je potreban poslovni prostor (i asocijacija takvih preduzeća), u nadmetanje za poslovne koncesije mogla bi se uključiti i rentijerska preduzeća zainteresovana za krupnije poslovne objekte koje bi kasnije u delovima iznajmljivali klijenteli.

Poljoprivredne koncesije

Poljoprivredne koncesije bili bi koncesioni paketi sastavljeni od resursa potrebnih za život na selu i poljoprivrednu proizvodnju. Seoska domaćinstva sa pratećim objekatima, obradive površine, vinogradi, voćnjaci, pašnjaci i ribnjaci primeri su resursa koji bi ulazili u poljoprivredne koncesije.

Grupisanje resursa u poljoprivredne koncesije vršile bi opštine u saradnji sa zainteresovanim koncesionarima prema sopstvenim shvatanjima o tome šta predstavlja

funkcionalnu celinu koja bi donela najveći prihod. Osim porodičnih seoskih imanja namenjenih individualnoj poljoprivrednoj proizvodnji, koncesione vlasti bile bi slobodne da obrazuju i krupnija poljoprivredna dobra namenjena koncesionarima koji žele da se bave krupnjom proizvodnjom. Koncesione vlasti bi bile ekonomski podstaknute da razvijaju infrastrukturu kao što su saobraćajnice, aerodromi za poljoprivrednu avijaciju, sistemi za navodnjavanje i slično, čime bi poljoprivredne koncesije postale ekonomski vrednije, a javni prihodi veći.

Budući da poljoprivredna proizvodnja spada u eksploataciju obnovljivih resursa, sve što budemo rekli o tome odnosiće se i na poljoprivrednu proizvodnju.

Koncesije za eksploataciju obnovljivih resursa

U obnovljive resurse spadaju nalazišta biomase kao što su šume i ribolovna područja, ali i obnovljivi izvori energije kao što su vetar, voda i slično. Za neke od ovih resursa od ranije je ustanovljena praksa davanja koncesija tako da se to ne bi bitno razlikovalo u koncesionalizmu.

Međutim, obnovljivost resursa često zavisi od intenziteta i načina eksploatacije. Na primer, preterana eksploatacija šuma može brzo dovesti do goleti koje se jako sporo obnavljaju, kao i opštег pogoršanja boniteta tla, što znači da bi za društvo bilo važno da u koncesione ugovore uđu i klauzule o obaveznom pošumljavanju, merama za obogaćivanje tla i ograničenju inteziteta seče. Koncesionim vlastima bi bilo u dugoročnom ekonomskom interesu da

obezbude održivu eksploataciju obnovljivih resursa, zbog čega bi se koncesionarima nametali dodatni uslovi osim ekonomskih.

Koncesije za eksploataciju neobnovljivih resursa

Neobnovljivi resursi poput nalazišta ruda, minerala i neobnovljivih energenata imaju najdužu tradiciju davanja koncesija tako da se njihova eksploatacija ne bi suštinski razlikovala od postojeće.

Još o eksploataciji obnovljivih i neobnovljivih resursa

Obnovljivi i neobnovljivi resursi razlikuju se od drugih koncesionih resursa po tome što najveći deo njihove vrednosti leži u ekstrahovanoj materiji ili energiji, a ne u samom lokalitetu. Drugim rečima, svaka jedinica ekstrakta predstavljava bi prirodni resurs za koji bi društvo imalo pravo na punu kompenzaciju od strane neposrednog konzumenta. Zato bi koncesioni ugovori za eksploataciju obnovljivih i neobnovljivih resursa rado imali klauzule o intezitetu eksploatacije i visini nadoknade po jedinici ekstrakta.

Međutim, budući da je ekstrakt sam po sebi koncesioni resurs, u koncesionalizmu bi eksploataciju obnovljivih i neobnovljivih resursa veoma rado vršila javna preduzeća bez opasnosti da takva preduzeća postanu komercijalna. Razlog za to je što takvi resursi u ekonomskom smislu mogu biti toliko vredni da bi svaki postignuti ugovor sa privatnim koncesionarima prekomerno nagrađivao koncesionare. Javna

preduzeća bi bila prirodni neposredni konzumenti takvih resursa s obzirom na to da bi njihova zarada bez obzira na visinu imala smisao nadoknade za upotrebu resursa (u ovom slučaju ekstrahovane materije ili energije), što ne može biti profitna delatnost ukoliko je obavlja država.

Šta 11Ugo Čavez i Vladimir Putin imaju zajedničko?

Neokolonijalizam je način na koji imperijalističke sile dolaze do prirodnih resursa slabih zemalja uz minimalno ili nikakvo vojno angažovanje. Umesto klasične okupacije, ekonomski je neuporedivo efikasnije pomoći nekoj političkoj grupaciji u ciljanoj zemlji da dođe na vlast. Pri tome je važno da odabrana grupacija ima tačno doziranu političku težinu. Premala politička težina učinila bi sponsorstvo preskupim, a rezultat neizvesnim, dok bi prevelika učinila grupaciju manje zavisnom od sponzora iz inostranstva, što nije cilj. Ukoliko jednoj takvoj grupaciji podje za rukom da dođe na vlast, njoj bi u cilju ostanka na vlasti bilo u interesu da ustupi resurse svoje zemlje inostranim sponzorima, što je neokolonijalizmu krajnji cilj. Pri tome je naročito važno da stvaranje vrednosti u najvećoj meri mimoide lokalno stanovništvo. Unosnost neokolonijalizma zasniva se na tome da je za eksploataciju resursa daleko jestinije nagraditi malu grupu na vlasti nego čitavo stanovništvo.

Neokolonijalizam je danas moguć u zaostalim zemljama koje nemaju tehničke pretpostavke za samostalnu eksploataciju sopstvenih resursa, kao i u zemljama koje su toliko politički podeljene da je u njima moguće naći grupaciju koja bi uz izvesnu pomoć iz inostranstva mogla doći na vlast. U međuvremenu se pojavio određen broj zemalja koje se pokušavaju osloboditi stega neokolonijalizma. U tu grupu spadaju pre svega Venecuela i Rusija, zemlje čiji se ekonomski uspon u dlaku poklapa sa dolaskom na vlast struktura koje žele upravo to. Pre dolaska Uga Čaveza na vlast, u Venecueli je 70% stanovništva bilo siromašno, a 40% ekstremno siromašno, dok su iz zemlje ogromna bogatstva iznosili stranci. Nakon 13 godina Čavezove vladavine, u Venecueli je broj siromašnih pao na 23%, a ekstremno siromašnih na samo 6%. Sličnu statistiku je moguće naći i u Rusiji, ako uporedimo standard življenja pre vladavine Vladimira

Putina i za njegovo vreme. Ono što je zajedničko za ove dve zemlje jesu ogromna prirodna bogatstva, ali i težnja da najvrednija od njih eksploatišu javna preduzeća.

Iako iza težnji ovih zemalja ne стоји neka jasno definisana ideologija, ovakvo razmišljanje je zasnovano na prirodnom pravu. Pravo neke zajednice na kontrolu nad prirodnim i drugim resursima zasniva se na vojnoj sili i odbrani teritorije od spoljnog neprijatelja. Ovo je razlog što Rusija i Venecuela posvećuju veliku pažnju upravo odbrani, svesni bogatstva resursa koji se na njihovim teritorijama nalaze. Iako je tačno da i u ovim zemljama zbog pojave privrednog kriminala i samovolje vlasti deo vrednosti završava u privatnim džepovima, isto tako je tačno da u klasičnom kapitalizmu profit od eksploatacije resursa bez izuzetka završava u privatnim džepovima, što predstavlja sistematsku pljačku imovine koja po prirodnom pravu pripada svima.

Koncesioni marketing

Budući da bi prihod od davanja koncesija bio jedini javni prihod, koncesionalističkoj državi bi bilo u primarnom ekonomskom interesu da vodi aktivni marketing koncesija. Marketing koncesija ne bi se mnogo razlikovao od marketinga nečeg drugog, što podrazumeva da bi krajnji cilj bio podizanje tražnje. Uspešan marketing bio bi onaj koji bi koncesijama obezbedio maksimalne cene, a time i najveći mogući javni prihod.

Koncesioni marketing bi bio naročito važan na lokalnom nivou jer se tu ne bi samo koncesionari nadmetali za koncesije, nego bi se opštine i šire koncesione oblasti nadmetale za koncesionare. Izostanak koncesionara značio bi izostanak javnih prihoda, što bi se veoma osetilo na svim nivoima, a naročito na lokalnom.

Jedan od važnih elemenata svakog marketinga je

kreiranje preglednosti ponude. Pregled koncesione ponude počinjao bi tamo gde se nalaze koncesije: na terenu. U tu svrhu, koncesione jedinice bile bi označene standardizovanim identifikacionim tablama koje bi bile postavljene na mestima dostupnim publici. Na identifikacionim tablama stajali bi osnovni podaci o koncesionoj jedinici kao što je identifikacioni broj, ime opštine ili koncesione oblasti čijem portfelju koncesiona jedinica pripada, ali i težina koncesione jedinice, njena adresa, geografske koordinate i šematska karta neposredne okoline sa jasno označenim međama i identifikacionim brojevima susednih jedinica. Za površinski veće koncesione jedinice kao što su šume i obradive površine, na istaknutim mestima pored puteva nalazile bi se grupne informacione table sa kartom pregleda koncesionih jedinica koje se nalaze u okolini. Ukoliko bi za neku koncesionu jedinicu bilo u toku javno nadmetanje, na identifikacionu tablu takve jedinice bila bi dodata privremena tabla uočljiva iz velike daljine. Na toj tabli bi stajao identifikacioni broj nadmetanja, datum zatvaranja kao i vreme predviđeno za posete koncesiji o kojoj je reč. Na ovaj način bi se nekakav uvid u koncesionu ponudu mogao steći još sa ulice.

Potpun uvid u koncesionu ponudu, uključujući i interaktivnu geografsku kartu sa mogućnostima pretraživanja, bio bi omogućen [onlajn](#), na internet portalu koncesionih vlasti. Budući da bi svako lice sa koncesionarskom sposobnošću imalo pristup Portalu, na njemu bi bile omogućene sve aktivnosti u vezi sa tržištem koncesija. Napredna pretraga koncesija, preuzimanje marketinškog materijala, virtualna poseta koncesionim jedinicama, praćenje javnih nadmetanja i učešće u njima, uvid u važeće koncesione ugovore kao i pokretanje vanrednih nadmetanja bile bi samo neke od aktivnosti koje bi se mogle vršiti na Portalu koncesija.

Gotovo jednakom kvalitetan uvid u marketinški materijal

o koncesijama bio bi omogućen i na terenu. U tu svrhu bio bi razvijen softver za inteligentne mobilne telefone i tablete koji bi, zahvaljujući pristpu internetu i svesti o geografskoj poziciji, učinio informacije o koncesijama koje se nalaze u neposrednoj okolini dostupnim i u pokretu.

Iako bi se koncesioni marketing mogao vršiti i preko drugih medija, informacione tehnologije, zahvaljujući interaktivnosti, bile bi ključne. Međutim, da bi pristup tržištu koncesija bio omogućen što većem broju ljudi, neke rudimentarne aktivnosti bile bi omogućene i preko šalterskih službi. Ipak, modernoj državi bilo bi u ekonomskom interesu da daje prioritet informacionim tehnologijama koje bi učinile tržište koncesija tehnološki najrazvijenijim državnim preduzećem. Ovo zato što jedino informacione tehnologije imaju kapacitet da sačuvaju ljudske resurse potrebne za još jedan važan aspekt davanja koncesija, ali aspekt kojeg nije moguće do kraja automatizovati: koncesionu kontrolu.

Koncesiona kontrola

Važan cilj koncesionalizma bio bi da svaki primer konzumiranja prirode bude pokriven koncesionim ugovorom. Za dostizanje ovog cilja brinula bi se koncesiona kontrola koja bi u modelu koncesionalističke države bila jednakо važna kao poreska kontrola u modelu poreske. Volja društva za kažnjavanjem poreskih prestupa bi se u koncesionalizmu transformisala u volju za kažnjavanjem koncesionih. Vlast bi davala prioritet

sprečavanju takvih prestupa u prvom redu zbog njihove težine; rekli smo da bi svaki neovlašćen ili nemenski pristup resursima bio krivično delo. Međutim, ovakvo zakonodavstvo imalo bi dvojaku funkciju. Dok bi na jednoj strani društvo štitilo sopstvenu imovinu i prihode, na drugoj bi ova strategija imala i ekološku dimenziju s obzirom na to da jedino ovlašćeno i namensko korišćenje resursa ima potencijal da konzumiranje prirode stavi pod političku kontrolu.

Da bi raspolaganje koncesionim potencijalom bilo u skladu sa stremljenjima društva, neophodna je aktivna briga države za koncesionu imovinu. Poput poreske države kojoj su neophodne knjigovode, revizori, inspektori i drugi kontrolori tokova robe i novca, koncesionalističkoj bi bili potrebni koncesioni inspektori. Za javne površine to bi bili redari, čuvari parkova, šumari, poljočuvari i lovočuvari, dok bi usurpaciju privatnih koncesija sprečavala policija. Na ovaj način država bi ispunjavala svoj deo obaveze prema privatnim koncesionarima.

Međutim, kada je u pitanju namensko korišćenje koncesija, o tome bi se brinula namenska kontrola, kao što ćemo sada videti.

Namenska kontrola

Smisao namenske kontrole je da osigura da se koncesije koriste u skladu sa namenom za koju su izdate. Bilo bi važno postići da se stambene koncesije ne koriste kao poslovni prostor i obrnuto, ili da se poljoprivredne

koncesije ne koriste za eksplotaciju minerala i obrnuto. Nenamensko korišćenje koncesija predstavljalо bi jednako ozbiljno krivično delo kao i neovlašćeno, i to ne samo zato što bi javni prihodi time verovatno bili uskraćeni za razliku u ceni. Daleko veća šteta bila bi učinjena planiranju razvoja koncesione imovine i potrebne infrastrukture. Kraj u kojem dominiraju stambene koncesije imao bi potrebe za sasvim drugaćijim profilom koncesija i drugaćijom infrastrukturom od kraja u kojem dominiraju poslovne, na primer. Isto tako, poljoprivredne koncesije imale bi drugaćiji zahtev za prilaznim putevima od nalazišta minerala. U cilju izvlačenja maksimuma iz postojećeg koncesionog potencijala, neophodno je planiranje upotrebe resursa, a tome bi namenska kontrola bila jedan od najvažnijih instrumenata.

Kolateralna korist

U prethodnom poglavlju videli smo da je poreska kontrola u modelu poreske države skup i neefikasan instrument koji prožima celo društvo. Neefikasnost poreske kontrole je posledica toga da je skrivanje prihoda i imovine od poreznika prirodna ljudska reakcija, kao i toga da posmatraču sa strane nije moguće zaključiti da li je neko namirio svoje poreske obaveze ili ne. Čak i kad bi to bilo moguće, posmatrača sa strane ne bi interesovala poreska pitanja drugih. Poreska kontrola zato retko može da računa na saradnju publike, zbog čega joj je posao otežan.

Međutim, koncesiona kontrola bila bi nešto drugo. S obzirom na to da bi se koncesije videle spolja, posmatraču

sa strane bilo bi daleko lakše da zaključi da li se neko nalazi u koncesionom prestupu ili ne. Informacije o koncesijama, kao i svi detalji koncesionih ugovora, bili bi javni, što bi još više podsticalo pažnju publike. Koncesiona kontrola mogla bi računati na neuporedivo viši stepen saradnje publike zahvaljujući njenom prirodnom interesu za upotrebu koncesija. Osim toga, budući da bi koncesioni prekršaji predstavljali fizički delikt (a ne samo delikt u domenu vođenja knjiga, što je najčešće slučaj kod poreskih), prestupnicima bi bilo neuporedivo teže da sakriju tragove nezakonitog delovanja. Ovo bi moglo oticiti toliko daleko da bi mnoge koncesione prekršaje bilo moguće otkrivati kompjuterskom analizom aero-snimaka tla, što sa poreskim prekršajima nikada nije sučaj. Jednom rečju, upotrebljiv nivo koncesione discipline bilo bi daleko lakše postići nego što je to slučaj sa poreskom.

Sprovodenje koncesione discipline, osim ekonomskih, imalo bi još jednu veliku prednost. Za razliku od poreske, spovođenje koncesione discipline proizvodilo bi kolateralnu korist, budući da bi krajnji rezultat bio briga za teritorijalne resurse, životni prostor i čovekovu okolinu uopšte. Sprečavanje štetnog postupanja prema resursima samo po sebi je vredan cilj, bilo da se radi o najsitnijim prekršajima kao što su vandalizam ili ilegalno deponovanje smeća, pa sve do krupnih ekoloških prekršaja koji se tiču velikog broja ljudi. Zbog zahtevnosti oporezivanja, samo najbogatije i poreski najdisciplinovanije države u stanju su odvojiti dovoljno resursa za ova pitanja, dok je kod

siromašnih stepen degradacije čovekove okoline i javne imovine neuporedivo veći. Koncesionalizam bi delovao povoljno na ovu situaciju tako što bi izmestio osnov za javne prihode sa oporezivanja na upotrebu resursa. Budući da bi svaka neplanirana degradacija čovekove okoline i društvene imovine u jednakoj meri degradirala javni prihod, državi bi bilo u primarnom ekonomskom interesu da kontroliše upravo to.

Mehanika koncesionalizma

U nadmetanje za koncesije mogla bi se uključiti sva fizička i pravna lica sa koncesionarskom sposobnošću. Koncesionarsku sposobnost imale bi punoletne osobe i zajednice takvih osoba, bračne i vanbračne zajednice kao i svi oblici vlasničkih društava. Društvu bi bilo u ekonomskom interesu da omogući željene načine udruživanja građana jer bi se na taj način širio krug potencijalnih koncesionara, a time i prostor za javne prihode uopšte.

Kada se radi o fizičkim licima, za koncesionalizam bi od posebne važnosti bile zajednice takvih lica, kao što su na primer bračne zajednice ili drugi oblici vlasničkih društava sa neograničenom i solidarnom odgovornošću vlasnika. Za koncesionarsku sposobnost ne-fizičkih lica bio bi postavljen još jedan važan zahtev: *sledljivost* vlasništva do fizičkih lica! Ovaj zahtev bi oslikavao postupanje prema koncesionim dugovima u koncesionalizmu.

Koncesioni dugovi nisu obični dugovi!

Ma koliko se država trudila da joj koncesionari nikad ne duguju, oni će uvek moći da naprave koncesioni dug. Koncesioni dug u koncesionalizmu nastajao bi onog trenutka kad neko počne konzumirati neki teritorijalni resurs nezavisno od toga da li je konzumiranje pokriveno koncesionim ugovorom ili ne. Ukoliko jeste, koncesionar bi namirivao svoj dug u skladu sa koncesionim ugovorom, ali čak i tada bi mu bilo moguće da napravi dodatni dug. Na primer, koncesionar bi mogao neredovno plaćati, ili biti novčano kažnjen za nenamensko korišćenje koncesije. Slično, koncesionari koji eksplorativno obnovljive ili neobnovljive resurse mogli bi dugovati naknadu za ekstrahovanu materiju ili energiju (koja bi se u normalnim okolnostima naplaćivala nakon ekstrakcije, kada su količine poznate, a ne pre). Koncesione dugove mogli bi napraviti čak i ne-koncesionari novčano kažnjeni za konzumiranje resursa bez koncesionog ugovora. Budući da u opštem slučaju ne bi bilo moguće izbeći nastanak koncesionih dugova, formulisaćemo jedan važan princip koji se odnosi na odgovornost prema njima.

U koncesionalizmu, za koncesione dugove bila bi odgovorna isključivo fizička lica. Osim toga, koncesioni dugovi ne bi nikad zastarevali, niti bi se ičim mogli ograničiti.

Drugim rečima, koncesioni dugovi mogli bi biti otpisani jedino smrću dužnika, i to samo ukoliko ih ne bio bilo moguće naplatiti iz zaostavštine preminulog. Na ovaj

način koncesionalizam bi formalno isključio mogućnost upotrebe teritorijalnih resursa bez oduživanja društvu. Ova praksa bila bi stroža od postupanja poreske države prema poreskim dugovima u kojoj su poreski dugovi pravno izjednačeni sa drugim dugovima. Za posledicu, poreski dugovi, osim što mogu zastariti, mogu biti i legalno izbegnuti zloupotrebo institucije ograničene odgovornosti, što nikada ne bi bio slučaj sa koncesionim

Ograničena odgovornost u koncesionalizmu

Ograničena odgovornost je organizacioni izum koji razdvaja vlasništvo od upravljanja. Suština je u tome da vlasnici napune kasu preuzeća odmah po osnivanju, nakon čega preuzećem upravlja profesionalna uprava. Pri tome je ekonomski odgovornost vlasnika ograničena visinom uloženog kapitala, čemu ograničena odgovornost duguje svoje ime. Najčešća primena modela ograničene odgovornosti su akcionarska društva. U stvari, mnogi smatraju da su akcionarska društva i preuzeća sa ograničenom odgovornošću jedna te ista stvar.

Smisao institucije ograničene odgovornosti je zaštita vlasnika od eventualnih dugova koje bi neuspešna uprava mogla lako napraviti. Čak i u situacijama kada su vlasnik i upravnik ista osoba, često se pokazuje da je korisno razdvojiti kasu preuzeća od novčanika vlasnika. Kad je odgovornost neograničena, vlasnici odgovaraju za dugove svojih preuzeća svim što imaju i što će tek imati, uključujući tu i predmete za ličnu upotrebu, na primer.

Kontrasta radi, institucija ograničene odgovornosti omogućava vlasnicima da rizikuju jedino uloženi kapital. Ograničena odgovornost štiti predvidljivost poslovnog rizika i lakoću investiranja, ali na račun poverenja u solventnost preduzeća o kojima je reč. Od poverilaca se očekuje da ovo imaju u vidu pre nego što se upuste u poverilački odnos sa preduzećima sa ograničenom odgovornošću.

Međutim, iako je ograničena odgovornost nesumnjivo inteligentan pronalazak, ona često vodi do jedne manje intelligentne situacije koja nastaje u modelu poreske države. S obzirom na to da je poreska država poverilac svakom preduzeću, i budući da je ekonomsku odgovornost moguće formalno ograničiti, nije retko da preduzeća sa ograničenom odgovornošću biraju stečaj kao tehniku za izbegavanje poreskih obaveza. U modernim poreskim državama najčešći predlagač stečajnih postupaka su poreske vlasti, što je posledica poreza i institucije ograničene odgovornosti u istom vremenu i prostoru.

Ograničena odgovornost u koncesionalizmu bitno bi se razlikovala od ograničene odgovornosti u modelu poreske države. Najveća razlika bi bila u tome što se ona ne bi odnosila na koncesione dugove. Drugim rečima, za koncesione dugove primenjivala bi se isključivo neograničena odgovornost, i ovo bi važilo čak i za vlasnike preduzeća sa ograničenom odgovornošću. Zahvaljujući zahtevu o sledljivosti vlasništva do fizičkih lica, koncesioni

dugovi uvek bi obavezivali fizička lica bez obzira na oblik i stepen indirekcije vlasništva.

Iz principa odgovornosti za koncesione dugove proizilazi da pasivno vlasništvo nad preduzećima koja konzumiraju resurse ne bi imalo mnogo smisla. Upotreba koncesija bila bi jedini aspekt poslovanja za koji bi u krajnjoj konsekvenци bili neograničeno ekonomski odgovorni vlasnici kao fizička, a ne pravna lica. Međutim, kada se radi o krivičnoj odgovornosti, stvar bi stajala drugačije. U koncesionalizmu, za koncesioni kriminal uvek bi bila odgovorna uprava kao donosilac odluka, a ne vlasnici.

Davanje prioriteta koncesionim u odnosu na sve druge oblike dugova imalo bi još jednu važnu funkciju. Za razliku od poreske obaveze u poreskoj državi, u koncesionalističkoj bi se zahtev za izmirenje koncesione obaveze postavljaо *unapred*, nezavisno od materijalnog stanja koncesionara i/ili uspešnosti preduzeća koja konzumiraju resurse. Vlasnici preduzeća kojima su potrebne koncesije bili bi u obavezi da za to obezbede potreban kapital. Ovo bi se veoma razlikovalo od prakse modernih poreskih država u kojoj su neisplativa preduzeća ili preduzeća u osnivanju dobrim delom oslobođena poreske obaveze.

Ova praksa bi kočila visokorizične poslovne projekte koji zahtevaju upotrebu koncesija, favorizujući održiv ekonomski rast.

Javna nadmetanja i koncesioni ciklus

Za komercijalne koncesije bila bi periodično organizovana javna nadmetanja čiji bi organizatori bile oblasti u čijem se portfelju koncesije nalaze. Praćenje i učestvovanje na javnim nadmetanjima bilo bi omogućeno na Portalu koncesija. Istovremeno, bilo bi obezbeđeno i rudimentarno učešće koje ne zahteva upotrebu informacionih tehnologija.

Ovde ćemo opisati proceduru javnog nadmetanja za *standardne koncesije*, to jest koncesije za koje je sadržaj koncesionog ugovora standardizovan i unapred poznat, što bi bio najčešći slučaj. U ovu grupu spadale bi stambene, poslovne, poljoprivredne i druge koncesije čija upotreba ne bi zahtevala investicije samih koncesionara. Za one druge, javna nadmetanja bi se dešavala na posebno prilagođenim tenderima za to.

Znak za početak javnog nadmetanja dao bi organizator objavom **dužine** koncesionog perioda, **početne cene** i veličine **depozita** u terminima postotka od konačne cene. Depozit bi bio novčani iznos koji koncesionar deponuje na bankovni račun koncesione jedinice, i koji bi služio kao garancija za preuzetu koncesiju za vreme trajanja koncesionog ugovora. U nedostatku upotrebljive evidencije o prihodima i imovinskom stanju ponuđača, novac za depozit bio bi preduslov za učešće na javnim nadmetanjima, što znači da bi ponuđačima bilo neophodno da obezbede

potreban kapital. Za standardne koncesije, dužina koncesionog perioda iznosila bi 10 godina uz depozit u visini od 10% od ukupne cene.

Ponuđači bi davali svoje ponude uplatama na bankovni račun koncesione jedinice za koju se nadmeću, pri čemu bi uplaćeni iznos identifikovao visinu ponude. Na primer, uz traženi depozit od 10% i koncesioni period od 10 godina, uplata od 500 000 dinara značila bi ponudu u visini od 500 000 dinara godišnje, ili 5 000 000 dinara za ceo period. U toku nadmetanja, ponuđačima bi bilo dozvoljeno da naknadno povećavaju sopstvene ponude doplatom na isti račun.

Ukoliko koncesione vlasti nakon nadmetanja ne bi bile zadovoljne postignutom cenom, one bi mogle odustati od dodele koncesije. U tom slučaju, javno nadmetanje bi se moglo ponoviti ili bi se koncesiona jedinica mogla koristiti na neki drugi način. Ilustrujmo ovo: ukoliko koncesione vlasti ne bi bile zadovoljne cenom postignutom za objekat predviđen za privatno obdanište, one bi mogle da procene da bi za društvo bilo najpovoljnije da se taj objekat koristiti kao javno obdanište (upotreba koncesija za javna preduzeća bila bi besplatna). Ili drugi primer: ukoliko koncesione vlasti ne bi bile zadovoljne postignutom cenom nekog stambenog bloka, one bi mogle odlučiti da taj blok renoviraju u nadi da će na ponovljenom nadmetanju postići višu cenu, ili bi mogle proceniti da je najpovoljnija upotreba te koncesije stambeno zbrinjavanje socijalnih slučajeva s obzirom na to da taj blok na tržištu koncesija

premalo vredi.

Po uspešnom okončanju javnog nadmetanja, automatski bi počeo da važi koncesioni ugovor sa pobednikom. Gubitnicima bi bio vraćen novac, dok bi novac pobednika ostao deponovan na računu koncesione jedinice sve do kraja važenja koncesionog ugovora. Iz depozita bi se pokrivale nepredviđene situacije kao što su neredovno plaćanje, štete nastale krivicom koncesionara, obeštećenje države za eventualni prevremeni raskid ugovora i slično. Osim toga, depozit bi imao još jednu važnu ulogu o kojoj ćemo govoriti nešto kasnije.

Koncesioni ugovori bi se sklapali na duži niz godina, pri čemu bi država izradila opšte preporuke u pogledu dužine trajanja ugovora za različite tipove koncesija. Na primer, stambene, poslovne i druge (standardne) koncesije izdavale bi se na period od deset godina, što znači da bi na svakih deset godina bilo organizovano javno nadmetanje za njih.

Nekoliko meseci pred istek koncesionog ugovora, koncesione vlasti i koncesionar ušli bi u period **poravnanja**. Poravnanje bi podrazumevalo utvrđivanje stanja u kojem se koncesiona jedinica nalazi nakon višegodišnje upotrebe, kao i eventualne popravke i neophodna poboljšanja. Ukoliko se utvrdi da je na koncesiji nastala šteta koja izlazi iz okvira normalne upotrebe, nadoknada bi se vršila iz depozita, dok bi za veće iznose

koncesionar bio dodatno opterećen. Po isteku perioda poravnjanja, koncesionaru bi bio vraćen preostali novac.

Period poravnjanja služio bi koncesionim vlastima za pripremu koncesione jedinice za predstojeće javno nadmetanje. To bi između ostalog podrazumevalo neophodna poboljšanja, izradu novog marketinškog materijala i slično. Po završetku perioda poravnjanja, pristupilo bi se novom javnom nadmetanju. Stari koncesionar ne bi bio u obavezi da napusti koncesiju ukoliko i sam želi da učestvuje u nadmetanju za nju, osim ako u periodu poravnjanja nije ustanovljena potreba za obimnim radovima potrebnim da se koncesija dovede u zadovoljavajuće stanje.

“Plati duplo i nosi!”

Ovo što smo do sada opisali bio bi redovni postupak za dodelu standardnih koncesija, to jest koncesija koje ne zahtevaju investicije samih koncesionara. Budući da bi se one izdavale na ograničen vremenski period, javna nadmetanja bi periodično osvežavala cene, držeći ih što bliže tržišnoj vrednosti. Međutim, mehanika koncesionalizma predviđa još jedan mehanizam za osvežavanje cena. Taj mehanizam bi sprečavao da se cene koncesija “ubajate” između dva javna nadmetanja na nivou koji je značajno ispod tržišnog. Ovaj mehanizam bi zainteresovanim ponuđačima omogućio pokretanje vanrednog nadmetanja ukoliko bi za istu koncesiju bili spremni da plate značajno više. Kad kažemo značajno više,

nećemo puno pogrešiti ako kažemo da bi nova ponuda trebalo da bude bar dva puta viša od stare, čemu ovaj mehanizam duguje ime. Ovakav zahtev bi sprečavao izazivanje koncesionih ugovora zbog male razlike u ceni, ali bi istovremeno obezbedio da se cene koncesija drže u gornjoj polovini svoje tržišne vrednosti.

S obzirom na to da bi detalji svih koncesionih ugovora bili javni, zainteresovani ponuđači bili bi pozvani da izazovu koncesione ugovore za koje su i sami zainteresovani i za koje im se stara cena zbog nečeg učini pre malom. Postupak za otvaranje vanrednog nadmetanja otpočeo bi davanjem nove ponude. Deponovanjem novca za depozit na bankovni račun koncesione jedinice po automatizmu bi bila identifikovana nova ponuda, a datum početka vanrednog nadmetanja automatski zakazan. Za starog koncesionara istovremeno bi otpočeo period poravnjanja.

Jednom otvoreno, vanredno javno nadmetanje ni po čemu se ne bi razlikovalo od redovnog.

Autokorekcija cena

Pored mehanizma koji bi omogućio novim ponuđačima izazivanje tekućih koncesionih ugovora, koncesionarima bi na drugoj strani bili na raspolaganju različiti mehanizmi odbrane. Jedan od tih mehanizama je autokorekcija cena. Autokorekcija cena je dobrovoljno podizanje cene sopstvene koncesije od strane koncesionara. Postupak bi koncesionarima bio dostupan u svakom trenutku za vreme trajanja koncesionog ugovora. Prijava autokorigovanih cena

obavljala bi se na Portalu koncesija, a doplatom razlike za depozit na račun koncesione jedinice korigovane cene bi po automatizmu stupile na snagu.

Sa stanovišta koncesionara, autokorekcija cena predstavljala bi efikasan metod zaštite koncesija od eventualnih izazivača. Za svaki dinar dobrovoljnog povećanja cene eventualni izazivač morao bi imati dva da bi bio u stanju da formalno izazove koncesioni ugovor. Sa stanovišta koncesionih vlasti, autokorekcija cena predstavljala bi nezahtevan mehanizam koji bi cene koncesija držao najbliže tržišnim.

Depozit kao štit

Nešto manje efikasna, ali zato nešto jeftinija strategija zaštite od vanrednog preuzimanja bilo bi korišćenje depozita kao štita.

Videli smo da depozit ima ulogu novčane garancije za koncesiju. U normalnim okolnostima, depozit bi se po isteku koncesionog ugovora vratio koncesionaru. Veličina obaveznog depozita bila bi imenovana pre početka nadmetanja za koncesije, i iznosila bi tipično 10% od ukupne cene. Međutim, mehanizam depozita kao štita predviđa da bi koncesionar u svakom trenutku mogao povećati sopstveni depozit deponovanjem dodatnih sredstava. Od izazivača bi se zahtevala spremnost da deponuje jednaku količinu dodatnih sredstava na jednako dugo vreme da bi formalno mogao da izazove koncesiju. Budući da bi depozit u normalnim okolnostima, po isteku

koncesionog ugovora, bio vraćen koncesionaru, ovaj mehanizam bi se sa stanovišta koncesionara ponašao kao beskamatna štednja.

Ilustrijmo ovo: neka je S_0 veličina obaveznog depozita neke koncesije, a S_1 dodatno deponovana sredstva. Veličina otežanog depozita u tom slučaju bila bi

$$S = S_0 + S_1$$

S obzirom na to da bi cena koju bi eventualni izazivač ponudio morala biti bar dvostruko veća od stare, minimalna količina novca koju bi izazivač morao da ima bila bi

$2S_0 + S_1$. Deo S_1 izazivač bi bio u obavezi da drži na računu koncesione jedinice do projektovanog isteka starog koncesionog ugovora, nakon čega bi mu taj novac bio vraćen.

Sa stanovišta koncesionih vlasti, mehanizam depozita kao štita ojačao bi garancije za preuzete koncesije, istovremeno podstičući oročenu beskamatnu štednju na njihovim računima.

Gradnja u koncesionalizmu

Još od nastanka civilizacija, gradnja je bila istovremeno i pokazatelj, i preduslov blagostanja. Dok na jednoj strani samo bogato društvo može sebi da priušti solidne građevine, na drugoj solidne i dugotrajne građevine su uslov da društvo bude bogato. Ovo je zato što se solidne

građevine ponašaju kao akumulirana štednja. Značaj gradnje u koncesionalizmu bio bi dodatno uvećan jer bi gradnja bila preduslov za javne prihode, a time i za funkcionisanje države u celini.

Inicijativa za gradnju uvek dolazi od vlasnika budućih građevina, što znači da bi najveći graditelj u koncesionalizmu bila država. Gradnja bi se dešavala u skladu sa strategijom koju bi država usvojila u cilju postizanja maksimalne dobiti, bilo kroz javne prihode ili na neki drugi način.

Budući da bi opštine upravljaće najvećim delom koncesionog kapaciteta, opštine bi najviše i gradile. Opštine bi bile ekonomski prinudene na gradnju jer bi ih na to primoravale druge opštine takođe zainteresovane za koncesionare. Ovo je zato što bi izgrađena opština sa solidnom infrastrukturom privukla interes neuporedivo više koncesionara od zapuštene. Cene koncesija u takvima opština bile bi više, a javni prihodi veći.

Osim lokalne, koncesionalistička država bi mogla imati i širu strategiju za razvoj koncesionog kapaciteta. Opština bi u tom cilju bili na raspolaganju građevinski krediti. Fondovi za ovu vrstu kreditiranja delom bi bili formirani od primarne emisije državnog novca, što je strategija koja se uklapa u pokrivenost državnog novca koncesijama, ali i od novca koji bi bio zamrznut na računima koncesionih jedinica na ime depozita. Građevinski krediti bi se odobravali iz centara koji bi odlučivali o strategiji razvoja regiona ili cele zemlje. Na ovaj način bi

slabije razvijene opštine do bilo mogućnost razvoja koju inače ne bi mogle imati. Opštine koje bi se zadužile iz ovih fondova bile bi ekonomski podstaknute da daju prioritet projektima koji bi najbrže otplatili dug i doneli prihod, što bi na njihovoj teritoriji favorizovalo održive građevinske projekte.

Međutim, osim gradnje u državnoj režiji, u koncesionalizmu bila bi omogućena i privatna gradnja, kao što ćemo za trenutak videti.

Privatna gradnja

Videli smo da trajne pogodnosti prirodnih, a time i hibridnih resursa kao što su položaj, sastav zemljišta, izgled, pogled na okolinu, izloženost suncu, kao i pogodnosti koje su stvorili ljudi, što se u prvom redu odnosi na prisustvo građenih objekata, po prirodnom pravu pripadaju zajednici, a ne pojedincu. Pojedincu može pripasti samo tehnička vrednost građenih objekata, pod pretpostavkom da je on taj koji je trpeo troškove njihovog razvoja. Te troškove društvo bi bilo dužno da pravično nadoknadi. Ovaj princip bi mogao da posluži kao model za privatnu gradnju u koncesionalizmu.

Prepostavimo da je nekom privatniku potreban objekat koji trenutno ne postoji. Privatnik bi mogao da podnese predlog za izgradnju takvog objekta o svom trošku na opštinskem zemljištu, sa idejom da ga odmah potom uzme pod koncesiju. Opština bi bila u obavezi da razmotri predloge ove vrste, i ukoliko se neki od njih uklopi u

opštinske planove za razvoj, mogla bi pristupiti pregovorima sa predlagачem. Pri tome, opština bi davala prioritet predlozima koji bi za nju bili najpovoljniji. Ako bi dvema stranama pošlo za rukom da se dogovore o ceni koncesije i njenoj tehničkoj vrednosti unapred, privatna gradnja mogla bi da počne.

Ugovorena tehnička vrednost graditelju bi bila priznata kao depozit, što bi ga neko vreme štitilo od vanrednih preuzimanja koncesija. Nakon isteka koncesionog ugovora, novac iz depozita bio bi mu vraćen. Ovakav scenario je matematički ekvivalentan tome da je opština uzela građevinski kredit od privatnog lica, ustupivši mu u to ime koncesiju na dogovorenou vreme po dogovorenou ceni.

¹ Dirihićev princip o kutijama (*Johann Peter Gustav Lejeune Dirichlet, 1805—1859*)

² Hibridni resursi su modifikovani prirodni resursi od strane čoveka

³ Kao u romanu Ravnodušni atlas (*Atlas Shrugged*) Alise Zinovjevne Rozenbaum (Алиса Зиновьевна Розенбаум, aka Ayn Rand 1905 - 1982)

⁴ Najpoznatiji primer je zlatna inflacija iz 15. veka. Cene u Španiji i Portugaliji su zbog obilja novodonesenog zlata iz prekooceanskih kolonija usedmostručene za 150 godina. Ova pojava je imala ozbiljne posledice po materijalnu proizvodnju u tim zemljama. Zlatna inflacija je razlog što se centar ekonomske moći u tom periodu preselio iz Španije i Portugalije u zemlje koje nisu posedovale toliko zlata, ali koje su se fokusirale na materijalnu proizvodnju, što se u prvom redu odnosi na Englesku, Francusku i Holandiju, a kasnije i na Nemačku.

5 Većina država nameće određenu valutu kao sredstvo plaćanja zbog lakoće kontrole tokova novca u cilju obračunavanja poreza

6 Ovde pod proizvodnjom podrazumevamo ukupno stvaranje vrednosti, a ne samo robnu proizvodnju

7 *Bitcoins*

8 *Satoshi Nakamoto*

9 *Open Source*

10 *Clearing House*

11 *Hugo Chavez, (1954—2013), Владимир Путин, (1952)*

12 *online*

Dokaz

Poreski pritisak i koncesiona renta

Premda se u osnovi koncesionalizma nalazi odustajanje od svih vidova oporezivanja, ovo ne znači da ljudi ne bi trpeli *poreski pritisak*. Poreski pritisak ovog puta shvatamo kao doprinos pojedinca javnim prihodima, zbog čega definicija ima smisla čak i u odsustvu dekretnog oporezivanja. Naziv za sada zadržavamo u nedostatku boljeg.

Šta je u stvari poreski pritisak u koncesionalizmu?

Neka je j proizvoljna koncesija, a P_j njena

tržišna cena. Veličinu P_j možemo grubo razložiti na dve komponente:

$$P_j = C_j + \Delta_j$$

gde je C_j cena koštanja koncesione jedinice, a Δ_j - ostatak! Cena koštanja obuhvata sve troškove koje društvo trpi u vezi sa posedovanjem koncesione jedinice. U te troškove spadaju troškovi gradnje, troškovi održavanja, cena marketinga i slično.

Međutim, prema definicijama koje smo usvojili, šta predstavlja veličina Δ_j ?

Iz gornje jednakosti proizilazi da Δ_j predstavlja iznos koji je koncesionar voljan da plati *preko cene koštanja*. Ovu veličinu možemo videti kao premiju, ili rentu koju društvo ostvaruje na osnovu vlasništva nad koncesionom jedinicom j . S obzirom na to da bi koncesionar trpeo troškove C_j čak i kad bi koncesiona jedinica bila u njegovom privatnom vlasništvu, izlazi da je veličina Δ_j *de facto* poreski pritisak.

Da bi otklonili moguće nejasnoće, dodajmo da nije

obavezno da Δ_j bude pozitivna veličina, baš kao što nije obavezno da svaka koncesija postigne cenu iznad cene koštanja. Ponekad je neophodno dati koncesiju ispod cene da bi gubitak bio što manji. Osim toga, nije obavezno da

veličina Δ_j predstavlja poreski pritisak samog koncesionara. U srži koncesionalizma se nalazi model *delegiranja* naplate poreskog pritiska, što znači da u njegovom trpljenju na istoj koncesiji mogu učestvovati i ne-koncesionari. Ilustrujmo ovo: ako je koncesija nekakav stambeni blok sa više stambenih jedinica, iza veličine

Δ_j koju bi plaćao koncesionar, indirektno bi bio ugrađen poreski pritisak svih njegovih podstanara. Ako je koncesija nekakav poslovni objekat, u poreski pritisak koji bi trpeo koncesionar bio bi ugrađen i indirektni poreski pritisak svih njegovih zakupaca. Ako je koncesija nekakva plantaža povrća, u poreski pritisak koji bi trpeo koncesionar bio bi ugrađen indirektni poreski pritisak svih kupaca povrća sa te plantaže. U koncesionalizmu, poreski pritisak bi se direktno naplaćivao isključivo od neposrednih konzumenata, ali bi oni zauzvrat bili posrednici u naplati poreskog pritiska drugih budući da bi bili prinuđeni da ugrade troškove koncesija u cene. Na ovaj način bi poreski pritisak, direktno ili indirektno, obuhvatio svakog pojedinca.

U koncesionalizmu, poreski pritisak bio bi formiran voljom za uzimanjem koncesija *iznad cene koštanja*. Ta volja bi zavisila od brojnih činilaca, kao što to na slobodnom tržištu obično biva. Od važnijih pomenimo ponudu i potražnju, očekivanja države i očekivanja koncesionara, opšte stanje privredne konjunkture i slično. S obzirom na to da bi u koncesionalizmu članovi društva u značajnoj meri bili slobodni da *biraju* sopstveni poreski pritisak, ukupan poreski pritisak bi *varirao* u taktu sa platežnom voljom i mogućnostima stanovništva, kao što to i inače mora biti. Koncesione vlasti bi bile ekonomski podstaknute da oblikuju koncesionu ponudu tako da ona daje najveći prihod, zbog čega bi poreski pritisak postao tržišni fenomen.

U koncesionalizmu, javni prihod bi bio isto što i *renta* stečena na osnovu društvenog vlasništva nad koncesionom imovinom, zbog čega ćemo je zvati koncesionom rentom. Ukupna koncesiona renta, ili ukupni javni prihod (što je isto), u koncesionalizmu iznosio bi

$$R = \sum_j \Delta_j$$

Uporedna analiza

U koncesionalizmu, koncesiona renta bi bila neuporedivo veća od poreskih prihoda mogućih na istom prostoru, ali samo uz deo poreskog pritiska uobičajenog za poresku državu. Troškovi oporezivanja bi zauvek nestali, te

bi koncesionalistička država bila neuporedivo efikasnija od poreske. Ljudi bi u većoj meri bili prinuđeni da plaćaju tržišnu cenu za dobra koja su im potrebna, što je tačka u kojoj je ekonomija najefikasnija. Naročito je važno što bi se ovo odnosilo i na dobra kao što su nepokretnosti i novac. Zbog privatne apropijacije resursa i postojanja bankarskog kartela, nepokretnosti i novac u modelu poreske države nikada se ne nalaze na slobodnom tržištu. U koncesionalizmu, neizobličena tržišna cena ovih dobara stabilizovala bi ekonomiju do stepena koji model poreske države nikada neće biti u stanju da dostigne.

Osim toga, odsustvo dekretnog oporezivanja davalо bi ekonomiji veoma jake podsticaje. Ovo bi se naročito odrazilo na pravilnu upotrebu koncesionih resursa. Budući da bi se resursi osvajali na javnim nadmetanjima, najpre bi bile prodатe potencijalno najisplativije koncesije po najvišoj mogućoj ceni. Neproduktivnim koncesionarima ne bi bilo moguće trajno zadržati vredne resurse čiji bi potencijal ostao neiskorišćen, kao što je to često slučaj sa privatnim posedovanjem. Upotreba resursa bila bi pravilno raspoređena, a ekonomija bi se ubrzano razvijala. Razlika bi naročito bila primetna tamo gde je društvo od ranije bilo teško oštećeno oporezivanjem. Za zemlje koje bi prve prešle na koncesionalizam, značajnu ulogu igrale bi investicije iz inostrastva. Podstaknute odsustvom oporezivanja i početnim niskim cenama koncesija, koncesionalizam bi privukao neuporedivo više domaćih i stranih investitora nego što je to moguće u modelu poreske države.

Zamenom prisilnog dobrovoljnim modelom oporezivanja javni prihodi bi se vremenom umnogostručili. Ovo je zato što bi poreskom pritisku sada bili izloženi i oni koji ranije nikada nisu. U poreskoj državi, uspešno izbegavanje poreskog pritiska je dobit. U koncesionalističkoj, izbegavanje poreskog pritiska značilo bi propuštanje poslovnih i drugih mogućnosti koje donosi upotreba koncesija. Međutim, čak i u tom slučaju indirektni poreski pritisak нико ne bi mogao da izbegne.

Bez dekretnog intervencionizma, država bi bila slobodna da usvaja propise motivisane istinskim problemima kao što su ekologija, bezbednost u saobraćaju, zaštita na radu, narodno zdravlje i slično, a ne željom za izazivanjem makroekonomskih efekata. Privređivanje bi bilo daleko neposrednije i jednostavnije, a ekonomija na svim nivoima efikasnija. U odsustvu propisa sračunatih na to da nekog privileguju, a nekog drugog diskriminišu, tržišna utakmica bi dobila ravno igralište na kojem bi svi imali podjednake šanse na uspeh.

Jedna od velikih racionalizacija koje bi doneo koncesionalizam bio bi nestanak dve štetočinske delatnosti: poreske industrije i hipotekarnog bankarstva. Korist od toga bila bi višestruka. Osim odsustva štete, nestanak ovih industrija oslobođio bi značajne ljudske i materijalne resurse kojima bi se sada pružila prilika da učestvuju u istinskom stvaranju vrednosti.

Veliki deo oslobođenih resursa bio bi prirodno preraspodeljen u *javni sektor*, zbog potrebe za upravljanjem koncesionom imovinom. Čuvanje i održavanje postojećih koncesionih resursa, planiranje i razvoj novih, kao i marketing bile bi samo neke od novih oblasti delovanja. Upravljanje koncesionom imovinom bila bi složena delatnost koja bi između ostalog uključivala i brojne čuvare javne imovine kao poljočuvare, lovočuvare, šumare i koncesione inspektore, ali i geodete, arhitekte, građevinsku operativu, rudarske inženjere, stručnjake za poljoprivrednu, vodoprivrednu i šumarstvo, stručnjake za telekomunikacije, planiranje i razvoj infrastrukture, stručnjake za marketing, saobraćaj, informacione tehnologije i slično. Umesto reketiranja poštenih ljudi, čime se u velikoj meri iscrpljuje delovanje javnog sektora u poreskoj državi, u koncesionalizmu bi se javni sektor bavio brigom za resurse, životnu sredinu, infrastrukturu i nepokretnu imovinu, i bio bi potpuno zavistan od domaćinskog postupanja prema njima. Država bi bila ekonomski prinuđena da ponudu koncesija dovede u ravnotežu sa potražnjom, izvlačeći iz svog koncesionog potencijala najveću moguću korist bilo preko javnih prihoda ili na neki drugi način. Na ovaj način država bi bila ekonomski primorana da implicitno obezbeđuje najbolje moguće uslove za razvoj ekonomije i život svojih građana.

Međutim, upravljanje resursima ne bi bila neka nova delatnost specifična za koncesionalizam. Upravljanjem resursima bavi se i društvo iz modela poreske države.

Razlika je u tome što u poreskoj državi u tome rado učestvuje privatni sektor, naročito kad je u pitanju nešto tako unosno kao nepokretnosti. U koncesionalizmu, ukupni napori na upravljanju resursima ostali bi približno isti, samo bi se nosioci tih napora i izvlačioci koristi promenili.

Koliki su idealni javni prihodi?

Na prste jedne ruke mogu se nabrojati poreske države koje nisu suočene sa problemima budžetskog deficit-a. U nekim od njih deficit je toliko veliki da društvo ne uspeva da zadovolji ni elementarne kolektivne potrebe. Iako je deficit moguće smanjiti odustajanjem od javne potrošnje u nekoj meri, praksa pokazuje da u većini slučajeva budžetski deficit prelazi u javni dug. Nagomilavanje javnih dugova se odlično uklapa u logiku kreditnog novca s obzirom na to da banke po tradiciji drže državu za najsigurnijeg dužnika.

Međutim, preterano gomilanje dugova preti čak i kreditnom novcu. Neke zemlje pokušavaju da sprovode budžetsku disciplinu ograničavajući deficit na, primera radi, 3% od društvenog proizvoda, dok su u nekim drugim ovu granicu postavili na 5% ili čak više. Opet je u pitanju proizvoljnost oporezivanja: zašto baš 3%, 5% ili koliko god da je? Ako pođemo od razumne prepostavke da onaj ko usvaja ovakva ograničenja polazi od toga da je na budžetski deficit moguće svesno uticati, zašto onda ne usvoji da budžetskog deficit-a nema? Prisustvo volje za upravljanjem u odsustvu prirodnih upravljačkih parametara oduvek je bio veliki problem poreske države.

Međutim, osnovni uzrok budžetskog deficitu leži u činjenici da niko, pa ni država, ne može tek tako da "usvoji" prihod. Svaki novi poreski pritisak prouzrokuje novu reakciju i nove poremećaje u ekonomiji koje nije moguće do kraja predvideti, naročito ako se pri donošenju odluka koristi toliko nepouzdan aparat kao makroekonomija. Zaslepljene prividom lakoće sticanja para i u odsustvu prirodne granice koja bi ukazala na održivu javnu potrošnju, poreske države previše lako troše i previše lako se zadužuju. Zato je u poreskim državama budžetski deficit više pravilo nego izuzetak.

U koncesionalizmu, opasnost od budžetskog deficitu bila bi veoma umanjena time što javne prihode ne bi bilo moguće usvojiti. Država, poput drugih ekonomskih subjekata, bila bi prinuđena da troši isključivo prethodno zarađen novac. Javni dugovi, ukoliko bi ih bilo, morali bi se otplaćivati od zarađenog, a ne od otetog novca budući da ne bi postojale mogućnosti za namicanje novih para. Zauzvrat, postojali bi koncessionalni prihodi koji, osim što bi bili neuporedivo veći od poreskih, bili bi i daleko predvidljiviji. Budući da je koncessionalni prihod najveći mogući održiv javni prihod, to bi samo po sebi postavilo prirodnu granicu za mogući obim javne potrošnje.

Koncessionalistička praksa bi imala još jednu stranu koju poreska nikada neće moći imati. U koncessionalizmu, država bi bila primorana da zameni praksu otimanja praksom istinskog zarađivanja novca, ponudivši građanima nešto

zauzvrat u zamenu za javni prihod. U suprotnom, javnih prihoda ne bi bilo. Visina javnih prihoda bila bi određena tražnjom na tržištu koncesija, i na ovo bi država mogla veoma uticati. Domaćinski odnos prema prirodi, njenim resursima i koncesionom kapacitetu, smisao za marketing i poslovanje, kao i tačno planiranje gradnje i razvoja infrastrukture sračunate na najveći mogući prihod samo su neke od stvari o kojima bi država morala voditi računa da bi uopšte sticala javni prihod.

Na ovaj način, idealna visina javnih prihoda u koncesionalizmu poklapala bi se sa idealnom visinom bilo kakvih prihoda: što više – to bolje! Za državu, idealni javni prihod bio bi najveća moguća koncesiona renta koju je na datoj teritoriji moguće postići. Zbog ovog poklapanja, uspešnost vlasti bi bilo moguće meriti na isti način na koji merimo uspešnost preduzeća: visinom ostvarenih prihoda bilo u novcu, ili u bogatstvu ponude kolektivnih dobara.

Ekološki izazovi

Ekologija je po prirodi stvari kolektivni fenomen, ali istovremeno i fenomen koji se tiče svakog pojedinca ponaosob. Usamljeni pojedinac nema kapacitet da značajno utiče na ekologiju, ali zato ima na nju odlučujući uticaj kao član grupe. Zbog ove asimetrije, kod pojedinca će u opštem slučaju uvek prevladati privatni ekonomski interes u odnosu na ekološki, s obzirom na to da pojedinac u ekološkom smislu ionako nema veliki značaj.

Zato je jedini put ka ekološkoj održivosti da o tome

povede računa društvo, tačnije država kao izvršilac volje društva. Ovaj zadatak je prirodan, budući da ekosistem i prirodni resursi pripadaju zajednici koja kontroliše teritoriju na kojoj se oni nalaze. Zajednica ima pravo da zahteva ekološko ponašanje i istovremeno da sankcioniše neekološko. Za ovaj poduhvat neophodni su propisi koji bi ekološko ponašanje učinili obaveznim, ali istovremeno i gusta mreža kontrola kojom bi se osiguralo da se ti propisi sprovode i da se teritorijalni resursi koriste u skladu sa voljom društva.

Međutim, ovakve kontrole su skup aparat koji mogu priuštiti samo najbogatije države. Model poreske države sadrži permanentnu pogrešnu alokaciju ekonomskih resursa od kojih se veliki deo koristi za kontrolu tokova robe i novca u cilju oporezivanja. Ova praksa mora ići na uštrb mnogih drugih delatnosti koje bi država alternativno mogla obavljati. Obrazovni sistemi poreskih država ospozobljavaju višak radne snage za poslovnu birokratiju i poreska pitanja, što ide na račun broja stručnjaka za ekologiju, poljoprivodu, šumarstvo, biologiju, geologiju i druge (često multidisciplinarne) oblasti potrebne za efikasno sprovođenje ekološke politike. Javne nabavke poreskih država velikim delom se iscrpljuju potrebama poreske birokratije, što mora ići na štetu nabavke sredstava za ekološka posmatranja i kontrolu upotrebe prirode i njenih resursa.

Pogrešna alokacija ljudskih i materijalnih resursa u modelu poreske države najviše pogađa siromašne zemlje

koje su zbog toga suočene sa daleko većim stepenom ekološke degradacije od bogatih. Ilustrujmo ovo: dok je u gradovima najbogatijih zemalja vazduh dovoljno čist da ne predstavlja opasnost po zdravlje ljudi, u gradovima zemalja u razvoju vazduh zna biti toliko zagađen da onemogućava normalno disanje. Samo najbogatije zemlje imaju mogućnost da, uprkos oporezivanju, odvoje dovoljno materijalnih sredstava i energije za ekološka pitanja, dok za najkrupnija ekološka pitanja to nisu u stanju učiniti čak ni one.

U koncesionalizmu, alokacija ekonomskih resursa bila bi daleko povoljnija u odnosu na poresku državu, a javni prihodi bi zavisili od postupanja prema prirodnom kapitalu čiji je ekologija prirodni sastojak. Ovim uštedama, bavljenje ekološkim pitanjima postalo bi dostupno i zemljama kojima u poreskom modelu to nije bilo moguće. Iako ovo ne bi samo po sebi garantovalo ispravnu ekološku politiku, koncesionalizam bi omogućio siromašnim zemljama da se u većoj meri pozabave onim što direktno ugrožava zdravlje ljudi, a imućnim suočavanje sa krupnim ekološkim izazovima koji se tiču cele planete.

Ekološki porez

Ako malo razmislimo, jedini opravdani vid oporezivanja je ekološki porez, ili porez na opterećivanje čovekove okoline. Stvar je u tome što se u tom slučaju čak ni ne radi o oporezivanju, nego o obeštećenju. Upotreba prirode nikada nije bez posledica, i samo je pitanje kolike su štete i ko ih trpi? Ako je upotreba prirode nekome omogućena bez nadoknade društvu, to znači da je takvom omogućeno prepuštanje negativnih posledica svog

delovanja drugima. Ako neka fabrika ispušta štetne materije u atmosferu, to znači da vlasnici te fabrike zarađuju novac prepustajući posledice zagadenja drugima. Svrha poreza na opterećivanje čovekove okoline je da ovakvim pojavama ustanovi cenu, tako da direktni uzročnici ekološke degradacije učestvuju u njenom saniranju u većoj meri od ostalih.

U koncesionalizmu, ekološko oporezivanje bi se vršilo preko modela davanja koncesija. Ako kapacitet za prihvaćen stepen degradacije čovekove okoline shvatimo kao koncesioni resurs, koncesije za to bi se prodavale u paketu sa drugim koncesijama. Fabrike bi kroz cene koncesija na objekte koje koriste kupovale i pravo na ispuštanje izvesne količine materija utvrđenih koncesionim ugovorima, a koncesione vlasti bi bile ekonomski podstaknute da aktivno kontrolišu poštovanje takvih ugovora. Naftne kompanije i ugljenokopi obavezali bi se na plaćanje ekološke nadoknade po jedinici ekstrahovane materije, budući da je njihov proizvod namenjen sagorevanju. Ratari bi preko cene koncesija na parcele koje koriste kupovali i pravo na određeni obim upotrebe pesticida, dok bi koncesione vlasti imale jake ekonomске podsticaje da taj nivo aktivno kontrolišu.

Međutim, osim davanja koncesija, u koncesionalizmu bi postojali i drugi načini ekološkog oporezivanja. Na primer, vlasnici automobila na fosilna goriva mogli bi plaćati nadoknadu prema ekološkoj klasi automobila i broju kilometara za koji plaćaju obavezno osiguranje, dok bi neke vrste ekoloških hazarda, kao recimo atomska energija mogle biti potpuno zabranjene u oblastima gde žive ljudi.

Svakom svoje

L“Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere” - Ulpianus

Poreska država koja nudi javne usluge poput besplatnog školovanja ili zdravstvene zaštite nepravična je prema privatnim alternativama i građanima koji se za njih

opredeljuju.

Pokažimo ovo na primeru besplatnog školovanja. Jednake mogućnosti školovanja za sve vredan su cilj, ali je istovremeno tačno da besplatno školovanje ustvari ne postoji. Svako školovanje košta, a to važi i za besplatno; jedino je pitanje ko ga plaća? Ako to čini društvo iz prihoda nastalih oporezivanjem, roditelji čija deca pohađaju privatne škole učestvuju u doprinosu školstvu dvaput: jednom kao poreski obveznici, i još jednom kao klijenti privatnih škola. Privatne škole su na ovaj način formalno stavljene u inferioran položaj u odnosu na javne, uskraćene za podsticaje nastalih oporezivanjem. Sličan zaključak može se doneti za sve privatne usluge koje konkurišu javnim.

Različite zemlje prilaze ovom problemu na različite načine, zavisno od ideologije koja u njima dominira. U zemljama u kojima su dominantne individualističke ideologije dominiraju privatne usluge, dok javne, ako postoje, mogu biti veoma zanemarene. U zemljama u kojima su dominantne kolektivističke ideologije dominiraju javne usluge, dok prezir prema privatnim može ići dotle da se one čak i dekretima zabranjuju. U zemljama mešanih ideologija ovom problemu pristupa se na različite načine, zavisno od tačke u kojoj je postignut ideološki kompromis. Dok se u nekim zemljama ovaj problem i ne rešava, u nekim drugim privatnicima se isplaćuju državne subvencije kad god se neki građanin opredeli za njih. S obzirom na to da ni ova strategija nije bez mana, zbog između ostalog i mogućih zloupotreba, zajedničko za sve pristupe je da

idealno rešenje ne postoji.

Suština konflikta između javnih i privatnih usluga nalazi se u nedobrovoljnosti oporezivanja. Drugim rečima, ovaj problem nije moguće zadovoljavajuće rešiti u okviru poreske države. Međutim, u koncesionalizmu, ovaj problem ne bi postojao. U koncesionalizmu, javni prihod ne bi nastajao oporezivanjem, nego *rentom* nastalom na osnovu društvenog vlasništva nad teritorijalnim resursima. Javne usluge bi se finansirale iz koncesione rente, i sa tim privatne alternative ne bi imale mnogo veze. Budući da se javne usluge ne bi finansirale *otimanjem* u tu svrhu, račun između javnih i privatnih usluga u svakom trenutku bio bi čist.

Ipak, javne usluge bi na tržištu imale značajnu prednost u odnosu na privatne. Zbog subvencija iz sredstava koncesione rente, javne usluge bi značajno smanjivale privatnim izglede za profit. Međutim, ovog puta ta prednost bi predstavljala prirodno stanje stvari. Kolektivna rešenja za probleme sa kojima smo svi suočeni često su ekonomski efikasnija od pojedinačnih, naročito ako bi se finansirala iz rente nastale na osnovu zajedničke imovine. Zato u idealnom slučaju na tržištu ne bi trebalo da bude mesta za privatne usluge kad god društvo odluči da ponudi javne. Iako na prvi pogled može izgledati kao protivrečnost, upravo ovo je razlog da bi privatne usluge u koncesionalizmu bile više nego dobrodošle. Privatne usluge kojima bi pošlo za rukom da prežive javne nedvosmisleno

bi ukazivale na manjkavosti javnih, što bi predstavljalo važan korekcioni faktor za svaku javnu ponudu uopšte.

Problem korupcije

²“*Corruptissima re publica plurimae leges*” - Tacitus

Mnoge poreske države muče problemi korupcije, a to se naročito odnosi na zemlje u kojima su poreska disciplina i javni prihodi niski. U nekim od tih država korupcija se toliko odomaćila da se počela prihvpati kao sastavni deo svakodnevice. U takvim državama se podmićivanje državnih službenika podrazumeva čak i pri ostvarivanju zakonom zagarantovanih prava.

Istraživanja pokazuju da su za korupciju potrebne tri stvari: *prilika, diskrecija i bezbednost*. Ako samo jedan od ova tri činioca izostane, do korupcije neće doći. Međutim, sa sva tri činioca na mestu, korupcija se lako može odomaćiti u svakom društvu.

Društvo regulisano mnoštvom državnih dekreta neiscrpan je izvor prilika za korupciju. Ako državni službenici pri sprovođenju dekreta raspolažu diskrecionim pravom, diskrecija će im sama po sebi biti obezbeđena. I na kraju, tamo gde mali broj korumpiranih službenika biva uhvaćen, tamo se oni osećaju bezbedno, zbog čega će se lako upuštati u nove slučajeve korupcije. U modelu poreske države prva dva faktora su uvek prisutna, dok je treći uz izvesne napore moguće donekle umanjiti.

Koncesionalizam bi delovao pogubno na tri tradicionalno najveća vida korupcije: poresku, građevinsku i carinsku korupciju, ruinirajući im poslovni model u samom početku. Ovo je zato što bi izostankom oporezivanja izostao neiscrpan izvor prilika za poresku i carinsku korupciju, dok bi nepokretna svojina u društvenom vlasništvu eliminisala građevinsku. Iako time ne bi bili obuhvaćeni svi vidovi korupcije, eliminacijom ova tri vida nestali bi naročito krupni slučajevi korupcije koji se teško otkrivaju.

Ipak, mnogo toga govori da bi davanje koncesija dovelo do novih prilika za korupciju kojih ranije nije bilo. Ovo bi se u prvom redu odnosilo na javna nadmetanja i kontrolu upotrebe koncesija, što bi u teoriji donelo prilike za krupne slučajeve korupcije. Nameće se pitanje: da li bi u koncesionalizmu tradicionalni vidovi korupcije bili samo zamenjeni novim vidovima, po obimu možda čak i većim?

Sve su prilike da bi koncesiona korupcija bila samo marginalna pojava. Najveća prepreka koncesionoj korupciji bio bi nedostatak diskrecije. U praksi, sistematsko konzumiranje resursa bez koncesionog ugovora bilo bi nemoguće jer bi koncesioni prekršaji predstavljali fizički delikt, a ne samo delikt u domenu vođenja knjiga kao što je to slučaj sa utajom poreza u modelu poreske države. Sve radnje u vezi sa koncesijama bile bi transparentne, što bi se naročito odnosilo na javna nadmetanja i postignute koncesione ugovore. Budući da bi koncesioni ugovori bili javni, koncesiona korupcija bila bi ili svima očigledna, ili

bi zajednici nanosila neznatne štete.

Na koncesionu korupciju bi naročito pogubno delovalo mehanizam za vanredno preuzimanje koncesija. Čak i da nekom koncesionaru u jednom trenutku podje za rukom da dođe do željene koncesije po povlašćenoj ceni, u nekom drugom trenutku bi ta koncesija bila u opasnosti od vanrednog preuzimanja ukoliko bi se ta cena značajno razlikovala od tržišne. Upravnici koncesionih portfelja ne bi bili u stanju da garantuju trajanje nelegitimno dodeljenih koncesija, čime bi ovom vidu korupcije nedostajao najvažniji podsticaj.

Najkrupniji inhibirajući faktor za korupciju u koncesionalizmu ne bi proizilazio iz njegove mehanike, nego iz ukupnog stvaranja vrednosti u društvu. Najplodnije tlo za korupciju je tamo gde su prihodi nedovoljni, što se naročito odnosi na javne prihode; na takvim mestima korupcija donosi učesnicima najveću korist. Budući da bi u koncesionalizmu stvaranje vrednosti bilo za red veličine iznad stvaranja vrednosti u modelu poreske države, ovo bi samo po sebi delovalo antikoruptivno čak i da ostale razloge ostavimo po strani.

Muke sa prebivalištem

Kada je neka inferiorna praksa neizbežna posledica neke druge prakse, onda je misaono neophodno da je i ta druga praksa inferiorna: inferiorna praksa ne može biti neizbežna posledica superiorme. Ovako gledano, ne treba dugo tražiti dokaze o inferiornosti oporezivanja. Jedan od tih dokaza su

muke poreskih vlasti sa prebivalištem poreskih obveznika, koje je za model poreske države od prvorazrednog značaja. Mesto stalnog prebivališta određuje opštinu (pa i državu) kojoj poreski obveznici plaćaju porez, zbog čega su ovi pod pretnjom kazni obavezni da prijave svaku promenu prebivališta u najkraćem mogućem roku. I dok za većinu ljudi ovo ne predstavlja naročit problem, stvari se počinju komplikovati kada se radi o ljudima koji u toku godine borave na više različitim mesta, a naročito ako se ta mesta nalaze u više različitim zemalja.

Zbog potrebe naplate poreza, u opticaju je nekoliko različitih definicija stalnog prebivališta, zavisno od zemlje o kojoj govorimo. Zajedničko za sve je da se zasnivaju na broju noćenja koje poreski obveznici obave na jednom mestu u toku godine. Naravno, ovakve definicije su teško proverljive, ako za trenutak odbacimo detaljno uhođenje ljudi kao mogućnost. Ipak, uhođenje kretanja i privatnosti bogatih pojedinaca spada u poresku praksu mnogih zemalja.

Poresko izbeglištvo

Iz praktičnih razloga, definicija mesta prebivališta svodi se na ono što lice *prijavi* kao mesto prebivališta. Zbog toga mnogi imućniji poreski obveznici bivaju privučeni idejom poreskog izbeglištva. Sve što treba uraditi je prijaviti adresu stanovanja u nekom od poreskih rajeva u inostranstvu gde je porez mali ili ga nema. Poreske izbeglice pri tome se često i ne trude da se fizički odsele. Ovo stavlja poreske vlasti na muke. Na jednoj strani je jasno da je prebivalište u

inostranstvu fiktivno, ali kako to dokazati? Uostalom, šta znači reč prebivalište? Ako se nikad ne zadržite na jednom mestu duže od nekoliko nedelja u toku godine, koje je od tih mesta vaše prebivalište?

Stvar se dodatno komplikuje ako se zna da i preduzeća imaju obavezu prijaviti "prebivalište". Međutim, za razliku od ljudi, preduzeća se iz poslovnih razloga mogu istovremeno nalaziti na više različitih lokacija; koju od njih u tom slučaju smatrati prebivalištem? Preduzećima je zato još lakše otići u poresko izbeglištvo, naročito ako se zna im je to moguće čak i bez žongliranja sa adresama. S obzirom na to da je meta oporezivanja profit, često je dovoljno varati na troškovima poslovanja, prikazujući profit manjim nego što u stvari jeste. Iznajmljivanje opreme po fiktivno visokoj ceni, kupovina fiktivnih savetodavnih usluga, kao i kupovina fiktivnog osiguranja od preduzeća registrovanih u tu svrhu u poreskim rajevima samo su neke od tehnika za izbegavanje poreskih obaveza kod kuće. Zajedničko za sve ove tehnike je zloupotreba proizvoljnosti i nekonzistentnosti oporezivanja.

U koncesionalizmu, problem poreskog izbeglištva ne bi postojao zato što bi se neka vrsta poreskog raja nalazila već kod kuće. Koncesionalističku državu u opštem slučaju ne bi interesovalo gde njeni podanici obitavaju, u kojoj opštini ili čak u kojoj zemlji. Budući da bi javni prihodi dolazili od davanja koncesija, poreski obveznici (ili koncesionari) dobrovoljno bi se prijavili vlastima onog trenutka kada se

budu interesovali za koncesije.

Odmoraške opštine

Mesta sa izrazito lepom prirodom, a malim brojem stanovnika često su magnet za ljude iz velikih gradova koji žele u njima da provode slobodno vreme. Iskustvo nas uči da se ova činjenica brzo može odraziti na imovinske odnose, naročito u vremenu visoke privredne konjunkture kada veliki broj ljudi zarađuje dosta novca. Na takvim mestima kuće za odmor niču kao pečurke, a cene nepokretnosti i građevinskog zemljišta nemilosrdno rastu. Broj odmoraša, bar u sezoni godišnjih odmora, za kratko vreme višestruko nadmaši broj stalnih stanovnika, nedvosmisleno razdvajajući lokalnu ekonomiju na sezonsku i vansezonsku.

Veliki broj odmoraša često dovodi lokalne vlasti u iskušenje u vezi sa oporezivanjem. Ovo je zato što oni u poreskom smislu kao da nisu tu, dok u fizičkom jesu, i to čak u velikom broju. Ono što lokalne vlasti naročito privlači je brojnost dobrostojećih odmoraša. Činjenica je da se do kuća za odmor retko dolazi odvajanjem od usta, što znači da odmoraši često predstavljaju ekonomski moćniju grupu od lokalnog stanovništva. Međutim, problem je što se u modernoj poreskoj državi porez plaća opštinama gde ljudi imaju stalno prebivalište, a ne onima u kojima povremeno borave. Sa stanovišta lokalnih vlasti, prisustvo velikog broja odmoraša pojačava pritisak na puteve, vodovod, kanalizaciju i ostalu infrastrukturu, što znači da

odmoraše treba nekako oporezovati, ali kako? U modernoj poreskoj državi akcenat je na oporezivanju prihoda, a prihodi nastaju тамо где ljudi žive i rade, a ne тамо где se odmaraju.

Spas se za trenutak može potražiti u izmišljanju dažbina, ali ni ova praksa nije bez posledica. Dažbine često pogadaju lokalno stanovništvo srušenje od odmoraša, što sa stanovišta lokalnih vlasti nije poželjno. Na primer, sezonske dažbine na dnevne potrepštine u prodavnicama uglavnom bi pogodile lokalno stanovništvo, dok bi se odmoraši brzo navikli da namirnice donose od kuće, zbog razlike u ceni. Na prvi pogled se čini da je opštinska kasa osuđena na то да буде празна, mereno brojem ljudi koji na njenoj teritoriji boravi. Neke odmoraške opštine idu toliko daleko da uslovjavaju nove građevinske dozvole prijavljivanjem stalnog prebivališta na svojoj teritoriji, ne bi li odmoraše pretvorile u poreske obveznike, ali i ova praksa stvara više problema nego što ih rešava.

Osnovni uzrok ovakvih problema leži u proizvoljnosti oporezivanja. Prirodno bi bilo da prebivalište predstavlja značajan podatak samo onom o kome se radi i njemu bliskima; absurd je da se u poreskoj državi prebivalištu daje toliki značaj. Međutim, u koncesionalističkoj državi, ovakve nedoumice ne bi postojale. Koncesionalizam bi izmestio osnov za oporezivanje sa prihoda na konzumiranje prirode i njenih resursa, pri čemu bi se smer jurnjave za poreskim obveznicima okrenuo za 180 stepeni. Umesto da

vlasti jure poreske obveznike, interesujući se za njihovo prebivalište, materijalno stanje i prihod, u koncesionalizmu poreski obveznici bi jurili vlasti, interesujući se za koncesije. Odmoraši bi po principu neposrednog konzumenta bili prinuđeni kupiti koncesije na objekte koje koriste, čime bi poreski pritisak bio pravilno raspoređen, a opštine dobile ono što im prirodno pripada.

Kako oporezovati bogate?

³ "Mi ne plaćamo porez. Samo obični ljudi plaćaju porez!" - uzviknula je ⁴Leona Helmzli, bogatašica i nezvanična ⁵kraljica niskosti. I zaista, jedna od klasičnih glavobolja poreske države je oporezivanje bogatih. Ovo je zato što bogati imaju najveće mogućnosti da doprinosu zajednici, ali najčešće i najmanju volju. Bogatima se najviše od svih isplati da troše vreme i novac na poreska pitanja zato što imaju najveći potencijal za poreske uštede. Traženje rupa u poreskim pravilima, poreski savetnici, političko lobiranje i poresko izbeglištvo samo su neke od dozvoljenih tehnika koje bogati koriste da bi umanjili poreske obaveze. Ako tome dodamo i nedozvoljene, izlazi da je poreski doprinos bogatih nesrazmerno mali u odnosu na njihovo materijalno stanje.

Na suprotnom tasu nalazi se politička volja za oporezivanjem koja je svuda, kada je reč o bogatima, jaka. Razlog za to je što biti bogat nosi sa sobom nešto negativno, verovatno zbog mnoštva primera bogaćenja na nepošten način. Ipak, najveći pokretač za to je zavist. Birači

zavide bogatima na bogatstvu i životnom stilu, zbog čega će svako predloženo povećanje poreza koje se odnosi na njih naići na javno odobravanje.

I na ovom primeru očigledna je proizvoljnost oporezivanja koja uključuje volju za otimanjem od onih koji imaju samo zato što imaju. Biti bogat ne povlači obavezno sa sobom nešto negativno. Idealno, bogaćenje pojedinca je u službi društva i opšteg napretka, nagrada za onog ko nađe način da ponudi društvu nešto što se traži, a čega nema dovoljno, ili bar nema po ceni koju je narod spremjan da plati. Bogaćenje je loše jedino ako time društvo ništa ne dobija zauzvrat, a zločin ukoliko mu se time nanosi šteta.

U koncesionalizmu, oporezivanje bogatih ne bi postojalo zato što ne bi postojalo dekretno oporezivanje. Umesto toga, bogati bi na izvestan način oporezivali sami sebe. Činjenica je da bogati svojim životnim stilom opterećuju životni prostor više nego drugi ljudi, bilo indirektno, kao vlasnici preduzeća, ili direktno, kao privatna lica. Potrebe za poslovним, stambenim i luksuznim koncesijama kod bogatih bile bi daleko veće nego kod drugih ljudi, u čemu bi se nalazio ključ njihovog oporezivanja.

Ono što bi koncesionalizmu omogućilo pravično oporezivanje bogatih jeste princip ravnopravnosti u odnosu na teritorijalne resurse. Ključ je u tome što bi ta

ravnopravnost bila *de jure*, ali ne i *de facto*. Zbog prirodnih razlika u materijalnom stanju ljudi, ravnopravnost *de facto* ionako nije moguće postići. I u koncesionalizmu najbolji komadi prirodnih i hibridnih resursa pripali bi bogatima, kao što je to oduvek bilo. Bogatima bi novac doneo premoć na tržištu koncesija, budući da bi oni bili u stanju da daju ponude koje drugi ljudi ne bi bili u stanju da prate. Međutim, zahvaljujući toj premoći, koncesionalizam bi bio prvi sistem u kojem bi bogati doprinosili zajednici srazmerno svom materijalnom stanju.

Zato bi državi bilo veoma unosno da obezbedi izvesnu količinu ekskluzivnih koncesija namenjenih bogatima koja bi njihovu ponudu dovela u ravnotežu sa potražnjom. Bez dekretnog oporezivanja, a naročito bez mogućnosti posedovanja sopstvenih nepokretnosti, platežna volja za takvim koncesijama kod bogatih daleko bi prevazilazila njihovu cenu koštanja. Ovaj model oporezivanja bio bi neuporedivo efikasniji i pravičniji od svih do sada poznatih. Sredstvima koncesionog marketinga bilo bi moguće promovisati moralnu stranu oduživanja društvu uzimanjem ekskluzivnih koncesija, iskorišćavajući čestu težnju za luksuzom kombinovanom sa željom za filantropskim isticanjem kod bogatih. Na ovaj način, koncesionalizam bi bio prvi ekonomski sistem kome bi pošlo za rukom da upregne životni stil bogatih u kola opštег interesa, uključujući i obično razmetanje.

Moderiranje berze

U periodima poremećenih vrednosti, tržište finansija predstavlja još jedan veliki izvor profitiranja bez rada, pojavu koja, ukoliko uzme maha, predstavlja najozbiljniju pretnju ekonomiji u celini. Međutim, za razliku od drugih oblika profitiranja bez rada o kojima smo već govorili, tržište finansija nije glavni predmet ove knjige. Tržište finansija svoje postojanje ne duguje državnim dekretima: učešće na njemu je dobrovoljno i svima dostupno, što se uklapa u koncept slobodnog tržišta i slobodnog formiranja cena. Ipak, na ovom mestu ćemo se osvrnuti na tržište finansija u onoj meri u kojoj državni dekreti ometaju njegov pravilan rad.

U ekonomijama koje su opterećene berzom, mnoge dekretne državne intervencije motivisane su željom za stimulacijom trgovine na njoj. Najvažniji motiv države je poreski prihod, ako održavanje opšte slike o uspešnosti vlasti za trenutak ostavimo po strani. U periodima visoke tražnje veliki broj ljudi zarađuje ozbiljan novac, što se povoljno odražava na poreske prihode u celini. Osim toga, viši stepen ekonomskih aktivnosti vodi do povećane stope zaposlenosti, a time i do velikih ušteda na programima socijalnih davanja, što poreske prihode čini još većim. Privučene ovakvim scenariom, većina poreskih država blaže oporezuje prihod na osnovu kapitala od prihoda nastalog od individualnog rada, stavljajući u istu ravan prihod od berzanskih špekulacija sa prihodom od aktivnog investiranja u sopstvene poslovne zamisli, što je absurd.

Ipak, vredi reći da je ukupna tražnja, a time i tražnja na

tržištu finansija u modernoj poreskoj državi velikim delom stvorena kreditnim novcem. S obzirom na to da je smisao uzimanja kredita potrošnja, u periodima ekspanzije kreditnog novca dolazi do uvećane tražnje, a time i do uvećane tražnje na tržištu finansija. Namerna ekspanzija novčane mase možda i ne bi bila loša ideja kada bi bilo moguće obezbediti da novonastala tražnja bude ravnomerno raspoređena. Međutim, ovo nikada neće moći biti slučaj. Dok će se na primer hleb, mleko i prevozničke usluge tražiti u manje-više jednakim količinama kao pre, tražnja generisana kreditnim novcem najviše će pogoditi robu i usluge zbog kojih se dodeljuju krediti, a to se u prvom redu odnosi na nepokretnosti. Kreditni novac stvara disparitet i mehure cena koji dovode do mehura na tržištu finansija, favorizujući one koji rade za mehur. Budući da mehuri cena remete alokaciju kapaciteta za proizvodnju, oni jednom moraju prsnuti, čime će poreska država umesto uvećanih javnih prihoda i opštег prosperiteta dobiti ogromne količine dijametalno suprotnog.

Dekretne državne intervencije namenjene tržištu finansija dolaze iz dva suprostavljenha izvora. Na jednoj strani nalazi se želja za stimulacijom trgovine i održavanjem visokog kursa akcija, a na drugoj, želja za regulisanjem i svedenjem kursa akcija na razumnu meru. Koji će izvor u datom trenutku prevagnuti? - to zavisi od percepcije proizvoljnosti koje se dešavaju na tržištu finansija. Posledično, ove dve strategije smenjuju jedna drugu zbog čega trgovina

vrednosnim papirima na kraju biva zarobljena u gustoj mreži nagomilanih propisa čijeg se originalnog smisla malo ko seća.

Kada je reč o intervencijama sračunatim na stimulaciju trgovine na tržištu finansija, za njih je zajedničko da se u većini slučajeva radi o pokušajima namicanja poverenja koga među učesnicima prirodno nema, ili bar nema u količinama koje priželjuje zakonodavac. Iz bihevioralne ekonomije je poznato da, ukoliko jedna strana posumnja da druga raspolaže relevantnim informacijama koje prvoj nisu dostupne, do trgovine između njih neće doći. Za svaki vid trgovine potrebno je poverenje, i zakonodavac pokušava da g a nametne stvaranjem privida da učesnici berzanske trgovine imaju jednak pristup informacijama o vrednostima kojima se trguje. Međutim, ovo je samo privid. Razlike u saznanju o bilo čemu, a naročito o poslovanju preduzeća, nezavisno od pravnih normi, uvek će postojati.

Zato su ovakvi pokušaji nespretni, često naivni i po pravilu dodatno zakomplikovani esnafskom terminologijom berzanskih mešetara. Na primer, u mnogim zemljama, pod pretnjom višegodišnjih zatvorskih kazni, zabranjena je takozvana [6](#)insajder-trgovina, to jest trgovina akcijama motivisana poslovnim informacijama koje nisu dostupne javnosti. Cilj ovakvog zakonodavstva je stvaranje iluzije da je trgovina na berzi "čista", i da je onima koji poseduju poverljive informacije zabranjeno da ih upotrebe u sopstvenu korist. Na primer, nekakav član upravnog odbora nekog preduzeća u poziciji je da među prvima sazna

relevantne informacije o poslovanju tog preduzeća, što bi ga moglo dovesti u iskušenje da trguje akcijama u svoju korist pre nego što te informacije postanu dostupne javnosti. Zakonske odredbe o insajder-trgovini bave se upravo time, zabranjujući izvlačenje koristi na taj način.

Međutim, ovakvo zakonodavstvo dozvoljava napad sa toliko različitih strana da je teškoča odabrat odakle početi.

Počnimo od beznadežnosti zabrane prirodnog ljudskog ponašanja. Bez obzira na koji način smo došli do važnih informacija, prirodno je da ih upotrebimo u sopstvenu korist; zašto bi nekakav zakon to zabranjivao? Osim toga, zakonodavac je naivan: insajder-trgovina je teško dokaziva i njena zabrana u praksi se svodi na ljude koji sede u upravnim odborima preduzeća, što se iz praktičnih razloga ne može odnositi i na širi krug njihovih poznanika. Čak i da zakonodavac potpuno eliminiše insajder-trgovinu, što nije moguće, pitanje je koliko bi to bilo pametno: na taj način trgovina bi bila onemogućena upravo onima koji raspolažu najboljim informacijama o njoj. Nemali broj ekonomista smatra da insajder-trgovinu ne treba zabranjivati, nego legalizovati, jer ona daje vredne informacije o berzanskom ponašanju ljudi za koje se zna da znaju više od ostalih. Osim toga, zašto bi asimetrija u količini informacija kod prodavca i kupca bila dozvoljena kod svake druge trgovine, osim berzanske? I na kraju: šta sa svim tim ima zakonodavac? Berza je privatna pijaca koju bi kao takvu trebalo prepustiti privatnicima, a ne da se njom bavi država.

Po broju i sveobuhvatnosti dekretnih državnih intervencija motivisanih tržištem finansija prednjače Sjedinjene Američke Države koje su u tom pogledu naročito važne jer mnogim drugim zemljama služe kao svetionik. Jedna od većih akrobacija u novije vreme je na brzinu sklepani ⁷Sarbejnz—Okslijev zakon iz 2002. Taj zakon je nastao posle niza berzanskih i računovodstvenih skandala u kojima su učestvovala velika preduzeća kao Enron, WorldCom i do tada najveća revizorska kuća na svetu, Artur Andersen. Sarbejnz—Okslijevim zakonom preduzećima čijim se akcijama trguje na berzi uveden je niz komplikovanih obaveza i pravila, što se pre svega odnosi na domen vođenja knjiga i svega u vezi sa tim. Cilj zakona je da se smanje mogućnosti za lažiranje informacija o poslovanju preduzeća nizom komplikovanih kontrola koje izlaze iz okvira ove knjige. Recimo samo još i to da ni ovakvo zakonodavstvo ne može biti potpuno zadovoljavajuće s obzirom na to da je količina formalne birokratije unutar preduzeća drastično povećana, na radost revizorskih kuća, dok se na dokaze o svrshishodnosti ovog zakona još čeka.

Još jedna dekretna državna intervencija koja je motivisana berzanskom trgovinom je pravna podloga za razlike između pojma akcija i pojma deonica, kao i postojanje takozvanih ⁸klasa akcija (A, B, C...). Prema usvojenim definicijama, A-akcije su "normalne" akcije koje, osim što identifikuju vlasnički udeo, donose vlasnicima sva vlasnička prava. Od tih prava najvažnija su pravo glasa na

skupštini akcionara, kojim akcionari ostvaruju uticaj na poslovanje preduzeća, pravo na deobu aktive u slučaju likvidacije, kao i pravo na svoj deo dividendi. Na drugoj strani, B–akcije su akcije čijim su vlasnicima uskraćena većina vlasničkih prava, osim prava na dividende. B–akcije se na neki način ponašaju kao obveznice na dividende ukoliko dođe do njihove isplate, s obzirom na to da B–akcionari nemaju pravo glasa na skupštini akcionara, a time ni uticaj na rad preduzeća čiji su akcionari.

Međutim, sa stanovišta prirodnog prava, podela akcija na klase nema smisla. Postojanje B–akcija je logično jedino A–akcionarima: njima je na taj način omogućeno da bezobzirno primaju u društvo nove akcionare bez straha od gubitka kontrole nad preduzećem. Međutim, interesantno je pitanje koji su motivi zakonodavca da ovakvu podelu ozakoni? Sa stanovišta prirodnog prava, prava jednog vlasnika trebalo bi da budu identična pravima drugog ukoliko im se vlasnički udeli poklapaju. Čak i kad se ne poklapaju, prava vlasnika trebalo bi da budu proporcionalna njihovom udelu u vlasništvu, što sa B–akcionarima nikada nije slučaj. Klasičan izgovor za postojanje B–akcija jeste da one omogućavaju ljudima koji nemaju interes za poslovanje preduzeća da dobiju mogućnost ulaganja u njihovu profitabilnost. Međutim, ovo je samo izgovor: odsustvo interesa za poslovanje preduzeća je moguće i A–akcionarima, što je u praksi nebrojeno puta potvrđeno.

Motiv zakonodavca da ozakoni ove podele je stimulacija trgovine akcijama. Na berzama se danas uglavnom trguje

B-akcijama, dok je udeo A-akcija zanemarljiv. Razlog za to je što vlasnici nerado prodaju A-akcije jer bi to značilo dobrovoljno odricanje od dela kontrole nad preduzećem. U tu svrhu izmišljene su B-akcije kojima je moguće do mile volje trgovati. Kada bi se na berzama trgovalo isključivo A-akcijama, berzanski promet bi se najmanje prepolovio, što zakonodavac u ovom slučaju pokušava da izbegne.

9**Glas-Stiglov zakon i recesija iz 2008.**

Jedan od često pominjanih krivaca za recesiju koja je počela 2008. i koja u Sjedinjenim Američkim Državama još traje stavljanje je van snage Glas-Stiglovog zakona za vreme Klintonove administracije. Glas-Stiglov zakon je usvojen daleke 1933. godine, za vreme Velike depresije. Zakon je u stvari jedna dekretna državna intervencija koja razdvaja komercijalno od investicionog bankarstva u nameri da spreči da velike količine novca na štednji direktno "napadnu" berzu. Ovim dekretom štedionicama je onemogućeno da se igraju depozitima svojih štediša na tržištu finansijsa, što je nekada bilo zvanično identifikованo kao jedan od važnih uzroka Velike depresije. Zakon je stavljen van snage krajem devedesetih, na insistiranje bankara, što je prema mnogim mišljenjima prouzrokovalo veliku ekonomsku krizu desetak godina kasnije. Ova kriza se iz Amerike veoma brzo proširila na ceo zapadni svet.

Ovde se nećemo baviti vezom između Glas-Stiglovog zakona i ekonomskih kriza: uzročno-posledične veze u ekonomiji su previše nepouzdane za tako nešto. Ipak, upada u oči da su se u Americi recesije dešavale čak i kad je ovaj zakon bio na snazi, što opet ne znači da se recesija iz 2008. u tom slučaju ne bi dogodila. Svako razmišljanje u ovom pravcu je bavljenje posledicama, a ne uzrocima problema. Iako zakoni ove vrste verovatno mogu sprečiti određene mehanizme nastanka ekonomskih kriza, oni ne mogu sprečiti sve mehanizme. U stvari, ovakvi zakoni imaju tendenciju da kreiraju neke nove mehanizme koji bez takvih zakona ne bi ni postojali.

Značaj berze

Države koje preterano veruju u berzanski model posvećuju trgovini na berzi posebnu pažnju. Sa stanovišta zadovoljavanja ljudskih potreba, ovo ima i negativnih posledica. U takvim ekonomijama, *privid* profitabilnosti jednako je važan za uspeh kao i sama profitabilnost. Jačanje sopstvene produktivnosti dugoročnim, solidnim i pravovremenim poslovnim odlukama u izvesnoj meri zamenjeno je sposobnošću održavanja visokog kursa akcija preduzeća, što nije isto. Pri tome, često se ne biraju sredstva, o čemu svedoče knjigovodstveni skandali tipa Enron. Nestrpljivi kapitalizam bogato nagrađuje menadžere koji pokazuju sposobnost održavanja privida uspešnosti, što često ide na račun istinske uspešnosti. Zbog toga su se upravo na berzi stvorili neki od najvećih poznatih mehura cena koji su prouzrokovali neke od najvećih ekonomskih kolapsa dosad.

Preterano verovanje u to da su berza i trgovina na njoj neophodan i dovoljan uslov za ekonomski prosperitet je iracionalno. Ekonomске aktivnosti moguće su i bez berze, o čemu svedoči ogroman broj uspešnih preduzeća koja nisu na njoj. U trenutku pisanja ovog teksta, najuspešnija privreda sveta, Nemačka, najmanje je opterećena berzom od svih zemalja sa kojima se ima smisla porebiti. U trenutku pisanja ovog teksta, neka od najvećih nemačkih preduzeća, kao Folksvagen, najavljuju trajno gašenje svih berzanskih aktivnosti. Nemačka se još po mnogo čemu izdvaja od ekonomija u kojima je na ceni brz profit. U Nemačkoj, stepen deindustrijalizacije je daleko manji nego u drugim

razvijenim zemljama, iako cena rada u Nemačkoj spada među najviše na svetu, što je sa stanovišta berzanske ekonomije absurd. U berzanskim ekonomijama, migracija proizvodnje u zemlje jeftine radne snage smatra se imperativom jer vesti o tome dovode do kratkotrajnog skoka vrednosti akcija. Međutim, sve govori da nosilac nemačkog privrednog uspeha nije berza, nego ogroman broj manjih, srednjih i često porodičnih preduzeća, preduzeća koja nemaju planove za izlazak na berzu, ali koja imaju planove za razvoj sopstvene produktivnosti, što je na duže staze jedini pravi nosilac ekonomske održivosti uopšte.

Zato je absurdno da države posvećuju pažnju namicanju poverenja na berzi, naročito ako se zna da izvesna količina nepoverenja nije obavezno loša stvar. Nepoverenje ima jednak korisnu i korektivnu funkciju kao i poverenje. Čak i krah berze ima funkciju, ako se sveukupnost tržišnih mehanizama uzme u obzir.

Korisna berza

Korisna berza je ona berza koja odražava istinske i održive mogućnosti za investiranje i profit. Sve preko toga je šteta. Nažalost, u prisustvu dekretnih državnih intervencija, savršeno korisna berza nije moguća, a naročito ne u prisustvu toliko masivnih intervencija kao što su porez i novac. Jedino u uslovima potpuno slobodnog tržišta liшенog svakog oblika dekretnog državnog intervencionizma berza ima šansu da oslika istinske mogućnosti za profit. Zato je važno prepustiti berzu samoj sebi i silama tržišta, a

transakcije na njoj svesti na meru koju prirodan nivo poverenja među ljudima dozvoljava.

Koncesionalizam bi posedovao nekoliko mehanizama koji spontano moderirali berzu. Početna tačka bila bi odsustvo dekretnih državnih intervencija, čime bi poverenje na berzi postalo stvar berze, a ne države. Poslovi oko izrade knjigovodstvenih standarda, revizije i sertifikacije završnih računa, izrade pravila ponašanja i osiguravanja protoka i transparentnosti informacija, primeri su aktivnosti za koje bi berza (a ne država) trebalo da pokaže prirodni interes. Berza bi u cilju namicanja poverenja imala pravo da zahteva pridržavanje kodeksa ponašanja od učesnika, što bi moglo da bude daleko efikasnije od svakog zakonodavstva. Budući da učešće na berzi ne spada u osnovna ljudska prava, berza bi mogla reagovati već na indicije o neprimernom ponašanju bilo kažnjavanjem ili isključenjem učesnika, oslobođena formalnih zahteva za strogošću dokazivanja, za razliku od rigidne sudske prakse.

Sledeći značajni činilac moderiranja berze bilo bi odsustvo oporezivanja. U koncesionalizmu, poreski pritisak ne bi izobličavao cene, tako da trgovina hartijama od vrednosti ne bi time bila ni otežana, ni podstaknuta. Jedini faktor u domenu države koji bi imao uticaj na kurs akcija je strategija o upotrebi prirode i teritorijalnih resursa, saznanje o tome koje je koncesije moguće kupiti i pod kojim uslovima, a koje ne? Međutim, ovo bi istovremeno bilo i prirodno stanje stvari s obzirom na to da upotreba prirode treba da bude najvažniji faktor od uticaja na poslovne

mogućnosti u svakom društvu.

Sledeći značajan činilac moderiranja berze bilo bi odsustvo kreditnog novca. Kreditni novac se ponaša kao gorivo za neodrživ rast, a značajan deo tog rasta se dešava na berzi. Međutim, bez kreditnog novca, ovog monetarnog podsticaja ne bi bilo.

Četvrti važan faktor moderiranja berze bio bi taj što bi vrednosti na njoj bile osiromašene za nepokretnu svojinu. U koncesionalizmu, nepokretna svojina bila bi u društvenom vlasništvu, što znači da ona ne bi ulazila u vrednost preduzeća, kao što ne bi postojale hartije od vrednosti koje bi se zasnivale na njoj. Berza osiromašena za nepokretnu svojinu bila bi neka sasvim druga berza. Na takvoj berzi bi se trgovalo isključivo organizacionom svojinom, što bi imalo za posledicu da bi i rizik i opreznost pri ulaganju bili veći, a obim transakcija prirodniji.

Za moderiranje berze bilo bi od značaja i to što u koncesionalizmu ne bi bilo zakonske podloge za klase akcija. Videli smo da klase akcija u velikoj meri doprinose berzanskim špekulacijama zato što je akcije niže klase moguće emitovati bez straha od gubitka kontrole nad preduzećem. Međutim, u koncesionalizmu, podela na klase ne bi imala smisla. Razlog za to je princip neograničene odgovornosti prema koncesionim dugovima. Ovaj princip primorao bi vlasnike da se interesuju najmanje za koncesiono ponašanje preduzeća čiji su vlasnici, zbog čega bi im od suštinske važnosti bilo upravo pravo glasa na skupštini akcionara. Pravno izjednačavanje svih oblika

akcija otežavalo bi odluke o njihovoj prodaji, što bi dodatno doprinelo svođenju berzanskih transakcija na prirodnu meru.

Zablude intervencionizma

Zagovornici intervencionizma rado upiru prstom na berzanske krahove tvrdeći da su oni dokaz da slobodno tržište ne može funkcionišati. Prema ovom mišljenju, tržište je neophodno "popraviti" dekretnim državnim intervencijama, tako da se pitanje državnog intervencionizma ne postavlja, u pitanju je samo kvantitet i kvalitet državnih intervencija. Ovo mišljenje deli nemali broj ekonomista.

Međutim, u ovakvom razmišljanju krije se velika logička greška. Postojeći ekonomski sistemi samo su delimično slobodni zahvaljujući oporezivanju, konceptu kreditnog novca i nizu drugih manjih ili većih državnih intervencija. Posmatranjem ovakvih ekonomskih sistema ništa se ne može zaključiti o funkcionisanju slobodnog tržišta, nego samo o manjkavostima delimično slobodnog.

Zablude berzanskog fundamentalizma

Berzanski fundamentalisti preuveličavaju značaj berze. Prema jednom popularnom mišljenju, berza obezbeđuje širokim slojevima da učestvuju u investiranju, što pospešuje ekonomski rast, a time i ekonomski razvoj i prosperitet uopšte.

Međutim, nije svaki rast koristan rast. Neodrživ rast, ili rast iza koga sledi jednak veliki pad, štetan je rast. Rast je koristan samo ako je održiv, a održivost se retko može postići "izmamljivanjem" kapitala od laika. Održiv rast nastaje jedino poslovnim rizikom ljudi koji se razumeju u to što rade i nikako drugačije.

Prošlost nas uči da inovativni proboji na tržištu počivaju na preduzećima koja u trenutku probaja čak nisu ni bila na berzi. Na berzi dominiraju preduzeća kod kojih je period inovacija i velikog rasta već prošao, ili preduzeća čija uprava želi da izvuče novac od sitnih ulagača. Ovo često ide na uštrb istinskog stvaranja vrednosti. Sa stanovišta interesa svih društvenih slojeva (a ne samo vlasnika deonica i berzanskih mešetara) sitni ulagači donose onoliko štete koliko i koristi zato što preterana tražnja sitnih ulagača često dovodi do berzanskih mehura čiji

kolaps može povući sa sobom i zdrava preduzeća. I na kraju, sa stanovišta društvene podele rada (koja je najefikasnija u tački u kojoj svi rade ono što najbolje znaju), daleko je korisnije da se sitni ulagači (kao na primer inženjeri ili lekari) u slobodno vreme bave sopstvenim usavršavanjem, pa i odmaranjem, umesto praćenja berzanskih izveštaja o preduzećima o kojima ionako malo znaju.

Transportni problem

Retki su srećnici koji stanuju blizu mesta gde rade. U velikim gradovima putovanje do posla i nazad koje traje do jednog sata smatra se očekivanim. Međutim, zbog disperzije oko ovog očekivanja, broj ljudi koji putuju znatno duže je nezanemarljiv.

Jedan sat dnevno ne izgleda previše, bar ne na prvi pogled, ali ako to vreme pomnožimo sa brojem radnih dana u godini, videćemo da ljudi troše na put do posla i nazad jedan pristojan godišnji odmor. Ako ovaj broj pomnožimo sa brojem ljudi koji rade, ukupno vreme koje društvo baca na putovanje do posla i nazad predstavlja ozbiljan ekonomski resurs. Ali ni to nije sve. Budući da svako izgubljeni vreme ide na uštrb nečeg što bismo za to vreme mogli alternativno raditi, šteta je dvostruka.

Napori koje društvo ulaže za prevoz ljudi ne iscrpljuju se samo izgubljenim vremenom. Nepotrebno dug put stvara nepotrebno veliku potrebu za transportom, što znači da je društvo prinuđeno da obezbedi nepotrebno veliki transportni kapacitet. Ako se pri tome zna da većina ljudi ide na posao u isto vreme, transportni kapacitet mora biti daleko veći nego što potrebe pokazuju, da u špicevima ne bi doživeo

kolaps. Nameće se pitanje: šta sprečava ljudе da žive u blizini mesta gde rade? Ako se složimo da se idealna razdaljina od kuće do posla nalazi negde između jednog i petnaest minuta hoda, šta sprečava ljudе da stanuju tamo gde bi bez mnogo napora mogli da odu na posao i peške?

Iako za to postoje mnogobrojni objektivni razlozi, najveća pojedinačna prepreka tome je privatno vlasništvo nad nepokretnom svojinom. Privatno posedovanje stambenog prostora uvek će ići na uštrb mobilnosti, kako god se dovijali. Dok je s jedne strane normalno da ljudi u toku radnog veka više puta promene posao, s druge strane, ljudi daleko ređe menjaju mesto stanovanja. Ovo se po pravilu dešava samo nakon velikih životnih lomova u koje se trivijalnosti poput promene radnog mesta i ne računaju, naročito ako je novo radno mesto u istom gradu. Uzroke ove imobilnosti možemo potražiti u činjenici da je nabavka stambenog prostora veliki i rizičan projekat koji zahteva mnogo novca. Pošto su to završili, ljudi se uglavnom mire sa tim gde jesu, prilagođavajući tome sve drugo. U prilog ovom tvrđenju ide i to da su mladi daleko mobilniji dok žive kao podstanari, što znači da se lojalnost prema mestu stanovanja stvara tek kad ljudi i sami postanu vlasnici krova nad glavom.

U koncesionalizmu, mobilnost bi bila mnogo veća zato što bi svako, direktno ili indirektno, bio podstanar. Rasterećeni vlasništva, ljudima bi prag za promenu mesta stanovanja bio niži. Na ovaj način ljudi bi prilagođavali

mesto stanovanja svojim potrebama i potrebama svoje porodice, a ne obrnuto. Ukupna ušteda vremena, ljudskih i materijalnih resursa bila bi ogromna, što bi se najviše osetilo na saobraćajnim gužvama u velikim gradovima.

1 “Pošteno živeti, drugog ne vredati, svakom svoje dati” - Ulpijan (*Gnaeus Domitius Añnius Ulpianus 170 – 228*)

2 “U najkorumpiranijoj državi najviše zakona“ - Tacit (*Publius Cornelius Tacitus 56—117*)

3 “*We don't pay taxes. Only the little people pay taxes*”

4 *Leona Helmsley (1920—2007)*

5 *Queen of Mean*

6 *Insider trading*

7 *Sarbanes—Oxley Act*

8 Podela na klase varira prema pravima koje akcije donose svojim vlasnicima. Na primer, akcije se često dele na “obične” i preferencijalne, a ove opet na kumulativne i nekumulativne i tako dalje. U ovom izlaganju usvojili smo oznake A, B, C... da bi obuhvatili sve ovakve podele.

9 *Glass – Steagall Act (1933)*

Diskusija

Put u koncesionalizam

S obzirom na to da koncesionalizam podrazumeva podruštvljavanje nepokretne svojine, na prvi pogled može se učiniti da do njega nije moguće doći bez upotrebe fizičke sile. Međutim, iako je upotreba sile jedan od mogućih puteva u bilo šta, do koncesionalizma se može doći i mernim putem. Jedan od dokaza za ovu tvrdnju je *kmetstvo* iz vremena feudalizma. Iako je tačno da je odnos feudalac ↔ kmet velikim delom nastao silom, isto tako je tačno da kmetstvo svoje postojanje dobrim delom duguje ljudskoj prirodi. Ima nešto što tera ljude da ličnoj bezbednosti daju

najveći prioritet. Negde duboko u nama skriva se spremnost da odustanemo od sopstvenog sitnopošedništva u korist nekoga ko je vičan vojnim veštinama i koji bi na teritoriji kojoj pripadamo uspostavio vlast, nekoga ko bi nas štitio od razbojnika, sprovodio zakone i brinuo se za red. Nećemo mnogo pogrešiti ako kažemo da je iz te ljudske potrebe najvećim delom nastao feudalizam. Ovako gledano, koncesionalizam možemo videti kao vid feudalizma, ali feudalizma u kojem je država jedini feudalac.

Najveća prepreka prelasku na koncesionalizam nalazi se u psihologiji vlasnika nepokretnosti koja, videli smo, favorizuje sitnopošedništvo. Ovo sitnopošedništvo se u većini slučajeva svodi na stambeni prostor. Međutim, lojalnost prema sopstvenom stambenom prostoru u velikoj meri počiva na nesrazmerno visokim cenama nepokretnosti. Ta lojalnost je velikim delom veštačka budući da su cene nepokretnosti veštački uveličane kreditnim novcem. Međutim, ako bi cene nepokretnosti pale na realan nivo, nešto od te lojalnosti prirodno bi nestalo. Primetimo da ogromna većina ljudi time ne bi trpela istinski gubitak s obzirom na to da stambenom prostoru time ne bi opala upotrebljiva vrednost. Kako je stambeni prostor potreban svima, pravi gubitak trpeli bi samo krupni posednici i špekulanti, ali na sreću takvi su u manjini u svakom društvu.

U prethodnom poglavljju govorili smo o tome da bi u koncesionalizmu ljudi čak i bez dekretnog oporezivanja trpeli poreski pritisak. Međutim, u koncesionalističkoj

državi poreski pritisak bi bio neuporedivo efikasniji u odnosu na svoj ekvivalent iz modela poreske države. Ovo znači da bi neuporedivo veći javni prihodi bili mogući uz neuporedivo manji poreski pritisak. U ovoj činjenici leži ključ mirnog prelaska na koncesionalizam. Država bi mogla "odeliti" razliku u poreskim pritiscima sa vlasnicima nepokretnosti, nudeći im status koncesionara po mnogo nižoj ceni od statusa poreskih obveznika. Iako je tačno da bi se tom strategijom u jednom trenutku svejedno morala dogoditi eksproprijacija *preostalih* nepokretnosti, takva eksproprijacija bi pogodila jedino krupnije vlasnike, što bi eksproprijaciju svelo na najmanju moguću meru.

Meki koncesionalizam

Dosadašnje izlaganje bilo je usredsređeno na tvrdi koncesionalizam bez ikakvih pokušaja umekšavanja. Ovo je zato što smo želeli da predstavimo suštinu koncesionalizma u čistom obliku. Međutim, ovo ne znači da meki oblici koncesionalizma ne bi bili mogući, naročito ako ih shvatimo kao prelazne faze ka tvrdom.

Videli smo da tvrdi koncesionalizam obećava mnoštvo socijalističkih sadržaja uz beskompromisno poštovanje individualnih ekonomskih sloboda i maksimalno omogućavanje slobodnog preduzetništva. Slobodno preduzetništvo bilo bi ograničeno jedino ograničenjima nametnutim na upotrebu prirode, kao što bi to trebalo biti. Međutim, uz izvesno odustajanje od nekih socijalističkih sadržaja i izvesno odustajanje od nekih ekonomskih

sloboda, koncesionalizam bi bilo moguće umekšati sa ciljem da se vremenom steknu uslovi za njegovu nedramatičnu punu implementaciju. Prirodna okosnica umekšanog koncesionalizma je porez na nepokretnu imovinu: u mekom koncesionalizmu, osnova za obračun poreza bi se pomerila sa prihoda na nepokretnu imovinu, što je prirodan korak. Budući da bi porez na nepokretnu imovinu delovao protiv pasivnog i neproduktivnog posedovanja, stvaranje vrednosti u društvu bi se vremenom povećalo, pa bi i to išlo na ruku ubrzanoj implementaciji tvrdog koncesionalizma. Međutim, postoji još nekoliko tehnika za umekšavanje koncesionalizma koje je moguće međusobno kombinovati, kao što ćemo za trenutak videti.

Davanje koncesija

Na teritorijalnim resursima koji su ionako u društvenom vlasništvu, bilo bi moguće primenjivati model davanja koncesija, što bi predstavljalo jedan od tri velika izvora javnih prihoda u mekom koncesionalizmu. Druga dva velika izvora bila bi porez i novac.

Porez

Još jedan veliki mogući izvor javnih prihoda u mekom koncesionalizmu bio bi *porez*. Međutim, u mekom koncesionalizmu bili bi zadržani samo najefikasniji vidovi oporezivanja koji u najmanjoj meri izobličavaju cene. Na primer, porez na dodatu vrednost (PDV). PDV je vrsta oporezivanja koja se relativno lako kontroliše, što znači da ne košta mnogo, a uz to ne izobličava značajno cene

ukoliko je stopa PDV-a uniformna. Kontrasta radi, u mekom koncesionalizmu ni u kom slučaju ne bi se primenjivao porez na prihod, s obzirom na to da je od svih vidova oporezivanja daleko najskuplji, i s obzirom na to da veoma izobličava cene.

Međutim, najvažniji vid oporezivanja u mekom koncesionalizmu bio bi porez na nepokretnu imovinu. U modelu poreske države, porez na imovinu uopšte, a time i na nepokretnu imovinu, je simboličan, što možemo videti kao ustupak imućnom delu stanovništva kome je na ovaj način omogućeno da zadrži imovinu čak i kad nema prihod. U mekom koncesionalizmu bilo bi obrnuto: porez na nepokretnu imovinu predstavljao bi jedan od stubova javnih prihoda. Poreski obveznici koji ne bi bili u stanju da ispune poresku obavezu u krajnjoj konsekvenци gubili bi nepokretnu imovinu. Ovo bi predstavljalo važan kanal za podrštvljavanje nepokretne imovine, a time i za sticanje uslova za što skoriju implementaciju tvrdog koncesionalizma.

Novac

Još jedan važan izvor javnih prihoda u mekom koncesionalizmu bio bi *novac*.

Uprkos načelnom odustajanju od dekretnih državnih intervencija, u mekom koncesionalizmu bilo bi moguće zadržati državni monopol na izdavanje novca. Isto tako, država bi mogla izgraditi sistem kreditnog novca, ali novca koji bi ovog puta država sama kreirala, a ne da u tome

učestvuju privatne banke. Saradnja države i privatnih banaka na poslovima izdavanja novca bi prestala, i od privatnih banaka bi se zahtevalo kreditno poslovanje sa stoprocentnim rezervama, izuzev u slučajevima kada ugovori između banaka i štediša predviđaju potpun gubitak štednje. Nesolventnost privatnih banaka prema ostalim štedišama tretirala bi se kao prevara.

Osim privatnih, u mekom koncesionalizmu postojale bi i državne komercijalne banke u kojima bi svima bila obezbeđena besplatna usluga čuvanja novca. Državne banke konkurisale bi privatnim u poslovima platnog prometa i plasiranja kredita. Međutim, državne banke bi imale odlučujuću prednost u odnosu na privatne pošto bi samo one mogle da emituju kreditni novac. Profit od monopolia na kreditni novac direktno bi punio javni budžet.

Međutim, kreditni novac u mekom koncesionalizmu imao bi još jednu važnu ulogu. Budući da bi većina kredita bila hipotekarna, razumno je prepostaviti da bi određeni deo tih hipoteka bio aktiviran. Ovo bi se naročito dešavalo za vreme dužničkih kriza u kojima po pravilu veliki broj ljudi zapada u teškoće u vezi sa otplatom duga. Aktiviranjem hipoteke stvorio bi se još jedan kanal za podruštvljavanje nepokretne svojine, kanal koji bi vremenom doprineo implementaciji tvrdog koncesionalizma.

Pravo na dom

Jedna od velikih prepreka podruštvljavanju nepokretne

svojine nalazi se u našim psihološkim preferencijama, tačnije u našoj želji da posedujemo svoj dom. Osećaj vlasništva nad krovom nad glavom daje mnogima sigurnost neophodnu za osećaj sreće, i to je razlog da oni koji nemaju sopstveni dom priželjkuju da ga steknu, a da oni koji ga imaju ne žele da ga izgube. Ovo se na prvi pogled sukobljava sa temeljima koncesionalizma. Zaista, ako je sva nepokretna svojina u društvenom vlasništvu, kako onda ostvariti pravo na dom?

Pre nego što odgovorimo na ovo pitanje, ustvrdimo najpre da težnja za posedovanjem sopstvenog doma nije apsolutna, nego da varira u zavisnosti od dominantne kulture i trenutnih ekonomskih pokazatelja. Na primer, prema istraživanju nemačke Bundesbanke iz 2010, Nemci imaju gotovo upola manju potrebu za posedovanjem sopstvenog doma od Španaca: dok samo 44% Nemaca živi u stambenom objektu u sopstvenom posedu, kod Španaca ovaj broj iznosi 83%! Ovo ima za posledicu jedan zbunjujući podatak objavljen u okviru istog istraživanja u kome procena imovine prosečne španske porodice iznosi 178 000 evra, što je skoro tri puta više od nemačke porodice čija imovina iznosi "samo" 68 000 evra. Ovaj podatak je suprotan našim očekivanjima, s obzirom na to da je životni standard u Nemačkoj viši od onog u Španiji. Zaista, kako onda objasniti da je prosečna nemačka porodica toliko "siromašnija" od španske?

Objašnjenje leži u mehuru cena nekretnina u Španiji i pogrešnoj alokaciji španskih resursa za proizvodnju. Dok se

stvaranje vrednosti u Španiji u velikoj meri iscrpljuje proizvodnjom za mehur, što nabija cene nekretnina i imovinsko stanje onih koji ih imaju, u Nemačkoj je stvorena vrednost mnogo pravilnije raspoređena. U Nemačkoj, stvorena vrednost u većoj meri odlazi na stvari koje nisu stanovanje. Veliki deo stvorene vrednosti odlazi na socijalnu sigurnost i socijalna davanja zbog čega se prosečan Nemac zbog raznih vidova penzije, zdravstvene i socijalne zaštite oseća sigurnijim od prosečnog Španca, što mu umanjuje potrebu za privatnom štednjom kojoj je nabavka nekretnina najvažniji vid.

Ovaj primer pokazuje da želja sa posedovanjem stambenog prostora ne spada u beskompromisna ljudska stremljenja, naročito ako se zna da osećaj posedovanja sopstvenog doma ne zavisi od formalnog vlasništva, nego od naše naviknutosti na jedno mesto. U bivšim zemljama socijalizma, mnogim građanima su bili dodeljeni stambeni objekti u društvenom vlasništvu na korišćenje, što ovima nije smetalo da u njima razviju osećaj sopstvenog doma. Vremenom se čak formiralo i nešto nalik na tržište nekretnina: iako ljudi nisu imali formalno pravo da trguju stambenim objektima koji su im bili dodeljeni, oni su se mogli međusobno razmenjivati, najčešće uz poravnanje u novcu. Ovo tržište je u suštini bilo tržište *prava na stanovanje*, ali sasvim nalik pravom tržištu nekretnina. Ili još jedan primer: iz psihologije je poznat sindrom zatvorenika koji nakon dugogodišnjih zatvorskih kazni izgube interes za svet izvan zatvora, prihvatajući zatvor kao

sopstveni dom. Ovakvi primeri ukazuju da osećaj sigurnosti stečen vezivanjem za jedno mesto ima malo veze sa formalnim vlasništvom, a mnogo više sa našim navikama i našim psihološkim sklonostima.

Iz navedenog proizilazi da bi u koncesionalizmu bilo moguće održavati vezanost za jedno mesto u jednakoj meri kao i u ne-koncesionalizmu, što bi bio dovoljan uslov da ostvarimo pravo na dom. Preduslov za to bila bi naša spremnost da plaćamo tržišnu cenu za stambeni prostor do kojeg nam je naročito stalo. Naša platežna volja je najbolji dokaz da stambena koncesija koju smatramo svojim domom više vredi nama nego nekom drugom. U slučaju da je naša platežna volja veća od naših platežnih mogućnosti, prirodno je da pravo na dom ostvarujemo na nekom drugom mestu, to jest mestu koje možemo sebi da priuštimo. Sasvim je pogrešno shvatiti pravo na dom kao pravo na raspolaaganje objektima ispod tržišne cene. Ovu privilegiju u koncesionalizmu niko ne bi mogao imati.

U koncesionalizmu, tržišne cene nepokretnosti dovele bi do stabilnog tržišta koncesija, ili do tačke ravnoteže u kojoj bi koncesionari uživali u svojim koncesijama po ispravnoj ceni. Podsticaji za vanredno preuzimanje bili bi minimalni, a koncesionarima bi bilo omogućeno neometano konzumiranje koncesija dok oni sami to žele. Vremenom bi se formiralo opšte saznanje o tome koliko gde šta košta, i ove cene se ne bi dugo suštinski menjale. Na ovaj način, davanje koncesija bi se sasvim malo razlikovalo od

privatnog posedovanja, čime bi se pravo na dom ostvarivalo na gotovo istovetan način kao i u ne-koncessionalizmu.

Geolibertrijanski podbačaj

Geolibertarianizam je škola mišljenja koju je pokrenuo ¹Henri Džordž, američki politički ekonomista iz druge polovine devetnaestog veka. Prema njegovom učenju, prirodne resurse nisu stvorili ljudi, nego Bog, što znači da su oni zajedničko dobro na koje svaki pojedinac ima podjednako pravo. Ovaj zaključak u vreme nastanka geolibertarianizma odnosio se naročito na zemlju, po kojoj je ovaj pravac dobio ime, ali je u međuvremenu ovo stajalište revidirano tako da se odnosi na sve prirodne resurse uopšte.

Uprkos načelnoj deklaraciji, geolibertrijanci prihvataju privatno vlasništvo nad zemljom kao neophodnost. Po njima, ispravno je priznati pojedincima koji su već prisvojili zemlju faktičko stanje stvari, ali uz istovremeno uvažavanje činjenice da oni time društvu duguju kompenzaciju u punoj vrednosti prisvojene zemlje. Tako je nastala ideja o porezu na zemlju, što je najznačajnija karakteristika geolibertarianizma. Prema geolibertrijancima, porez na zemlju jedini je legitiman porez, istovremeno superioran u odnosu na sve ostale vidove oporezivanja zato što, pod pretpostavkom da je razrezan tako da bude u visini tržišne vrednosti prisvojene zemlje, ne izobličava cene. Zbog toga su se geolibertrijanci energično bavili računanjem pravične naknade za zemlju,

smatrajući ovo pitanje centralnim za svoje učenje. Neki rezultati ovog rada su i danas prihvaćeni. Na primer, u literaturi o javnim finansijama na više mesta se pominje teorema Henrija Džordža koja, uprkos tome što je formulisana 90 godina posle njegove smrti, nosi njegovo ime. Prema toj teoremi, optimalna visina javnih prihoda je jednaka ukupnoj renti od zemlje (ili ukupnom porezu na zemlju; setimo se da je navažniji cilj geolibertarianizma da izjednači ove dve stari). Budući da bi se porez na zemlju plaćao od strane onih koji je faktički koriste, ovaj porez ne bi izobličavao cene. Primetimo da smo u prethodnom poglavljtu došli do sličnog zaključka. Ako bismo porez na zemlju uslovno shvatili kao koncesionu rentu, dobili bismo isto.

Međutim, uprkos sličnostima, koncesionalizam se veoma razlikuje od geolibertarianizma. Jedna od najvećih razlika tiče se državnih ingerencija. Geolibertarijanci odriču državi svaku ekonomsku subjektivnost; po njima, državi bi trebalo oduzeti pravo na aktivnosti koje uključuju rad i kapital; takve aktivnosti bi trebalo u potpunosti prepustiti privatnicima. Na ovom mestu je Henri Džordž nedosledan time što smatra da država ima obavezu da izdaje novac, što je takođe jedna takva aktivnost. Henri Džordž se otvoreno mrštio na metalne kovanice i privatni novac koji je uveliko bio u upotrebi u njegovo vreme, zalažeći se isključivo za papirni državni novac. Po njemu, ispravno je da država ima monopol na izdavanje novca koji bi, po njegovom mišljenju, trebao biti ²prazan. Na ovaj način su

geolibertarijanci propustili da uoče prirodnu vezu između zemlje i novca, kao i to da državi nikakvi monopolii osim monopolija na upotrebu fizičke sile nisu potrebni.

Još jedna velika razlika između geolibertarianizma i koncesionalizma je što geolibertarijanci prihvataju trajno privatno vlasništvo nad zemljom kao nepohodnost. Iz ove razlike proizilazi razlika u shvatanju pojma pravične nadoknade za zemlju, što ima za posledicu i niz drugih razlika, kao što ćemo za trenutak videti.

Geolibertarianaci suštinski greše: pravičnu naknadu za zemlju nije moguće izračunati, ma koliko se trudili. Za zemlju, baš kao i za sve što se kupuje za novac, jedino je tržišna cena pravična cena, i ovo niko neće moći da promeni. Međutim, tržišnu cenu nije moguće utvrditi bez provere na tržištu. Ma koliko geolibertarijanci priželjkivali da porez na zemlju bude u visini tržišne cene, permanentno privatno vlasništvo nad zemljom sistematski onemogućava utvrđivanje te cene. Na ovaj način bi se i u geolibertarijanskom modelu porez na zemlju *razrezivao* poput svih drugih oblika oporezivanja, i postao bi predmet birokratskih odluka, a ne tržišta.

Zbog “netržišnosti” jedne tako centralne cene kao što je cena zemlje, sve druge cene u geolibertarijanskom modelu bile bi izobličene i izrazito disparitetne, što bi sistemu donelo veliku ekonomsku nestabilnost.

Norveški primer

Da uspešan model posedovanja nepokretnosti na tuđoj zemlji nije moguć ukazuje slučaj zakupa građevinskog zemljišta u Norveškoj. Ovaj slučaj je nedavno dobio dramatičan obrt u Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburu, što je u Norveškoj pokrenulo debatu u kojoj se aktuelizovalo pitanje pasivnog posedovanja zemlje.

U ovoj skandinavskoj zemlji nakon Drugog svetskog rata intenziviran je običaj zakupljivanja građevinskog zemljišta. Onima kojima je ovaj običaj nepoznat, to se može učiniti malkice luckastim. Stvarno, sagraditi kuću na tuđem imanju ne izgleda baš kao razumna ideja, zar ne? Međutim, ako malo razmislimo, videćemo da je ova ideja sasvim upotrebljiva. Ako želite da sagradite kuću, zašto da se izlažete nepotrebnim troškovima kupovine zemljišta ako možete da ga dobijete mnogo jeftinije na privremeno korišćenje? Sve što je potrebno je da zakupite zemljište na duži rok, pri čemu je zakupnina sitniš u odnosu na novac potreban da se zemljište trajno otkupi. Ovakvo uređenje može pomoći onima koji su izloženi ionako visokim troškovima gradnje, naročito u vremenima opšte besparice. Za vlasnike građevinskog zemljišta, zakup predstavlja stabilan izvor prihoda bez konačnog gubitka imovine. Na ovu pojavu može se gledati kao na prilagođavanje činjenici da je malo ljudi u to vreme imalo dovoljno para da zemlju otkupi po ceni koja bi zadovoljila vlasnike.

Međutim, s obzirom na to da je stanovanje dugoročna operacija, ugovori o zakupu su se sklapali na dugi niz godina. Nećemo mnogo pogrešiti ako kažemo da su se

ugovori sklapali na 40 godina, pa i na duže. Zbog dužine trajanja ugovora, u njima bi se obavezno nalazila klauzula o godišnjoj korekciji cena. Korekcija cena bi se vršila u skladu sa potrošačkim indeksom cena koji periodično objavljuje Zavod za statistiku, ali to onda znači da cene, premda svake godine malkice uvećane, i dalje manje-više oslikavaju odnos cena iz vremena sklapanja ugovora. U trenutku pisanja ovog teksta, tipična cena zakupa građevinskog zemljišta nalazi se negde između 500 i 1000 evra godišnje, što zemljoposednicima koji na svom posedu imaju više zakupaca može da donese lep i stabilan prihod. U Norveškoj danas ima oko 200 000 kuća i kuća za odmor koje se nalaze na tuđem zemljištu, što predstavlja nezanemarljiv deo svih kuća.

Iako je još pri sklapanju ugovora bilo jasno da će po njihovom isteku nastupiti problem, ugovaračima je očigledno odgovaralo da prepuste rešavanje tog problema generacijama koje dolaze. Godine su prolazile, pa i decenije, i kao u igri muzičkih stolica niko nije bio na gubitku sve dok je muzika svirala. Međutim, u jednom trenutku ugovori o zakupu počeli su da ističu. Na videlo je najednom izašla činjenica da zakupci poseduju kuće koje se nalaze na tuđem zemljištu, ali i činjenica da se na zemljištu vlasnika zemljišta nalaze kuće koje nisu njihove. Došlo je do dubokog neslaganja oko ovog pitanja: vlasnici zemljišta se nisu više zadovoljavali cenama od pre pola veka, bez obzira na to što su te cene korigovane za inflatorni efekat. Vlasnici zemljišta su ovog puta zahtevali veliko povećanje

cena, toliko veliko da je za zakupce nastao jednak veliki problem.

Obrazloženje za priželjkivano povećanje je bilo da je od vremena zaključivanja prvobitnih ugovora vrednost zemljišta značajno porasla u odnosu na druge cene, što bi po vlasnicima zemljišta trebalo da se ispravi novim cenama. Iako je, objektivno gledano, glavni krivac za ovaj poremećaj bankarski novac, zakupci su se branili time da su upravo oni ti koji su zaslužni za taj rast budući da su na zakupljenom zemljištu sopstvenim sredstvima sagradili kuće. Kako kuće nije moguće tek tako preseliti na neko drugo mesto, strane su se našle u pat-poziciji u kojoj je svaka postala talac one druge. Nastao je nerešiv konflikt interesa. Nekakav spasonosni dogovor o trajnom otkupu isto tako nije bilo moguće postići, zbog dubokih neslaganja u proceni vrednosti zemljišta. Posle izvesnog natezanja, u pomoć je pozvana notorno dekretno-intervencionistički orijentisana norveška država.

Dekret koji je tom prilikom usvojen izašao je u susret zakupcima. Njima se sada pružila prilika da jednostrano produže stari ugovor pod istim uslovima u beskonačnost, ako žele. Istina, vlasnicima zemljišta je zakon ostavio mogućnost da se odreknu sopstvenog zemljišta uz kompenzaciju u visini od 40% tržišne cene. Međutim, ma šta se pod tržišnom cenom podrazumevalo, većina vlasnika zemljišta je ovu ponudu smatrala uvredom. Budući da je zakon bio neumoljiv, vlasnici zemljišta su se prvo žalili norveškom Vrhovnom sudu, a zatim i Evropskom sudu za

ljudska prava u Strazburu.

Presuda iz Strazbura prenerazila je kako zakupce, tako i norveškog zakonodavca. Ovog puta je presuđeno u korist vlasnika zemljišta, a norveška država je optužena za kršenje ljudskih prava. Kako je presuda obavezujuća, u Norveškoj se iznenada rasplamsala rasprava o pasivnom posedovanju zemlje, o pravu prvog pritežaoca i slično. Jednom rečju, rasplamsala se diskusija o temama kojima se jednim delom bavi ova knjiga. Pristalice zakupaca su smatrali da je većina zakupljenog zemljišta ionako bila ledina koju vlasnici nisu bili u stanju da upotrebe na neki drugi način, dok su pristalice vlasnika zemljišta smatrali da zaštita privatnog vlasništva mora imati proiritet. Na kraju se oglasio i norveški zakonodavac, očito ogorčen presudom. Uz obrazloženje da pravo na zemljoposedništvo nije osnovno ljudsko pravo, sudu iz Strazbura jezlurado savetovano da se bavi slučajevima gde su ljudska prava istinski ugrožena, a ne ekonomskim pravima onih koji ionako imaju više nego dovoljno. U trenutku pisanja ovog teksta, polemika o presudi iz Strazbura je u jeku, a najavljeni je i žalba.

O ljudskim pravima

Norveški zakonodavac je očigledno pogrešno razumeo presudu iz Strazbura, kao i tekst evropske Konvencije o ljudskim pravima na osnovu koje je presuda doneta. Relevantni izvod iz Konvencije glasi otprilike ovako:

Svako fizičko ili pravno lice ima pravo da na miru uživa u svojoj imovini. Nikome se imovina ne sme oduzimati, osim

u slučajevima kada je to u opštem interesu i pod uslovima koji su utemeljeni na zakonu. Ova odluka ni u kom slučaju ne bi smela da oslabi pravo države-potpisnice da sprovodi zakone koje smatra neophodnim da osigura da se imovina koristi u opštem interesu, ili da osigura naplatu poreza, dažbina i novčanih kazni.

Drugim rečima, pravo na zemlju prema Konvenciji zaista nije apsolutno ljudsko pravo, čime Konvencija donekle izlazi u susret norveškom zakonodavcu. Privatno vlasništvo nad zemljom je moguće uskratiti bez da se time krše ljudska prava, pod uslovom da je to u opštem interesu. Međutim, da li se privatni interes zakupaca može nazvati opštim interesom? Ako se zemlja *de facto* oduzima jednima da bi se dodelila drugima, to je onda u suprotnosti sa ljudskim pravima već time što je na taj način institucionalizovana nejednakost među ljudima čak i da nam nekako podje za rukom da razumemo da je to u opštem interesu. Da je norveški zakonodavac na primer nacionalizovao zemlju, koristeći je za neko opšte dobro kao što je izgradnja železničkih pruga ili auto-puteva, to bi se moglo tumačiti da je u opštem interesu. Ovako ne.

Međutim, iz navedenog proizilazi nešto što je od interesa za naše izlaganje. Podruštvljavanje nepokretnе svojine jeste u skladu sa konvencijom o ljudskim pravima pre svega zato što je to u opštem interesu, a zatim i zato što je u cilju osiguravanja naplate poreza, s obzirom na to da koncesionu rentu možemo shvatiti kao porez. Ovim smo došli do tačke iz koje je zgodno pružiti još jedan korak

napred.

Prirodne i trajne pogodnosti nepokretne svojine kao što su lokacija, nadmorska visina, sastav zemljišta, okrenutost prema Suncu, izloženost vetrovima, okolna vegetacija, prisustvo vode, pogled na okolinu, ali i prisustvo zidanih objekata i sami objekti, sve takve pogodnosti pripadaju društvu, a ne pojedincu. Pojedincu od nepokretne svojine može pripasti samo tehnička vrednost, pod uslovom da je on taj koji je direktno ili indirektno trpeo troškove razvoja. Ovu, a ne tržišnu vrednost, društvo je dužno da pojedincu pravično nadoknadi. Ovo je zato što niko nema pravo da silom prisvaja rezultate tuđeg rada, pa ni društvo!

Intuitivni genije: [3](#)Silvio Gezel

Silvio Gezel je bio samouki nemački politički ekonomista, poslovni čovek, anarhista i političar. Gezel je poznat po svojoj teoriji o prirodnom ekonomskom uređenju (*Natürliche Wirtschaftsordnung*). Na Gezela su uticali pre svega Henri Džordž i geolibertarijanci, pod čijim uticajem je nastala ideja o društvenom vlasništvu nad zemljom, ali i [4](#)Pjer Žozef Prudon, [5](#)Karl Marks i drugi. Međutim, za razliku od geolibertarianaca, Gezel je shvatio da je za ispravno formiranje cene zemlje neophodno tržište. Gezel je intuitivno razumeo da pravilno formiranje cena bez slobodnog tržišta nije moguće. U Gezelovom sistemu zemlja bi se dodeljivala na javnim nadmetanjima, u čemu se sastoji najveća i po svemu sudeći jedina sličnost Gezelovog učenja sa koncesionalizmom.

Gezelovo učenje o prirodnom ekonomskom uređenju sastoji se od tri vrste „slobode“: ⁶slobodnog novca (*Freigeld*), slobodne zemlje (*Freiland*) i slobodne trgovine (*Freihandel*), što zajedno čini slobodnu ekonomiju (*Freiwirtschaft*). Gezel je naročito bio opsednut idejom slobodnog novca, po čemu je i najpoznatiji. Veoma su ga interesovali problemi novca verovatno zato što je bio svedok mnogih ekonomskih nedaća prouzrokovanih konceptom novca u njegovo vreme. Gezel je došao do zaključka da, ukoliko bi postavili novac na pravilne osnove, mnogi problemi u ekonomiji sami od sebe bi bili rešeni. Gezel je donekle monetarist: veoma mu je smetalo što novac, za razliku od ogromne većine drugih dobara, starenjem ne gubi nominalnu vrednost, i maštao je o monetarnom sistemu koji bi kažnjavao tezauratore novca. Ova nit zaključivanja navela je Gezela da kreira jedan komplikovani novčani sistem u kojem novac ima rok trajanja, to jest sistem u kome novac gubi vrednost na jedan planiran način. Vlasnici takvog novca bili bi podsticani da kupuju „osveživače“ novca u obliku nekakvih markica koje bi lepili na novčanice, produžujući im na taj način „rok trajanja“. Gezelov monetarni sistem je posle njegove smrti čak isprobao u austrijskom gradiću ⁷Verglu, i to sa velikim uspehom, ako ćemo verovati protagonistima tog eksperimenta. Ipak, eksperiment je nakon kraćeg vremena zaustavljen od strane austrijskih vlasti koja se pozivala na kršenje uredbe o državnom monopolu na izdavanje novca.

Gezel je pred kraj života bio vidno iritiran time što

savremenici nisu razumeli njegove ideje, ili što su ih možda namerno ignorisali. Zbog toga je razvio naviku da o drugima govori sa omalovažavanjem, uživevši se sve više u ulogu neshvaćenog genija. I zaista, iako je Gezelov rad posle njegove smrti rado čitan i citiran, gotovo nijedna od njegovih ideja nije našla primenu ni za vreme njegovog života, ni posle njegove smrti. Izuzetak bi mogla biti ideja o novcu koji gubi vrednost, što je inspirisalo Manfreda Kejnza da formuliše doktrinu u kojoj se inflacija koristi kao alatka za izazivanje željenih makroekonomskih efekata. Drugi izuzetak možda bi mogla biti ideja o slobodnoj trgovini (Freihandel) koja je donekle realizovana procesom globalizacije, ali je ovo ionako ideja kojoj je Gezel posvećivao najmanje pažnje.

Jedna od najvećih smetnji propulzivnosti Gezelovog učenja je izvesna nesistematičnost, čak zbrkanost, što je verovatno posledica Gezelovog nedostatka formalnog akademskog obrazovanja, ali i toga što se Gezel istovremeno bavio mnogim stvarima. Gezel je često mešao lične kaprice sa najboljim delovima svog učenja, na uštrb konzistentnosti svog dela. Sebe je smatrao građaninom sveta i maštao je o brisanju granica između država, otvoreno zagovarajući ekonomski internacionalizam. Jevreje je isticao kao primer naroda bez zemlje i nacionalne države, što im opet nije smetalo da budu produktivni; naprotiv! Ipak, zbog negodovanja koje je bilo usmereno prema finansijskim centrima moći njegovog vremena (što se vremenski

poklopilo sa početnim uspesima nacizma), Gezelu su pred kraj života imputirali izvesnu dozu antisemitizma.

Uprkos tome što je Gezel pravilno shvatao mnoge stvari, Gezelovo učenje je moguće istovremeno kritikovati i sa nekog opšteg stajališta, i sa stajališta koncesionalizma. Iako je bio socijalni darvinist i u izvesnoj meri anarchist, Gezel nije sasvim razumeo vrednost odustajanja od dekretnih državnih intervencija. Gezelov monetarni sistem, na primer, zahteva državni dekret da bi uopšte bio održiv; u suprotnom, Gezelove pare niko ne bi koristio.

Gezel je bio naročito obuzet kreiranjem vizije pravednog društva u kojem je renta, to jest profitiranje bez rada, u potpunosti eliminisana. Po Gezelu, postoje tri vrste rente: renta na osnovu vlasništva nad zemljom, renta na osnovu vlasništva nad novcem, i renta na osnovu vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, to jest na osnovu kapitala. Gezel je zahtevao da renta na osnovu vlasništva nad zemljom pripadne zajednici, što se poklapa sa principima koncesionalizma. Rentu na osnovu vlasništva nad novcem prema Gezelu trebalo bi eliminisati kreiranjem posebnog novca koji bi, budući da vremenom planski gubi vrednost, naterao vlasnike novca da ga drže u bankama. Izobilje novca u bankama „guralo“ bi kamatne stope prema nuli, što je plan koji je u izvesnom smislu ostvaren pojavom kreditnog novca. I na kraju: Gezel je nameravao da eliminiše profitiranje na osnovu kapitala kreiranjem obilja kapitala, zbog čega bi prema njegovim shvatanjima vrednost kapitala pala, a renta na osnovu vlasništva nad njim takođe težila

nuli. „Utopiću rentu od kapitala u moru sazdanom od kapitala“ - nadahnuto je uzvikivao Gezel. Međutim, Gezelov sistem se i na ovom mestu veoma razlikuje od koncesionalizma. Za koncesionaliste, eliminacija rente od kapitala bi bila isto što i sečenje grane na kojoj sedimo. Renta od kapitala je jedini razlog za postojanje preduzetništva, nagrada za onog ko pronađe način da ponudi društvu ono što se traži, popunivši na taj način rupu u ponudi. Ukidanjem rente od kapitala istovremeno bismo ukinuli jedan od najvažnijih mehanizama pomoću kojeg se društvo u ekonomskom smislu kreće napred. Shvatati rentu od kapitala profitiranjem bez rada pogrešno je, jer u pravednom društvu sticanje kapitala zahteva rad, a isti zaključak se može izvući i za rentu od novca s obzirom na to da je i novac vid kapitala.

I na kraju: Gezelov internacionalizam je odveć naivno-idealistički. Gezel smatra da bi kolektivno vlasništvo nad zemljom erodiralo granice između država, vremenom ih učinivši suvišnim, čime bi Gezelova internacionalistička utopija bila na kraju realizovana. Ono što Gezel nije shvatao je da su ratovi za resurse između različitih ljudskih zajednica prirodna pojava, što važi kako za starije oblike ljudskih zajednica, tako i za nacionalne države. Trajni mir između ljudskih zajednica moguć je samo ako je u dužem vremenskom periodu uspostavljena vojna ravnoteža. Kolektivno vlasništvo nad zemljom samo bi ojačalo granice i učvrstilo unutrašnju koheziju nacionalnih država, što je dijametralno suprotno Gezelovim shvatanjima.

Međutim, uprkos kritici, ako bi iz Gezelovog učenja uzeli najbolje delove i modernizovali ih, shvatili bismo da je Gezel bio prvi koji je intuitivno nazreo obrise prirodnog ekonomskog uređenja, što je ujedno i tema ove knjige.

Resursni socijalizam

Socijalističke ideologije su tradicionalno usredsređene na pitanje vlasništva nad *sredstvima za proizvodnju*: mašinama, fabrikama, rudnicima, obradivim površinama i slično. Međutim, opšti zahtev za kolektivnim vlasništvom nad takvim sredstvima je pun očiglednih slabosti. Uslovljavanje vlasništva specifično nad sredstvima za proizvodnju nije misaono daleko od uslovljavanja vlasništva nad muzičkim instrumentima ili stolicama. Ekonomski sistemi koji proizilaze iz ovakvog poimanja stvari puni su proizvoljnosti, i posledično inferiorni.

S obzirom na to da racionalnih motiva za kolektivizaciju sredstava za proizvodnju nema, jedini motiv za to je iracionalan: zavist! Radnici su oduvek zavideli vlasnicima fabrika, zbog čega je reverziranje vlasništva oduvek motivisalo radnički pokret.

Nameće se pitanje: koji su prirodni vlasnički odnosi kada se radi o sredstvima za proizvodnju?

Ako neko svojim rukama, od drveta, izrezbari češalj, i najtvrdokorniji socijalisti smatraće da je taj češalj njegova lična svojina. Međutim, taj isti češalj u nekom frizerskom salonu postaje sredstvo za proizvodnju, čime se prema

socijalističkim ideologijama aktuelizira pitanje vlasništva. Ovakav pristup je, u suštini, besmislen: vlasništvo ne može biti određeno upotrebnom vrednošću predmeta, nego njihovim poreklom.

Način nastanka, a ne način upotrebe je ono što daje osnovu za ispravno razmišljanje o vlasništvu. Prirodni vlasnik nečeg je onaj koji je svojim radom to nešto stvorio. Onaj ko nije ne može biti prirodni vlasnik: svako odstupanje od ovog principa je krađa. Prirodni resursi ne mogu biti u privatnom vlasništvu zato što ih nisu stvorili pojedinci. Za razliku od predmeta, prirodni resursi pripadaju ljudskoj zajednici koja kontroliše teritoriju na kojoj se oni nalaze. Teritorija je "rezultat rada" ljudskih zajednica, njihov kolektivni "ratni plen".

Međutim, iako je pitanje vlasništva određeno poreklom, ovo ne znači da ljudima nije dozvoljeno da razmenjuju dobra koja su stvorili, uključujući kao objekat razmene i individualni rad. Ako u izradi neke mašine učestvuje više ljudi, počev od inženjera-konstruktora do radnika na liniji za sklapanje, mašina će po izlasku sa proizvodne trake ipak pripasti vlasniku fabrike na osnovu kupljenog rada učesnika u proizvodnom procesu. Kad mašina jednom bude prodata, ona će na osnovu razmene dobara postati legitimno vlasništvo kupca. Pri tome ne igra nikakvu ulogu da li mašina novom vlasniku predstavlja sredstvo za proizvodnju ili ne.

Budući da su socijalističke ideologije bile pokretačka snaga miliona, istorijska je šteta što se one nisu po pitanju vlasništva ograničile na sredstva za proizvodnju koja po prirodnom pravu ionako pripadaju kolektivu. Socijalizam sazdan na ovim principima bio bi motivisan legitimnim osećajem za pravdu, a odgovarajući ekonomski sistem bio bi održiv jer bi bio zasnovan na prirodnom, a ne konstruisanom pravu.

Kolektivna dobra u koncesionalizmu

Iako je koncesionalizam u nekakvom srodstvu sa socijalističkim ideologijama, ako socijalizam shvatimo pragmatično, kao tendenciju ka pribegavanju kolektivnim rešenjima kad god je to moguće, onda bi koncesionalizam imao daleko veći potencijal za socijalističke sadržaje od svoje ideološke rodbine.

U prethodnom poglavlju rekli smo da bi koncesionalizam u stvaranju vrednosti bio za red veličine iznad ekonomskih sistema u kojima javni prihodi zavise od oporezivanja. Ovo je za socijalističke sadržaje veoma važno. Međutim, podjednako je važno i to što bi proizvedena vrednost neuporedivo lakše nalazila put do javnih prihoda nego što je to slučaj u modelu poreske države. Javni prihodi u koncesionalizmu bili bi *renta* na osnovu društvenog vlasništva nad koncesionom imovinom, i društvo bi imalo legitimno pravo da koristi tu rentu za kupovinu dobara od opštег interesa na isti način kao što pojedinac ima pravo da koristi svoje prihode za kupovinu dobara od sopstvenog

interesa. Pošto se dobra od opšteg interesa u značajnoj meri iscrpljuju socijalističkim sadržajima, količina i bogatstvo tih sadržaja u najvećoj meri bi zavisili od visine ostvarene koncesione rente.

Socijalistički sadržaji u koncesionalizmu poklapali bi se sa sadržajima finansiranim poreskim prihodima iz modela poreske države. Besplatno školovanje, besplatno ili subvencionisano zdravstveno osiguranje, izdvajanja za nauku, kulturu i sport samo su neka od dobara koja bi bilo moguće obezrediti sredstvima iz koncesione rente. Osim toga, zahvaljujući neuporedivo većim javnim prihodima, u koncesionalizmu bi bili mogući sadržaji kojih u poreskim državama obično nema. Na primer, besplatne pravne usluge: u koncesionalizmu, ljudi bi mogli ići kod advokata kao što na nekom drugom mestu idu kod lekara.

Međutim, programi *socijalnih davanja* u koncesionalizmu morali bi biti postavljeni na sasvim druge osnove nego što je to slučaj u modelu poreske države, kao što ćemo za trenutak videti.

Socijalna davanja u koncesionalizmu

Socijalna politika je neophodnost današnjice i posledica modernog načina života. Za razliku od vremena u kojima se primenjivalo pravo prvog pritežaoca (i u kojima je zbog postojanja slobodne zemlje svako ko je bio sposoban za rad imao načina da sebi obezbedi egzistencijalni minimum), danas je pristup prirodnim resursima ograničen, što znači da bi u nedostatku brige za ljude veliki broj ljudi bio uskraćen

za egzistencijalni minimum. Ovo se naročito odnosi na ljudе koji žive u gradovima i koji se nalaze u stalnoj opasnosti da u jednom trenutku ostanu bez ikakvih prihoda. Kako nebriga za egzistencijalno ugrožene donosi više štete nego koristi svakom društvu, socijalna davanja su neuporedivo bolja od njihovog odsustva.

Ilustrujmo ovo: u zemljama gde nema socijalne politike i u kojima je jaz između bogatih i siromašnih dubok, veliki deo društvenog proizvoda odlazi na borbu protiv kriminala, privatno osiguranje i lično obezbeđenje imućnih, zbog visoke stope kriminala kod siromašnih. Međutim, ukoliko bi društveni proizvod bio pravednije distribuiran, ovaj novac pripao bi velikim delom siromašnima, a stopa kriminala bi srazmerno pala.

Uprkos nekim sličnostima sa modelom poreske države, sistem socijalnih davanja u koncesionalizmu počivao bi na sasvim drugim osnovama. Pošto ne bi bilo oporezivanja, koncesionalistička država u opštem slučaju ne bi imala evidenciju o prihodima i imovinskom stanju građana. Bez upotrebljive evidencije o materijalnom stanju ljudi, korisnici socijalnih davanja morali bi dokazivati ispunjenje uslova za njih na druge načine nego što je to slučaj u modelu poreske države.

Međutim, ovo ne znači da bi koncesionalizam bio inferioran kada je o socijalnim davanjima reč. U stvari, preće biti obrnuto: zahvaljujući većim javnim prihodima,

koncesionalizam bi imao potencijal da bude brižniji od svake poreske države. Osim toga, alternativni načini dokazivanja ispunjenja uslova za socijalna davanja preciznije bi pogodali ciljne grupe, što znači da bi programi socijalnih davanja u koncesionalizmu imali preduslove da budu efikasniji od svih poznatih.

U koncesionalizmu, pravo na korišćenje socijalnih davanja crpelo bi se iz principa ravnopravnosti svih članova društva u odnosu na koncesione resurse. Na neki način, svaki član društva bio bi deoničar ukupnog koncesionog kapaciteta, što bi mu dalo pravo na uživanje rente koju generiše njegov deo. Iako bi u teoriji ovo bilo moguće implementirati tako što bi država svakom građaninu doživotno isplaćivala taj deo, za društvo bi bilo neuporedivo efikasnije da koncesionu rentu koristi za nabavku kolektivnih dobara i rešavanje problema koji se tiču svih.

Socijalna sigurnost u koncesionalizmu

Prva stepenica socijalne sigurnosti u svakom društvu je zbrinjavanje socijalno ugroženih. Ovo se ne bi mnogo razlikovalo ni u koncesionalizmu. Međutim, budući da se status socijalne ugroženosti zbog odsustva evidencije ne bi mogao dokazivati lošim imovinskim stanjem molioca, socijalno ugroženi bi bili oni koji bi se prijavili da su socijalno ugroženi. Zbog niskog zahteva za dokazivanjem ovog statusa, pomoć socijalno ugroženima bila bi odmerena tek tako da omogućava ljudima preživljavanje, ne dajući

nikakve ekonomске podsticaje.

Osim toga, država bi imala legitimno pravo da korisnicima postavlja dodatne zahteve za dokazivanje statusa socijalne ugroženosti. Stalni boravak u nekom od prihvatilišta za socijalno ugrožene, gubitak koncesionarske sposobnosti kao i učešće u obrazovnim programima za socijalno ugrožene bili bi samo neki od dodatnih zahteva koji bi se mogli postavljati za dokazivanje ovog statusa. Osim toga, socijalno ugroženi ne bi mogli biti oni za koje postoji evidencija da to nisu. Na primer, koncesionari i ljudi sa službom u javnom sektoru ne bi imali ni formalnu mogućnost da se prijave kao socijalno ugroženi.

Sledeća stepenica socijalnih davanja je zbrinjavanje ljudi sa smanjenom radnom sposobnošću, bilo zbog bolesti ili starosti. Smanjena radna sposobnost jeste jedan od vidova socijalne ugroženosti, ali iz razloga koji ljudi najčešće nisu mogli sami birati. Za razliku od drugih vidova socijalne ugroženosti, smanjenu radnu sposobnost moguće je objektivno dokazivati bilo nalazom lekarske komisije ili na osnovu godina starosti. Povišeni zahtevi za dokazivanjem ovog statusa dozvoljavali bi da pomoć bude odmerena tako da omogućava normalan život prema standardima koji važe u društvu, i bila bi jednaka za sve.

Međutim, jedna od najvažnijih tekovina modernog doba su penzije. Budući da se tiču svakog, penzioni sistemi se mogu smatrati temeljem socijalne sigurnosti. Kako postojeći penzioni sistemi imaju istovremeno osobine i socijalnih davanja, i investiranja, i štednje, i osiguranja, u

koncesionalizmu bi bilo moguće implementirati penzoni sistem na više načina, kao što ćemo za trenutak videti.

O penzijama

Penzije su jedna sasvim prosta, a ipak zamršena socijalna pogodba koja se svodi na to da generacije koje rade izdržavaju generacije koje za to nisu više sposobne. Mnoge zemlje implementiraju ovu pogodbu tako što se doprinos za penzije sakupljen oporezivanjem prebacuje svakog meseca penzionerima. Ovakve penzione sisteme nazivamo direktnim, ili ne-finansiranim, za razliku od indirektnih i finansiranih o kojima ćemo za trenutak govoriti. Interesantno je da se pokazuje da su direktni penzioni sistemi za penzionere ponajbolji, s obzirom na to da su penzioneri u istom čamcu kao i oni koji rade, što i jeste smisao penzionisanja. Međutim, stvari počinju da se komplikuju kad ljudi počnu uviđati da u doprinosima za penzije leži kratkoročan komercijalni potencijal iako je ovo u sukobu sa smislom penzionisanja kao jedne dugoročne operacije sa kvalitetom ljudskih života kao ulogom.

Prvi koji su uočili komercijalni potencijal u penzijama su poslodavci. Oni su u penzionim programima koje bi ponudili zaposlenima videli adut na tržištu rada. Jaka strana ovog pristupa su poreske uštede, imajući u vidu da države obično poreski favorizuju ovaj način štednje. Međutim, slaba strana je što su poslodavci često prolazna kategorija u poređenju sa ljudskim radnim vekom. I najsolidniji poslodavci mogu jednom zapasti u teškoće, a taj rizik je

naročito povećan ako uzmemo u obzir tako daleku budućnost kao nečiji odlazak u penziju. Ima mnogo primera u kojima su ljudi koji su se uzdali u penzioni plan poslodavca zapali u teškoće u poznom dobu, što je razlog da je taj model penzionisanja danas uglavnom napušten.

Sledeća grupa koja je uočila komercijalni potencijal u doprinosima za penzije su investitori. Oni su u novcu koji se izdvaja za penzije videli investicioni kapital. Osnovna ideja je da se taj novac iskoristiti za investiranje, a obaveze prema penzionerima da se isplaćuju od viška stvorene vrednosti. Na ovoj ideji su nastali takozvani finansirani penzioni fondovi koji obećavaju članovima veće penzije nego što bi ih imali prostom štednjom.

Slaba strana ovog pristupa je ta što je novac koji je izložen investicionom riziku uvek moguće pročerdati, kako god se dovijali. Ovo je naročito na snazi ako se ima u vidu dugi niz godina koliko iznosi prosečan radni vek. Iskustvo nas uči da svak u toku svog radnog veka može očekivati da bude svedok tri - četiri velika finansijska zemljotresa, pri čemu je sudbina finansiranih penzionih fondova uvek neizvesna. Investiranje je uvek skopčano sa rizikom, a rizik, iako nekome može doneti zaradu, ne može svima doneti socijalnu sigurnost, a ponajmanje penzionerima.

Treća grupa koja je uočila komercijalni potencijal u izdvajaju za penzije je industrija osiguranja. Ovo je donekle i prirodno zato što je poslovni model osiguranja blizak ideji penzionisanja. S obzirom na to da nije moguće predvideti koliko će dugo svaki od penzionera živeti,

penzionario osiguranje počiva na prosečnoj dužini života osiguranika, što je jaka strana ovog pristupa. Međutim, ovo je ujedno i slaba strana: zahvaljujući napretku medicine, nezahvalno je predviđati prosečnu dužinu života osiguranika decenijama unapred, što dovodi u pitanje solventnost penzionih osiguravajućih društava kad ispunjavanje ugovorenih obaveza dođe na red.

Zajednička slabost svih komercijalnih penzionih sistema jeste da je zahtev za dugoročnom socijalnom sigurnošću protivrečan zahtevu za kratkoročnim profitom. Teško je predvideti u šta će se pretvoriti penziona obećanja data danas kad izvršenje obaveza dođe na red sutra. U vreme pisanja ovog teksta, u opticaju su razni hibridni penzionalni proizvodi koji zarad rasprostriranja rizika kombinuju sve navedene strategije, ali istovremeno i sve njihove slabosti.

Koncesione penzije

U koncesionalizmu, zbrinjavanje ljudi sa smanjenom ili nepostojećom radnom sposobnošću bilo bi finansirano iz koncesionih prihoda i predstavljalno bi početnu tačku penzionog sistema. Ovaj program bi obezbedio koncesione penzije radno nesposobnim članovima društva. Pošto bi koncesione penzije bile "besplatne" u tom smislu da ne bi prepostavljale doprinos korisnika, bile bi jednake za sve.

Osim koncesionih penzija, u koncesionalizmu postojali bi i komercijalni penzioni fondovi potpuno prepušteni privatnom kapitalu i silama slobodnog tržista. Međutim, čak i tada koncesionalističkoj državi bi se višestruko

isplatio da implementira sopstveni direktni penzioni sistem, kao što ćemo za trenutak videti.

Direktni (državni) penzioni sistem

Direktni penzioni sistemi funkcionišu najprostije moguće: oni koji rade periodično izdvajaju sredstva za one koji to više ne mogu. Na ovaj način primanja penzionera prate primanja onih koji rade, što je logično. Uz to, direktni penzioni sistemi poseduju neke osobine osiguranja u tom smislu da se penzije korisnicima isplaćuju do kraja života. Kao što je to slučaj sa drugim vidovima osiguranja, nije moguće izbeći da različiti osiguranici različito opterećuju penzioni fond.

Međutim, za razliku od državnih penzionih sistema iz modela poreske države, u koncesionalizmu, učešće u direktnom penzionom fondu bilo bi dobrovoljno. Drugim rečima, korisnici bi mogli sami odabrati učestalost i visinu sopstvenih uplata u fond. Ovi doprinosi bi zbog odsustva oporezivanja bili jedino što vezuje davaoce za fond, i imali bi odlučujući uticaj na visinu penzija kada na njih dođe red.

Postoji nekoliko načina merenja nečijeg doprinosa u direktni penzioni fond. Načini koje ćemo ovde predstaviti prepostavljaju stagnaciju kupovne moći novca, što bi u koncesionalizmu ionako bio slučaj. Ukupni absolutni doprinos korisnika penzionom fondu izračunavao bi se sledećom formulom

$$A = \sum_{i=1}^n c_i$$

gde je n ukupan broj doprinosa, a c_i visina i -tog doprinosa uplaćenog u fond. Jaka strana ovog načina merenja je što apsolutni doprinos rangira korisnike na najjednostavniji mogući način: viši rang ima onaj ko je u zbiru platio više. Međutim, slaba strana je indiferentnost u odnosu na vreme kada su se te uplate dogodile. Na primer, nekome bi bilo moguće da uopšte ne učestvuje u izdržavanju penzionera tokom celog radnog veka, a da postigne podjednako veliki apsolutni doprinos jednom jedinom uplatom pred sam odlazak u penziju. Zato bi za visinu penzija bila važna još jedna veličina: normalizovani doprinos penzionom fondu, koji bi se izračunavao na sledeći način:

$$N = \sum_{i=1}^n \frac{t_i}{50} \cdot c_i$$

Ovde je broj 50 dužina radnog veka kojom bi se u opštem slučaju sticao uslov za odlazak u penziju, c_i

visina i -tog doprinosa, a t_i broj godina koje je i -ti doprinos "proveo" u fondu. Jaka strana ovog načina merenja je ta što bi favorizovala rane uplate, podstičući korisnike da što je moguće ranije počnu da doprinose fondu. Na primer, maksimalni normalizovani doprinos bi se postizao ukoliko bi se ceo iznos uplatio najranije moguće i to odjednom. Ovo bi ujedno bila i slaba strana ovog načina merenja, s obzirom na to da bi ekonomski podsticaji za kasne uplate bili slabi.

Kombinujući ove dve veličine, dobili bismo totalni doprinos penzionom fondu koji bi kombinovao jake i slabe strane ovih dveju suma na primer na sledeći način:

$$T = \alpha \cdot A + \beta \cdot N$$

Ovde su konstante α i β težinski faktori odabrani da oslikavaju željeni uticaj ovih dveju suma na rezultat.

Pomoć nezaposlenima

Jedan od klasičnih vidova socijalnih davanja je novčana naknada za nezaposlene. Ovaj program implemeniraju gotovo sve države. Međutim, primetimo da u većini slučajeva pomoć nezaposlenima teško da spada u socijalna davanja budući da nezaposleni u stvari troše sopstvene pare. Većina država uslovjava naknadu za nezaposlenost prethodnim doprinosom ovom fondu, što znači da bi se isti

efekat mogao postići tako što bi korisnici samoinicijativno ostavljali nešto para na stranu dok rade, da im se nađe ukoliko iznenada ostanu bez posla.

Iz poslednjeg zaključka proizilazi da bi direktni penzioni fond istovremeno mogao služiti kao fond za pomoć nezaposlenima. Primetimo da prethodna formula ne isključuje negativne uplate, drugim rečima *povlačenje* nešto od ranije uplaćenih sredstava iz fonda od strane korisnika. Povlačenje izvesne količine novca na kraći vremenski period ne bi nanelo nenadoknadivu štetu ukupnom doprinosu fondu, ali bi korisnici imali mogućnost da "pozajme" od sopstvene penzije u slučaju da ostanu bez posla ili iznenada zapadnu u ekonomski teškoće. Zahvaljujući ovoj mogućnosti, država ne bi bila obavezna da eksplicitno implementira pomoć nezaposlenima. U stvari, sigurnosna mreža ove vrste u koncesionalizmu ionako ne bi bila moguća, zbog nedostatka upotrebljive evidencije o tome ko ima posao, a ko ne.

¹ Henry George (1839—1897)

² Fiat money

³ Silvio Gesell (1862—1930)

⁴ Pierre-Joseph Proudhon (1809—1865)

⁵ Karl Marx (1818—1883)

⁶ Novac oslobođen rente. Ovde se ne misli na koncept slobodnog novca

iz prvog poglavlja.

7 Wörgl

Pogovor

Ovim smo završili izlaganje o koncesionalizmu, varijanti socijalizma koja dozvoljava najveći mogući stepen individualnih i ekonomskih sloboda. Postoji mnogo aspekata koncesionalizma o kojima smo malo ili nimalo govorili, ali za koje se nadamo da smo stvorili osnov da se o njima pravilno razmišlja. Na primer, nismo ništa rekli o političkoj volji za prelazak u koncesionalizam: da li ju je moguće postići, i kako? Mogli smo više reći i o zakonodavstvu; na primer, sa stanovišta koncesionalizma idealno zakonodavstvo nije ono koje reguliše baš svaki odnos među ljudima, nego ono koje u najvećoj meri podstiče na primenu prirodnih prava.

U stvari, ključ koncesionalizma je u prirodnim pravima. Iako ga je moguće dobiti uz doslednu primenu prirodnih prava i njihovih misaono neophodnih posledica, takvu konstrukciju ipak ostavljamo nekoj drugoj knjizi.